

HATÁRHELYZETEK

Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején

Szerkesztő:

Kötél Emőke – Szarka László

HATÁRHELYZETEK

HATÁRHELYZETEK

**Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái
a 21. század elején**

Szerkesztő

Szarka László – Kötél Emőke

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium

Budapest 2008

A kötet az OKM pályázata alapján a MÁSZ keretében működő Oktatóiskutatói Szakkollégium hallgatóinak a tanulmányait tartalmazza

Belső tőtorok:

Mandel Kinga, Papp Z. Attila és Szarka László

Kőlső tőtorok:

M. Császár Zsuzsa, Nyerges Zoltán, Orosz Ildikó, Teperics Károly, Tésits Róbert

Koordinátor:

Kőtel Emőke

Tőrdelő:

Szabó Viktor

Nyomdai munkálatok:

Demax Mővek Nyomdaipari Kft.

Budapest, XV., Székely Elek u. 11.

Felelős kiadó: Lauter Éva, a Balassi Intézet főigazgatója

ISBN 978 – 963 – 87423 – 3 – 9

TARTALOM

Előszó – Fejes István.....	7
-----------------------------------	----------

SZÜLŐFÖLDI ÉS MAGYARORSZÁGI FELSŐOKTATÁSI KÍNÁLAT

<i>Christian Epure: A nemzet peremén. Külhoni magyar ösztöndíjasok a fővárosban.....</i>	10
Támogatási rendszer	
Ösztöndíjasnak lenni	
Hazatérési dilemma	
Összefoglalás	
Hivatkozott szakirodalom	
<i>Kohut Attila: A kárpátaljai magyar felsőoktatás preferenciáinak változásai.....</i>	30
Az ukrainai és a magyarországi továbbtanulási kínálat	
Magyarországi képzési lehetőségek	
A felsőoktatási felvételi jelentkezések	
Összegzés	
Irodalomjegyzék	

MUNKAERŐ-PIACI KIHÍVÁSOK

<i>Morvai Tünde: A magyar tannyelvű képzési kínálat és a munkaerő-piaci helyzet Szlovákiában.....</i>	52
A szlovákiai felsőoktatás helyzete	
A szlovákiai magyar tannyelvű felsőoktatás	
Munkaerő-piaci elvárások	
Diplomás munkanélküliség Dél-Szlovákiában	
Következtetések	
Felhasznált irodalom	
<i>Kiss Adél: Pályakezdő szociológusok a Székelyföldön.....</i>	72
Egyetem- és szakválasztás	
A szakmai gyakorlat szerepe	
Munkakeresés, pályakezdés	
A szakmai továbbképzés és a tudományos karrier	
Összegzés	
Felhasznált irodalom	
<i>Balla Gyula: Magyar tannyelvű képzési kínálat és a munkaerőpiac Kárpátalján.....</i>	89
Az ukrainai felsőoktatási rendszer	
A kárpátaljai magyar tannyelvű felsőoktatás másfél évtizede	
A magyar diákok változó felsőoktatási preferenciái	
Családi, társadalmi háttér, munkaerő-piaci lehetőségek	
Az egyetemi képzés szerepe a munkára való felkészítésben	
Összefoglalás	
Felhasznált irodalom	

Nagy Zoltán - Novák Viktória - Molnár Emese: Egészségügyi diplomával a magyarországi és a szerbiai munkaerőpiacon.....	108
---	------------

Egészségügyi rendszer a két országban	
Az egészségügyi rendszer minőségéről	
Vizitdíj, paraszolvencia	
A kiégés (burn out) jelensége	
A kiégés jelenségének magyarországi és szerbiai kutatása	
Összefoglalás	
Felhasznált irodalom	

MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK A MAGYAR FELSŐOKTATÁSBAN

Fercsik Rita: Szülőföldről a hazába – és vissza?.....	124
--	------------

Kivándorlás és bevándorlás	
A kárpát-medencei hallgatói mobilitás és a bolognai folyamat	
A továbbtanulás motivációi	
Anyanyelv, nyelvismeret, kétnyelvűség	
(Haza)menni vagy maradni	
A szakválasztás motivációi – a piacképesség	
Összegzés	
Bibliográfia	

Molnár Csaba: Érvényesülés, karrierépítés – hazatérés. Hallgatói döntéshelyzetek.....	139
--	------------

A MÁSZ hallgatóinak statisztikai elemzése	
A kérdőíves kutatás eredményei	
Összefoglalás	
Felhasznált szakirodalom	

Kész Attila: Kárpátaljai diplomás betelepülők az Észak-alföldi Régióban.....	155
---	------------

Kárpátaljai bevándorlás Magyarországra	
Az „áttelepülés” összetevői	
Összegzés	
Felhasznált irodalom	

Kádár Adrienn: A „magyar-magyar agyelszívás” jelensége.....	167
--	------------

Kárpátaljai adottságok és sajátosságok	
Migrációs folyamatok és az „agyelszívás”	
Munkaerő-piaci adottságok és kényszerek	
A magyarországi munkahelyi, társadalmi tapasztalatok	
Összegzés	
Felhasznált irodalom	

Utószó – Szarka László.....	181
------------------------------------	------------

Rövidítések jegyzéke.....	183
----------------------------------	------------

Helységnevek jegyzéke.....	185
-----------------------------------	------------

Előszó

Az *Oktatáskutató Szakkollégium*nak már voltak korábban előzményei. A *Márton Áron Szakkollégium*ban 2000 óta folyik szakkollégiumi oktatás a magyarországi tanulmányokat segítő ösztöndíjazási tevékenység kiegészítéseként. A tárgyak többsége a kisebbségek helyzetével, történeti hátterével foglalkozik. Arra törekedtünk, hogy a szomszédos államok területéről érkezett, Magyarországon tanuló hallgatóink minél többet tudjanak a Kárpát-medencéről, és gondolkodjanak el, nézzenek szembe saját helyzetükkel. A *Szakkollégium*on belül *Elit szakkollégium* néven már korábban folyt hasonló tevékenység. Kiemelkedő hallgatóink kutatásokat végeztek, közben pedig szakmai és kutatásmódszertani ismereteket szereztek.

Az utóbbi években csökkent az ösztöndíjasok és a szakkollégisták száma. Megváltoztak a velük szemben támasztott „írott” követelmények és a közvélemény által támasztott elvárások. A hallgatók motivációja is megváltozott. A „politika”, a „szakma” és a „közvélemény” egyaránt azzal küszködik, hogy a határon túli magyar fiatalok felsőoktatási tanulmányaival kapcsolatban új prioritásokat és elvárásokat fogalmazzon meg. A szülőföldi, a magyarországi, sőt más európai országok oktatási intézményei egyre inkább versenyeznek a hallgatókért. Ilyen körülmények között, ha akarjuk, ha nem, újra kell gondolni a szakkollégiumi oktatást is. Nem lehet vitás, hogy tevékenységünk egyik pillérjének a tehetséggondozásnak kell lennie!

Ennek a gondolatnak a jegyében kerestük meg az *OKM Határon Túli Magyarok Titkárságát*, ahonnan nemcsak biztatást, de anyagi támogatást is kaptunk terveink megvalósításához. Az „elit szakkollégium” megszervezésében segített a *Balassi Intézet* főigazgatója. Az *MTA Kisebbségkutató Intézet* igazgatóját kértük fel, hogy szakmailag irányítsa a kutatásokat, aki munkatársaival együtt csoportos és egyéni konzultációk formájában segítette munkánkat. Vidéki és budapesti egyetemek oktatóit kértük fel a hallgatók tútori támogatására.

A hallgatók nevében is köszönöm mindenkinek, aki támogatott bennünket a források biztosításával, szakmai, pedagógiai tudásával, lelkesedésével, és segítette ennek a kötetnek a létrejöttét!

Szakkollégiumunk egyik célját a tanulmánykötet megszületésével elérte. Kötetünk azt mutatja, hogy hallgatóinknak legalább egy része (az elitje?) felmérte saját és szülőföldje helyzetét, szembesült a közhelyekkel, az ígéretekkel és az illúziókkal. Következtetéseket vont le, és ezeket a következtetéseket tudományos igénnyel rendszerezni próbálta. Nem az én feladatom, hogy a kötetben szereplő tanulmányok tudományos értékét megítéljem. Az elfoglaltságom miatt sem tudnám ezt megtenni. Számomra a tanulmányokban megjelenő – gyakran szubjektív – gondolatok a fontosak. A szerzők – magyarok, de külföldi állampolgárok és „peregrinus” diákok – tulajdonképpen saját helyzetüket, a jövőjüket meghatározó társadalmi, oktatási, munkaerő-piaci helyzetet elemezték. Közben tanultak is. Tanulták, hogyan kell kutatni, rendszerezni, következtetéseket levonni. Abban bízom, hogy munkájukból sokat profitálnak ők és társaik is, s talán segíteni tudják a már említett politikai és szakmai döntéshozókat.

A határon túli magyar közösségek életében régi és új gondok tűntek fel. A magyar népesség fogyásának következtében (a Vajdaságban a jugoszláv háború egyik átkos, ezekben az években jelentkező „eredményeként” is) csökken a beiskolázásra váró gyerekek létszáma, veszélybe kerülhetnek a magyar iskolák. Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz megnehezítette a kárpátaljai és vajdasági magyarság kapcsolattartását az anyaországgal, a határokon nem könnyű átjutni. Az ottani magyar fiatalok számára már nem feltétlenül a magyarországi tanulás és munkavállalás a legjobb karrierstratégia. A szülők egyre gyakrabban választják az állami nyelven oktató közoktatási intézményeket, mert azokból könnyebb bejutni az állami felsőoktatásba. A magyar iskolák utánpótlásának elvesztése Erdélyben és Felvidéken is fenyeget. Erdély és Felvidék magyar fiataljai előtt nyitva áll Európa is. Kérdés, hogy a nemzet számára elvesznek-e az anyaországi állami és az európai felsőoktatásban tanuló magyar hallgatók. A többségi oktatási nyelv, a más nemzethez tartozó mintaadó korosztályi csoportok, a baráti, szerelmi kapcsolatok ebben a környezetben természetes asszimilációs tényezők.

A határon túli magyar közösségek problémáiról legtöbbet az ezekből a közösségekből származók tudnak. A felsőoktatásban tanuló fiatalok egyszerre látják szűkebb pátriájuk gondjait és a nagyvilág kihívásait. Talán sérül helyenként a kutatótól elvárható objektivitás és elfogulatlanság, azonban vitathatatlan, hogy kutatási eredményeik segítik a kisebbségi magyarság problémáinak megvilágítását. Ezért szeretném elmondani, hogy reményeim és kollégáim reményei szerint az olvasó a „HATÁRHELYZETEK” I. kötetét tartja a kezében, amely kötetnek szerkesztői, tórai, szerzői és az *Oktatáskutató Szakkollégium*hoz később csatlakozó hallgatók/oktatók folytatják a munkát.¹

Fejes István
szakkollégiumi igazgató

¹ A kötettel egyidőben a <http://kataszter.martonaron.hu/index.php?page=tudas> oldalon megjelentetjük a kötet *Digitális változatát*, melyben helyet kapnak a helyhiány miatt kimaradt tanulmányok, eredeti interjúrészletek, táblázatok, ábrák, térképek.

**Szülőföldi és magyarországi
felsőoktatási kínálat**

A nemzet peremén Külhoni magyar ösztöndíjasok a fővárosban

Tanulmányomban a budapesti *Márton Áron Szakkollégium* (tovább: *MÁSZ*) lakói között 2008. február–március hónapokban végzett kutatás eredményeit mutatom be.¹ A Magyarországon ösztöndíjas tanulmányokat folytató hallgatóknak a tanulmányaikkal, elhelyezésükkel kapcsolatos igény- és elégedettségét vizsgáltam. Az ebben a kérdéskörben született korábbi kutatások is azt bizonyítják, hogy a külhoni magyar hallgatók több magyarországi városban folytatnak tanulmányokat.² A magyar állam által adományozott ösztöndíj főként abba a négy egyetemi központba vonza a határon túli hallgatókat, ahol a *MÁSZ* részlegei működnek: Budapesten, Szegeden, Debrecenben és Pécsen.³

A kutatás helyszínéként kiválasztott Budapesten a határon túli hallgatóknak majdnem a fele tanul. A származási ország szerinti eloszlás is itt a leginkább kiegyensúlyozott.⁴ Budapesten belül pedig a *MÁSZ* lakóira szorítkoztam, mivel ebben az intézményben érhetőek el legkönnyebben a határon túli magyar hallgatók. Ráadásul a *MÁSZ* a magyar állam 1990 óta formálódó és folyamatosan átalakuló magyarságpolitikájának egyik alapintézményeként működik, ami szükségképpen meghatározza a kollégiumi hallgatóknak az intézménnyel és a magyarságpolitikai törekvésekkel kapcsolatos elképzeléseit, viszonyát. Az épület 1 200 fő befogadására alkalmas, és a befogadottak elsősorban határon túli magyarok, ezen belül főleg az ösztöndíjban részesülők, akik mindenki előtt elsőbbséget élveznek a kollégiumi felvételi eljárásban. Az ösztöndíjasok képzése nemcsak az egyetemeken, főiskolákon zajlik, hanem a kollégiumban is, ugyanis az intézmény sok változáson ment keresztül az alapítása óta.⁵

A kutatást az ösztöndíjas külhoni magyar hallgatókon kívül a budapesti *MÁSZ* valamennyi lakójára kiterjesztettük, s ezzel a vizsgálat egyik hangsúlya az ösztöndíjasok

1 Köszönetet mondok Mandel Kingának, Papp Z. Attilának, Teperics Károlynak, a *MÁSZ* vezetésének és diákjainak mindazért a segítségért, amelyet munkám készítése közben tőlük kaptam.

2 A magyar közbeszédben 1989 óta domináns „határon túli” kifejezést, valamint a kötet szerkesztői által javasolt „külhoni” megjelölést tanulmányomban szinonimaként használok.

3 *Erdei*, 2005: 334-360.

4 A felvidéki hallgatók jöllehet nagyobb számban tanulnak Budapesten, mint a másik három *MÁSZ* városban. Az ő esetükben is a felsőoktatási intézmény közelségének egyre nagyobb a jelentősége: ezért sokan inkább a soproni, mosonmagyaróvári, győri és miskolci intézményekbe jelentkeznek. Természetesen Budapest mellett, a *MÁSZ*-on kívül, a főváros és a régió lehetőségei bizonyulnak fontos választási kritériumnak.

5 A kollégium történetére vonatkozóan ld. *Horváth*, 2003: 74.

és nem ösztöndíjasok összehasonlító vizsgálatára tevődött át. Szlovákia és Románia európai uniós csatlakozásának, illetve a magyar felsőoktatási reformnak a következményeit figyelembe véve az erdélyi és felvidéki magyar hallgatók a magyarországiakkal hasonló feltételek mellett végezhetik tanulmányaikat. Számos, korábban tandíjas külhoni hallgató így válhatott államilag finanszírozottá. Ezzel együtt azonban a minisztériumi ösztöndíjazás lehetősége számukra megszűnt. A 2007/2008-as tanévre bevezetett tandíj azonban rájuk is vonatkozott, a tanulmányi és szociális támogatás szintén. Ez kezdetben némi átfedést, zűrzavart okozott, de mostanra az egyes külhoni egyetemista kategóriák közötti könnyebb átjárhatósághoz vezetett.⁶

Kutatásunk figyelembe vette a 2004-ben végzett vizsgálat eredményeit.⁷ A 2004-es főbb kérdéskörök a következők voltak: a fiatalok kapcsolathálózata, beágyazottság, szülőföldtől való elszakadásuk, értékrendszerük, jövőképük, az ösztöndíj-szabályozás feltételeinek megítélése.⁸ Konkrét adatokon alapuló elemzések készültek a hallgatók anyagi és kulturális tőkéjét illetően, a szakpreferenciákra vonatkozólag és kapcsolathálójukat meg jövőbeli terveiket elemezve a hazatérési szándékukról is. A négy évvel korábbi adatokat szubjektív történetek és személyes példák alapján kívántam elmélyíteni. A kapcsolathálózatot, beágyazottságot és a szülőföldjüktől való elszakadás mértékét pedig a budapesti *MÁSZ* viszonylatában vizsgáltam. Amennyiben igaz, hogy a *Szakkollégium* a magyarság- és nemzetszociális politika fontos intézménye, okkal feltételezhető, hogy az ott lakó egyetemisták véleménye, reakciói is érdemben tükrözik a „határon túli magyar” politika alapkérdéseiben kialakult külhoni magyar álláspontokat.

Megfigyeléseim szerint legalább öt (a valóságban ennél jóval több) különböző értékrend és kultúra találkozása történik a *Szakkollégiumban*. Ezek a találkozások, kapcsolatok könnyen fordulhatnak ütközésbe, konfliktusba. A kollégium ugyanakkor megvédi a határon túli hallgatókat a magyarországi diákokkal való „ütközéstől”. Mégpedig azáltal, hogy elkülöníti őket tőlük. Igaz a *Szakkollégiumban* laknak magyarországi hallgatók is, itt azonban nekik kell „elszenvedniük” a kisebbségi létet. A „védelmet” az is biztosítja, hogy a kollégium a központtól és a legtöbb felsőoktatási intézménytől elég távol, a város peremén helyezkedik el. Ezzel együtt olyan széleskörű szolgáltatásokat (könyvtár, konditerem, diákszövetkezet, klub stb.) nyújt, amelyek eléréséhez a hallgatóknak nem kell elhagyniuk a kollégiumot. Más kollégiumok esetében ugyanezek a szolgáltatások nem bírnak ekkora szegregáló hatással. A *MÁSZ* esetében viszont megfigyelhető, hogy a hallgatók „megvédése” a magyarországi társadalomtól egyben megnehezíti és lassítja alkalmazkodásukat.

6 A kutatásban használt próbakérdőívben a hallgatói státus meghatározására irányuló kérdés, az egyszerűség kedvéért háromváltozós volt – ösztöndíjas, államilag finanszírozott, tandíjas/költségtérítéssel – ami esetekben félreértést okozott, így több EU állampolgár ösztöndíjasnak tüntette fel magát; az ösztöndíj jellegénél – ami nyitott kérdés volt – pedig tanulmányi ösztöndíjat említett. Így a végső kérdőívben körülírtam a fogalmakat, az ösztöndíj jellegére irányuló kérdés értelmét veszítette, és a zűrzavar is rendeződött.

7 Ld. motivációs kutatás; elégedettségvizsgálat; *Erdei*, 2005: 334–359.

8 *Erdei*, 2005: 335–336.

A kutatást általános *survey* jellegű felmérésre építettem. Az így kapott adatokat mélyinterjúkkal egészítettem ki, arra törekedve, hogy az összkép színesebb és valóság –közelibb legyen. Míg a kérdőív többnyire zárt kérdéseket tartalmazott, az interjúk félig strukturáltak voltak, s így a lehető legnagyobb teret engedték az interjúalanyok kibontakozásának.

A mintavétel során arra törekedtem, hogy a megkérdezett hallgatók állampolgárság szerinti eloszlása reprezentatív legyen a kollégiumra nézve. A *MÁSZ*-ban, 2008 tavaszi félévében 1 011 hallgató lakott, abból 707 külföldi állampolgár és 304 magyarországi. Az ott lakó külföldi állampolgárok 30%-át terveztem kérdőíves formában kikérdezni, ez 212 kitöltött ívet jelentett, amiből végül 204 érvényes ív került vissza (ld. *1. táblázat*). A jelzett táblázatok ill. interjúrészletek a kötet *Digitális változatában* olvashatók!⁹. A reprezentativitás igényének többnyire sikerült eleget tennem, jóllehet a mintámban szereplő vajdaságiak túlreprezentáltak a felvidékiekkel és egyéb külföldi állampolgárral szemben.¹⁰ Ugyanakkor valószínűleg a nők alulreprezentáltak maradtak a mintámban, ugyanis az általam kikérdezettek alig 48,5%-a nő, és 51,5%-a férfi.¹¹ Két próbakérdezést végeztem, az elsőt harminc kérdőívvel. Ennek során kiderült, hogy a válaszadási hajlandóság nagyon alacsony, főleg a második hipotézisem vizsgálatára irányuló kérdések számítanak kényesnek. A második 52 kérdőívvel történt, és ennek nyomán átalakítottam a „kényes kérdéseket”, több skálakérdést használtam, és egyes régebbi kutatások során lekérdezetteket is kitöröltem. Így egy nagyon leegyszerűsített kérdőívet kaptam, amely a teljes képzésüket itt végző külföldi állampolgárságú hallgatók számára egyértelmű, és őket is célozza meg.

Mélyinterjúkat olyanokkal készítettem, akik hajlandók voltak 30-60 percet rám áldozni. Inkább ösztöndíjas hallgatókat kerestem, mivel szűkebb érdeklődésem magának az ösztöndíjrendszernek a hatása volt. Azokra voltam főként kíváncsi, akiknek az ösztöndíj-szerződésben vállalt kötelezettség miatt, elvben haza kell térniük. Így a *MÁSZ*-on belüli arányszámukhoz képest sokkal több kárpátaljaival beszélgettem. Az interjút vagy a hangrögzítést sokan elutasították, így számos esetben jegyzetekre kellett támaszkodnom.¹²

9 <http://kataszter.martonaron.hu/index.php?page=tudas>

10 Ennek oka az, hogy a próbakérdezés során nagyon alacsony volt a vajdaságiak válaszadási aránya a később kiderített számarányukhoz képest. Ezért törekedtem minél többjüket kikérdezni.

11 Nem rendelkezem konkrét adatokkal a nemi arányokról. A 2004-es kutatások idején a lányok a hallgatók 53,1%-át alkották.

12 A kollégiumi „Tavaszi napok” alkalmával videofelvételeket is készítettem, és kamera előtt nyilatkozó interjúalanyok is akadtak. Dolgozatomban kutatásom első két hipotézisének vizsgálatát az A, B, C, D és E-vel készített interjúkkal illusztrálom (A: Kárpátalja, Eszeny; fiú. B: Kárpátalja, Beregszász; lány. C: Ukrajna; fiú. D: Románia; fiú. E: Vajdaság, fiú).

Támogatási rendszer

Az utóbbi években számos folyamat befolyásolta a határon túli magyarok magyarországi irányú migrációját, többek között a tanulmányi célú migrációt is. Ez utóbbit az európai közösségi szintű változások és a magyarországi bevándorlás-politikai törvénymódosulásokon túl a 2004 óta folyamatos változásban levő magyar felsőoktatás is befolyásolja.

A rendszerváltás fordulatot hozott a magyar-magyar viszonyban is, és életre hívott egy nemzetpolitikát, amely az elmúlt évtizedek kihagyásait tervezte pótolni, azonban már az első pillanattól fogva az egymást nem ismerésen alapult. Ez kitűnik a kezdeti időszak hosszából és zavaros voltából is.¹³ Az akkori intézkedéseket olyan tanulmányok alapozták meg, amelyek a nagyszámú bevándorlók megértését, megismerését tűzték ki célul. 1989 nyarán a TÁRKI 1 367 főt kérdezett meg a mintegy 14 000 akkori erdélyi menekült közül, egy olyan kutatás keretében, amely az erdélyi bevándorlók személyiségére volt kíváncsi.¹⁴

A megkérdezettek 87%-a tervezte, hogy Magyarországon marad, a magyarországiakkal szembeni érzelmeik azonban igencsak változatosak voltak, ami újból a „másik” ismeretének hiányát igazolja. A válaszadók 64%-a csak pozitívan, 16%-a csak negatívan jellemezte a magyarokat, illetve relatív többségük (43%-a) úgy látta, hogy az Erdélyben élő magyarok pozitívabban jellemezhetők, mint az itteniek, 21%-uk pedig ellenkező véleményen volt.¹⁵ Ugyanilyen jellegű kérdéseket egy friss, 2007-es felmérésben is találhatunk, és ha összevetjük a mostani erdélyi adatokat a tizennyolc évvel korábbiakkal, akkor rájövünk, hogy az „egymás megismerése” nem jelentette feltétlenül az előítéletek megsemmisülését. A megkérdezettek 69%-a véli ma úgy Erdélyben, hogy a magyarországi magyarokat más emberi tulajdonságok jellemzik, mint a romániai magyarokat. A magyarországiakat a válaszadók 43,7%-a véli erőszakosnak, 37,3%-a lustának, 49%-a pedig önzőnek és alig 40%-a tartja őket segítőkésznek. A magyarországiakat majdnem 5%-kal többen mondták önzőeknek, mint a románokat, a segítőkészség esetében pedig szintén 5%-os a különbség a románok javára.¹⁶

Az 1990-es évek elején végzett kutatások megerősítették azt az elképzelést, miszerint a határon túli magyarokat a szülőföldjükön való maradásban és boldogulásban kell segíteni, és a folyamatosan változó nemzetpolitika is ebbe az irányba kanyarodott el. Az 1990-es évek nemzetpolitikájának központi eleme egy olyan jellegű támogatáspolitiká-

13 A kutatók szerint ez a kezdeti időszak a kilencvenes évek közepéig tartott. Az 1994-es kormányváltásig húzódott az az időszak, amelyben a támogatások zöme „kijáráson alapon, informális szálakon futott, gyakoriak voltak a támogatáspolitikai botrányok is” (Papp Z., 2006: 131.), valamint kiépültek az első intézmények (Bárdi, 2003: 4–5; Erdei, 2005: 334.). Erdei Itala találóan „spontán” korszaknak nevezi ezt az időszakot (Erdei, 2005: 334.), Mandel Kinga „differenciálatlan támogatások korszaka”-ként utal rá (Mandel–Papp Z., 2006: 92.).

14 Csepeli–Závecz, 1991: 57.

15 Uo. 59–61.

16 Csata–Kiss–Veres, 2007: 16–18.

volt, amely a határon túli magyarság szülőföldi jólétét és gyarapodását tűzte ki célul. A támogatás jelentős része pedig mindig is az oktatásban testesült meg és rendre a legnagyobb összegek erre a területre irányultak.¹⁷

Az anyanyelvi intézményi háttér kezdeti hiányát úgy kívánták pótolni, hogy a külhoni magyar fiatalok Magyarországon való képzésének finanszírozása ösztöndíj-támogatások révén történjen. A *szülőföldön maradás* gondolatkörével fűződött össze a *hazatérés* támogatása. Ennek ellenére a visszatérés bonyodalmai, az otthoni közeg, munkahelykeresés nehézségei, a Magyarországon maradás mellett szóló szakmai, személyes, kapcsolati stb. érvek felerősítették az áttelepülési hajlandóságot. Mindez az otthoni közösségek szempontjából nézve „agyelszívási” folyamatként jelent meg, amelyből Magyarország profitálhatott.

Az 1990-es évek végétől kezdődően, a szomszédországi magyar tannyelvű felsőoktatás intézményesülésével párhuzamosan, redukálódott a Magyarországon való képzések támogatása, a hangsúly pedig mindinkább a határon túli intézmények hallgatóinak segítésére tevődött: a részképzések, továbbképzések és szakoktatás részesültek előnyben. Az 1990-es évek végén, a 21. század első éveiben létrejöttek a többnyire magyarországi finanszírozású határon túli magyar felsőoktatási intézmények.¹⁸ Ezek működtetését és fenntartását azóta részben az adott államoknak, illetve a külhoni magyar közösségeknek kellett volna átvenniük,¹⁹ és közös erővel arra kellene törekedniük, hogy akkreditációjuk, elismertetésük minél teljesebb legyen.²⁰

A Magyarországon való tanulást azonban nem szüntette meg ez az intézményesülési folyamat. Kárpátalja és Vajdaság esetében a szülőföldön elérhető magyar nyelvű szakok még mindig elég szűkösek, az erdélyiek és felvidékiek körében pedig az ösztöndíjas helyek korlátozása nyomában a költségtérítéssel képzés terjedt el.²¹ Persze a szülőföldi lehetőségek is bőven ki vannak használva.²² Ezzel együtt az utóbbi években sem mutatkozott az átlagosnál nagyobb létszámnövekedés a Magyarországot választók körében. 2005-ben a környező országok uniós csatlakozásának hatása a felsőoktatásra „még csak körvonalakban volt előre jelezhető”.²³ Azóta Románia is csatlakozott az Unióhoz, így már szólhatnak a hatásokról, azonban ezeket sok más, előre nem tervezett tényező befolyásolta.²⁴

17 Ld. Papp Z., 2006; Bárdi, 2004. Bárdi Nándor „három fő magyarságpolitikai projektet” említ: A Duna Tv támogatása, amely az ösztöndíjak kb. 25%-át teszi ki; az oktatási támogatások és a felsőoktatási fejlesztés támogatása 22%-át teszi ki a támogatásoknak; a harmadik nagy „projekt” a kedvezménytörvény végrehajtása, amely végső formájában túlnyomó részt oktatási-nevelési támogatásokból áll, és 14%-ot visz el (Bárdi, 2004: 231–232.).

18 Egy bővebb leíráshoz ld. Mandel–Papp Z., 2006: 91–93.

19 Ld. Bárdi, 2003: 5.

20 A létrehozott intézmények nemzetközi/nemzeti/regionális integrálására kell törekedni, különben fennáll annak a veszélye, hogy „kiürülnek” és megszűnnek (Mandel–Papp Z., 2006: 95–96.).

21 Erdei, 2005: 335.

22 2004-ben a II. Rákóczi Ferenc Főiskolán 600, a Selye János Egyetemen 600, a Sapiencián pedig 3 200 diák tanult (Csete, 2005: 3.)

23 Erdei, 2005: 355.

24 Erdei Itala 2004. 2. féléves adatai 4 248 határon túli magyar hallgatót említenek, az oktatási tárca szerint pedig a 2007/2008-

A Magyarországon tanuló külhoni magyarok nagy hányada – mint köztudott – az anyaországban maradt kamatoztatni tudását, és nem tért vissza szülőföldjére, mint ahogy azt a támogatáspolitikai céljai megkívánták volna. A vajdasági hallgatók esetében például 1999 óta tömeges volt az elvándorlás, főleg a délszláv háború következtében. A vajdasági magyar diákok mintegy 22%-a tanult Magyarországon, és 80%-uk nem is tért haza tanulmányaik elvégzésével, ami nehéz helyzetet teremtett a Vajdaság magyar értelmiségi rétegének utánpótlásában.²⁵ Ez a helyzet más régiók, kisebbségi magyar közösségek esetében is fennáll. Ráadásul az uniós bővítésekkel az átvándorlás szabályozásának lehetőségei is korlátozódtak. Ilyen körülmények között természetes, hogy a kutatók felteszik a kérdést: egyáltalán érvényes-e még az eddigi támogatás- és magyarságpolitika, amely a szülőföldön maradás eszméjét tűzte a zászlóra. Csete Örs programjavaslatának ez az egyik központi kérdése.²⁶ A beérkezett válaszok pedig egyértelműen azt jelezték: a korábbi doktrína elavult.²⁷

Kérdés azonban, hogy mennyire érezhetőek ezek a felfogásbeli változások a hallgatók körében. Egyes Magyarországon tanuló határon túli diákok úgy érzékelik, hogy a magyar állam egyre inkább csak *koloncként* tekint rájuk, és a látszat megőrzése érdekében rejtett intézkedésekkel próbálják megvonni a támogatások jelentős részét. Ugyanakkor az a tendencia is megfigyelhető, hogy a magyarországi felsőoktatási intézmények – a csökkenő diáklétszámot ellensúlyozni kívánva – igyekeznek diákokat toborozni a szomszédos, külhoni magyarok által is lakott régiókban. A továbbiakban rátérek a budapesti *MÁSZ*-lakók „világának” elemzésére.

Ösztöndíjasnak lenni

Magyarország felsőoktatási rendszere, a rendszerváltást követő másfél évtizedben, a finanszírozást illetően felváltva közelített azokhoz az országokéhoz, ahol azt a költségvetési források tartják fenn, illetve azokéhoz, ahol a magánforrások jelentősége többet nyom a latban.²⁸ A felsőoktatási tandíj – vagy annak bármilyen elnevezésű megfelelője – körül nemzetközi összehasonlításban kialakult két ellentétes álláspont Magyarországon kivételes aktualitással bír. Az utóbbi években a felsőoktatást közjöként és közfeladatként elfogadó

as tanévben 5 200 határon túli diák tanult Magyarországon. Ez mindenesetre egy majdnem 1 000 fős növekedést jelent a magyarországi folyamatos létszámcsökkenéssel szemben. Ugyanakkor az elmúlt három évben következtek be a legdrasztikusabb változások a felvételi eljárásban és a felsőoktatás szerkezetében. A 2005-2007-es tanévek még megelőzték Románia uniós csatlakozását, és ekkor történt az átlépés először a 120+24 pontos felvételi rendszerbe, illetve a bolognai képzésbe. A 2007/2008-as tanévvel újra módosult a felvételi eljárás, és a „képzési hozzájárulás” is be lett vezetve; a 2008/2009-es tanévre pedig a jelentkezési lapok beküldési határidejének lejártá után lett eltörölve a „képzési hozzájárulás”.

25 Ld. Czigler, 2003: 74.

26 Csete, 2006: 4.

27 Erdei–Papp Z., 2006: 19–43.

28 Vö. Varga, 1998: 131–135.

álláspont dominált. Ennek alapján, a magyarországi egyetemeken és főiskolákon az államilag finanszírozott képzésben résztvevők elméletileg költségmentesen tanulhattak, egyúttal részesülhettek is különböző juttatásokban: például szociális-, lakhatási- vagy jegyzettámogatásban, illetve hallgatói kölcsönt (diákhitelt) is felvehettek.

Az *ösztöndíj* fogalma is némiképp zavarossá vált. Gyakran összemósodik a *támogatás* fogalmával, pedig véleményem szerint a kettő között lényeges különbségek lehetnek. Egyrészt az *ösztöndíj* olyan *érdemi* alapon elnyert juttatásként fogható fel, melynek mértékét a pályázó tanulmányi, szakmai eredményei vagy tehetsége szabályozza. A *támogatás*, más részről, nem érdemi, hanem *szükségi* alapú juttatás. Ilyen például a *szociális támogatás* fogalma, amely az esélyegyenlőtlenségeket hivatott mérsékelni. Gyakran használatos a *szociális ösztöndíj* kifejezés is.²⁹

Az Oktatási és Kulturális Minisztérium (továbbiakban OKM) a hallgatói juttatásokról szóló 2006. októberi közleményében többek között *tanulmányi ösztöndíjről*, *szociális ösztöndíjről* és *lakhatási támogatásról* szól.³⁰ A *gondola.hu* Jogsegély oldalán már átgondoltabb, árnyaltabb elnevezésekkel és definíciókkal találkozhatunk. Itt a *tanulmányi ösztöndíj* mértékét az előző félév tanulmányi eredményei állapítják meg; a *hallgató szociális helyzete* alapján osztott juttatások minden esetben *támogatásként* jelennek meg (ld. szociális, lakhatási, tankönyv-, jegyzet- stb.). „A tantervi követelményeken felül kiemelkedő szakmai, tudományos, sport-, illetve közéleti tevékenységet végző hallgató rendszeres havi juttatásban (intézményi, illetve kari *ösztöndíjban*) részesülhet”.³¹

A fenti okfejtés annyiban függ össze a tanulmány témájával, hogy a határon túli hallgatók magyarországi felsőoktatási képzését hosszú évek óta ez a milió határozza meg. Az *ösztöndíj* mellett a *tandíj* fogalma is mindennapos beszédtema lett a magyarországi médiában, éppúgy, mint az *államilag finanszírozott, tandíjas* vagy *költségtérítéses* státusok meghatározása. A Magyarországon tanuló határon túli hallgatók helyzete sem lett egyszerűbb, sem fogalmi szinten, de ami fontosabb, a mindennapok gyakorlatában sem.³²

Nem ennek a dolgozatnak a feladata megvizsgálni, hogy a határon túli diákoknak adományozott *állami* vagy *miniszteri ösztöndíjak* strukturálisan és funkcionálisan valóban *ösztöndíjak* vagy inkább *támogatások*. Ezzel együtt alapvető kérdés, hiszen a kettőhöz különbözőképpen viszonyulhatnak a támogatottak. Ezen felül a támogatás neve is kifejezi, miként tekint a magyar állam a határon túli régiók lakóira: *szociálisan hátrányos*

29 Egy internetes keresőprogram a „szociális ösztöndíj” konstrukcióra (az idézőjelek biztosítják a két szó egy kifejezésként való kezelését) 12 200 találatot dob ki magyarországi oldalakon. A „szociális támogatás” kifejezésre mintegy 78 100 találatot kapunk.

30 Ld. www.okm.gov.hu

31 www.gondola.hu: *Ösztöndíjak, támogatások: ki kaphat?* 2005. április 23. A portál egyetemi hallgatói önkormányzatok kiadványai alapján állította össze beszámolóját, azonban a HÖK-ök is különböző kifejezéseket használnak. Vö. a Szegedi Tudományegyetem HÖK-kiadványával: www.u-szeged.hu/kepek/upload/200710/9f3b41bf-3dd4-423a-b01b-4a9d1a4f8e91/hallgattasi_szabalyzat2007.pdf

32 Az előző fejezetben az oktatási támogatáspolitiká kapcsán már jeleztem, hogy a külhoni magyarok nagy része magyar állami *ösztöndíjként* tanult Magyarországon.

helyzetű csoportokra, akiknek helyzetén az uniós tagság teljes mértékben változtat.³³ Vagy tehetséges egyénekre, akiknek törekvéseit ösztönözni és díjazni kell ahhoz, hogy később hozzájárulhassanak a Kárpát-medence, talán Európa egészének a fejlődéséhez. A miniszteri ösztöndíj 2005-ös bevezetése talán az első apró lépés az utóbbi értelmezés irányába.³⁴

A 2001. évi 157. sz. törvény alapján a külföldi hallgatók a térítések és juttatások szempontjából 9 kategóriába (A – F) voltak besorolva.³⁵ Az „A” kategóriákba tartoztak a „nemzetközi megállapodás alapján a magyar fél ösztöndíjával, illetőleg magyar állami ösztöndíjjal tanulmányokat folytató hallgatók”. Az „A/1”-es kategóriába tartoztak az Európán kívüliek, az „A/2”-be az európaiak és az „A/3”-ba a határon túli magyarok. Az EGT állampolgárookra már akkor külön státus vonatkozott, ugyanis ők „F” kategóriásokként „államilag finanszírozott képzésben vehettek részt”. Magyarország uniós csatlakozása következtében az EGT állampolgárai a magyarországiakkal egyenlő feltételek mellett vehették igénybe a magyar felsőoktatást, azonban a jogok mellé követelmények is társultak, mégpedig a magyar nyelv ismeretée, ami még csak a magyar anyanyelvű szlovák állampolgárok privilégiuma volt.

A Magyarországon tanuló külhoni magyar ösztöndíjasok az „A/3”-as, és az annak megfelelő kategóriákba (állami, miniszteri) tartoznak.³⁶ A MÁSZ-ban 2007 tavaszán összesen 46 miniszteri ösztöndíjas volt, akik a 2007-es évben nyertek felvételt. Közülük 23 ukrainai, 14 szerbiai és 4 romániai állampolgár.³⁷ A többi öt fő argentin, francia, horvát, kazah és német állampolgár.³⁸ A kollégiumban lakó ösztöndíjas hallgatók pontos számát nem ismerem, a saját adataim alapján azonban állíthatom, hogy a kollégisták több mint fele ösztöndíjas.³⁹ Ez elég nagy arány, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az utóbbi években jelentősen visszaszorult az ösztöndíjas helyek száma.

33 A szegénység persze relatív. Erdei kutatásában az állampolgárság szerinti ország átlagjövedelméhez viszonyítva a kárpátaljaiak kétszer többet kerestek, az erdélyiek 10, a vajdaságiak 5 %-kal kerestek többet (Erdei, 2005: 341.).

34 2005. évi CXXXIX. törvény: Interjúalanyaim ugyanakkor az előírásait negatívnak tekintették.

35 157/2001. (IX. 12.) Korm. rendelet: A külföldiek magyarországi és a magyarok külföldi felsőfokú tanulmányainak egyes kérdéseiről. II. fejezet 2. § 2. Azóta változott a rendelkezés, azonban a jelen tanulmány szempontjából ez a felosztás releváns.

36 Ld. 175/2006. (VIII. 14.) Korm. rendelet: Külföldi állampolgárok magyarországi tanulmányainak támogatási rendje [az Ftv. 119. §-ának (3) bekezdéséhez]. 2007 óta az 51/2007. számú kormányrendelet alapján az ösztöndíjat az oktatási és kulturális miniszter adományozza, elnevezése pedig *miniszteri* ösztöndíj lett, 2008 szeptemberétől ennek az ösztöndíjnak az időtartama egy alkalommal nem haladhatja meg a 10 hónapot. Vö. A Márton Áron Szakkollégium portáljának vonatkozó adatbázisát. www.martonaron.hu/index.php?dat=31

37 Köztük túlnyomórészt kárpátaljaiak és vajdaságiak. Erdélyiekről nem beszélhetünk, mert a romániai magyar anyanyelvűek számára, uniós állampolgárok lévén, már nem volt meghirdetve ösztöndíj. A négy romániai állampolgár a „csángó magyarok” köréből került ki, akik intézményes formában részesülnek a szórványmagyarság számára fenntartott ösztöndíjból.

38 Az ösztöndíjszerzésnek két módja van: egyik esetben a hallgató ugyanúgy benyújtja felvételi lapjait, akár a magyarországiak, részt vesz a felvételi eljárásban, és ha államilag finanszírozott helyre nyer felvételt, akkor megpályázhatja az állami/minisztériumi ösztöndíjat. A másik lehetőség főként a diaszpórában élők számára lett tervezve, akik nem (vagy kevésbé) beszélik a magyar nyelvet. Ők jelentkezhetnek a Balassi Intézet (régábban NEI: Nemzetközi Előkészítő Intézet) nyelvi előképzésére, mely során egy évig magyar nyelvi képzésben részesülnek, illetve felkészülnek egy vizsgára (általában két tantárgy), amely sikeres letétele után automatikusan bejutnak a választott felsőoktatási intézmény választott szakára, külön erre a célra kijelölt helyekre.

39 Az általam lekérdezettek 57,4%-a tüntette fel magát ösztöndíjasnak (értsd: A/3, állami, miniszteri). Vö. a 6. sz. lábjegyzettel.

Állampolgárság szerint bontva a kollégisták számát, megfigyelhetjük, hogy az ukrainai állampolgárok 79,7%-a, a szerbiai állampolgárok 63,2%-a, a romániai állampolgárok 51,6%-a, míg a szlovákiai állampolgároknak csupán 12%-a részesül ösztöndíjban (ld. 2. táblázat). Meglepő az ösztöndíjasok magas aránya a romániai állampolgárok körében, ugyanis az erdélyi magyar nyelvű szakok sokasága, meg az uniós csatlakozás következtében az ösztöndíjas helyek a 2007/2008-as tanévben már jóval kevésbé álltak a romániai magyar jelentkezők rendelkezésére. Mindegyik régió számára az ott kulcsfontosságú szakmákat támogatja kiemelten az ösztöndíjbizottság. Románia esetében a 2004/2005-ös tanévre szóló támogatási keret nappali tagozaton teljes alapképzésben 10 fő volt. (Ezen kívül 5 fő az úgynevezett egyházi keretből kapott ösztöndíj-támogatást.) Kiegészítő és levelező képzéseken összesen 8 főt támogattak. Az ösztöndíjtanács a latin, romológia, restaurátor (szilikát, papír-bőr, fa-bútor) szakirányokat támogatta kiemelten (a restaurátor szak esetében a különböző szakirányokra a levelező tagozatos államilag finanszírozott képzéssel is lehetett pályázni). „Továbbá pályázni lehetett ösztöndíjra bármely olyan szakkal, amely a szülőföldön nem tanulható, és a pályázati kiírás egyéb feltételeinek megfelel. A szakokat az Erdélyi Magyar Ösztöndíj Tanács a szülőföldön való hasznosíthatóság és elismertethetőség alapján minősítette, és ez alapján javasolhatta a pályázat kizárását”.⁴⁰

A 2006/2007-es tanévre – mely egyben az utolsó kiírás volt a romániai állampolgárok számára – az egyházi keret háromra csökkent, kiemelten pedig csak a restaurátor szakot támogatták. A vajdaságiak és a kárpátaljaiak több szakterület közül választhatnak. Az évenkénti eltérések azonban a rájuk vonatkozó kiírásokban is léteznek. Ha az ösztöndíjbizottság nem támogatja a szakot, akkor a hallgató csak költségtérítéses formában kezdheti el tanulmányait, annak ellenére, hogy államilag finanszírozott helyre nyert felvételt.

Elképzeltető, hogy ez a gyakorlat arra készteti a felvételizőket, hogy szakválasztás előtt tájékozódjanak arról, szakjuk támogatott-e az adott évben, vagy sem. Abban az esetben, ha a szak nem támogatott és saját finanszírozásra nincs lehetőség, ám a hallgató mégis Magyarországon szeretne továbbtanulni, akkor egy másik szakot kell választania, amelyet fedez az ösztöndíj. Több hallgatótól is hallottam, hogy szívesebben választott volna más szakot, mint amin tanul, ezért feltételeztem, hogy a fent említett megoldás – az *ösztöndíj-orientált szakválasztás* – elterjedt a pályázók körében.

Kérdőívemben két kérdés érintette közvetlenül a témát: *Van olyan szak, amit szívesebben választott volna, de nem volt rá ösztöndíj? Van-e olyan ismerőse, aki azért nem olyan szakra felvételizett, mint amire szeretett volna, mert nem kapott volna rá ösztöndíjat?* Ezek mellett megkérdeztem, hogy *ha az általa választott szakot nem támogatta volna ösztöndíj, ugyanezt választja-e?* A válaszokból azt szerettem volna kideríteni, mennyire

40 http://www.martonaron.hu/index.php?dat=42&palyazat_id=64&palyArch=1. A pályázati kiírások szövegei a négy határon túli régió számára strukturálisan egyformák; az állampolgárság megnevezése, a támogatott szakokra vonatkozó bekezdés és egyes helyi intézmények neve, valamint a helyi igények megjelenítésében különböznek.

általános a gyakorlat, illetve ha a támogatott szakok mértéke szűkebb lenne, akkor annak milyen volna a hatása a szakválasztásra. Interjúim során inkább arra voltam kíváncsi, mennyire állnak közel a hallgatott szakok a kívántakhoz, hogyan született meg a döntés, és hogyan változtak meg a hallgatók szakmai, továbbtanulási tervei.

Asaját szakválasztásukra vonatkozó kérdésre válaszoló ösztöndíjasok 19,1%-a, azaz majdnem egyötöde más szakot választott volna, csak hogy azt nem támogatta ösztöndíj (ld. 3. táblázat). Sokkal nagyobb azonban azok aránya, akiknek vannak ilyen helyzetben levő ismerőseik. A válaszadók 58,3%-a válaszolt igennel a második kérdésre (ld. 4. táblázat). Ez legalábbis annyit bizonyít, hogy a jelenség valójában létezik. Állampolgárság szerint bontva azt mondhatjuk, hogy a kárpátaljaiakat érinti a legnagyobb mértékben a jelenség. Ők mindkét kérdésben az átlagnál kb. 10%-kal több igen választ adtak. A vajdaságiakat kisebb mértékben érinti, személyesen egyetlen egy, a mintában szereplő hallgató jelezte, hogy szíve szerint más szakot választott volna, azonban tizenegyen (45,8%) ismerik az említett szakválasztási gyakorlatot (ld. 6. táblázat).⁴¹

A szakkínálat azonban kielégítőnek mondható. Ha az ösztöndíjbizottság mellett dönt, hogy jobban korlátozza a támogatott szakok számát, akkor a hallgatók 56,8%-a más szakot választott volna (ld. 5. táblázat). Itt az állampolgárság alapján ugyancsak kiemelkedik a kárpátaljaiak aránya (64%), és vajdaságiaké (60,9%). Érdekes, hogy a vajdaságiak ilyen magas arányban mondanának le elsődleges választásukról ösztöndíj-támogatás hiányában, pedig eddig szinte senkinek sem kellett ezzel a helyzettel szembenéznie.⁴² Ez egyedül azzal magyarázható, hogy a vajdasági magyar nyelvű felsőoktatási intézményhálózat hiányában az onnan származó fiatalok sokkal több magyarországi szak és intézmény közül választhatnak.

A fentebb említett kérdések kifejezetten az ösztöndíjazás okozta szakválasztásra vonatkoztak, nem pedig az első helyen megjelölt szakról való lemaradásra. A kettő között ugyanis lényeges a különbség, minthogy az első egy kifejezetten külső, személytelen okozatú, míg a második akár személyes kudarcként is megélhető helyzet. Mégis, ha feltételezzük, hogy mindkettő hasonló lélektani hatással lesz a továbbiakban a hallgatók szakukhoz fűződő érzelmeiben, érdemes megemlíteni, hogy 2007-ben az összes (magyarországi és külföldi) felvételiző 19,2%-át az általuk megjelölt második helyre vették fel, további 19,7%-ot pedig a harmadik, negyedik és ötödik helyre.⁴³

41 Ebben az esetben azonban nem találtam szignifikáns összefüggést az állampolgárság és a vitatott kérdések között: a saját döntésére vonatkozó kérdés esetében a khi-négyzet próba szignifikanciája 0,056, míg az ismerősei döntésére vonatkozóánál 0,181, abban az esetben, ha a csupán három főt kitevő felvidékiek kategóriáját az Egyébbel együtt kezeljük. Az adatokat mégis megemlítem, mivel jelen esetben a nullhipotézis igazolódása valószínűleg a kicsi minta eredménye, a szignifikancia pedig közel áll a 0,05-ös szinthez. És, mint tudjuk, „egy – mondjuk – 0,1-es erősségű összefüggés nyugodtan lehet például szignifikáns (egy adott szinten), ha nagy mintában találjuk, míg ugyanez az összefüggés, ugyanezek között a változók között, egy kisebb mintában nem lenne szignifikáns.” (Babbie, 2003: 523.)

42 Itt a khi-négyzet próba szignifikanciája a fentebb említett feltételek mellett 0,051.

43 A 2007-ben felvettek általános elemzése. 2007. szeptember 13. www.felvi.hu

Azt valamennyi magyarországi hallgató átélhette, hogy a jelentkezési lapok beadásánál több szakot és intézményt jelölhetett meg. Az első jelölést sok tényező befolyásolja, többek között annak az esélye, hogy valaki felvételt nyerjen. Az ilyen jellegű racionális mérlegelésen túl az érzelmi motiváció is szerepet játszik, ugyanis a felvételizők általában azt a szakot és intézményt igyekeznek első helyen megjelölni, amelyhez leginkább vonzódnak saját prekoncepcióik, érdeklődési körük alapján. Mindenesetre, a megjelölt szakterületek általában nem állnak távol egymástól. Az ösztöndíj-orientált szakválasztás esetében ez a távolság még alacsonyabb kell, hogy legyen.

A továbbtanulás helyszínére vonatkozó döntést és a szakválasztás folyamatát pár példán keresztül szeretném bemutatni. „A” egy Eszény községből származó kárpátaljai fiú, jelenleg a *Corvinus Egyetem* (tovább: *BCE*) politológia szakos hallgatója. A hírneves *Nagyberegi Református Líceumban* tanult, gimnáziumi éve alatt pedig a *történelem volt az egyedüli tárgy, amely érdekelt*. Történelmi tudása valóban imponáló, középiskolás korában versenyeken is részt vett. Leginkább a 20. század történelme vonza. A politológia szakot *egyrészt azért választotta, mert érdekelt, másrészt pedig azért, mert nem volt történelem ösztöndíj. De végül is majdnem ugyanaz*. Ha lett volna történelem szakra ösztöndíj, *akkor azt választja*. Magyarországi továbbtanulása egyéni döntés volt, fő oka, hogy nem beszéli az államnyelvet, otthon pedig csak főiskolai szinten tudott volna magyar nyelven továbbtanulni. *Más alternatíva nem is igazán volt – állítja „A”*. Az információkat egy évfolyamtársától szerezte, *aki volt kint fél évet Magyarországon az egyik testvériskolában. Ő mondta, hogy állandóan erről az egyetemről* (azaz a *BCE-ről*) *beszélnek, ez Magyarországon a legjobb, leghíresebb*. Erre alapozva nagyon sok diáktársa felvételizett a *Corvinusra*. Látva, hogy van politológia szak, „A” is oda adta be jelentkezését. A tájékozódást segítette a gimnázium vezetősége is, amely minden évben beszerzi a felvételi tájékoztatót, és a diákok tanáraikkal konzultálhatnak a továbbtanulás ügyében.⁴⁴

Ő tehát a választott szakot nagyon közelinek érzi a kívánt szakhoz. Azonban a két pálya valójában eltérő utakra irányítja a követőit. „A” valószínűleg életét távol fogja tölteni a levéltáraktól, helyette a politikai játszmák, a jelenértelmezés módszerei játszanak majd fontosabb szerepet munkájában. Két év alatt sokat változtak a tanulási szokásai, és kezd kialakulni szűkebb érdeklődési területe a politológián belül, ami fontos lesz, amikor az MA képzés keretében szakosodásra kerül majd sor.

A rokonoknak és ismerősöknek volt a legnagyobb hatása „B” döntésére, akinek a nővére Magyarországon lakott, és *az ő unszolására* döntött úgy, hogy Magyarországon tanul tovább. *Egy időben úgy volt, hogy gimiben is itt fog tanulni*. Végül otthon végezte középfokú tanulmányait, azonban ott is *a profil inkább ez volt, hogy „minél többen*

⁴⁴ Az összes régió közül egyedül Kárpátalja az, ahol a gimnáziumi tanárok kimagaslóan segítenek a diákoknak magyarországi továbbtanulásukban. Interjúalanyaim szerint itt is eltérés tapasztalható a városok illetve kistéleptülések között; ungvári vagy beregszászi diákok többnyire ismerőseik segítségére támaszkodnak. A *MÁSZ*-osok közül, akik azt nyilatkozták, hogy résztültek ilyen jellegű segítségben, 70,4% volt a kárpátaljaiak aránya, más régióban a diákok alig 7,4%-a kapott ilyen segítséget (ld. 16. táblázat). Vö. *Erdei*, 2005: 346.

jöjjenek ki, és ezért tanítjuk őket jól”. A magyarországi felsőoktatási tájékoztató persze hozzájuk is eljutott. Az volt a gyakorlat, hogy mindig a harmadik osztály gyűjtött rá pénzt, és megvetették valakivel.

„B” sem beszél már az államnyelvet, ezért pedig többnyire a gimnázium okolható, ugyanis városi származásúként az ukrán nyelvvel nőtt fel, ukrán óvodába is járt. Magyar gimnáziumában azonban alapszinten tanították az ukránt, hogy a nyelvet egyáltalán nem beszélőket is felhozhassák egy bizonyos szintre. Ez azonban hátrányt jelentett azok számára, akik eleinte jobban beszélték a nyelvet. Jelenleg közgazdaságot tanul a BCE-en, azonban ehhez hosszabb utat kellett bejárnia. Már a gimnázium alsó osztályaiban emellett a szak mellett döntött, azonban *gondjai voltak a törivel*, ezért olyan szakot választott, amely *csak matematikával kapcsolatos, meg ugye ösztöndíjat is kapnak rá*. Ezért döntött a programozó matematika mellett, viszont nem akart „prog-mat”-os lenni. Nem is bánta meg, hogy három ponttal lemaradt a felvételin, sőt, *azóta is örül neki*. Kihasználta egy másik lehetőséget, a Balassi Intézet (tovább: BI) programját, ahova csak matematikából kellett felvételizni. Ott egy évig csak matematikát meg történelmet tanult, és egy belső vizsga alapját vették fel a BCE gazdálkodási szakára.⁴⁵

Mostani helyzetéből visszagondolva, nincs olyan szak, amit szívesebben választott volna, ha kap rá ösztöndíjat. Azonban amikor a programozó matematika mellett döntött, azt azért tette, mert mindkét általa fontosnak vélt kritériumnak eleget tett: *csak matematika kellett hozzá és ösztöndíj is támogatta*. „B” gimnáziumában nagyon erős volt a matematika-oktatás, ami általános Kárpátaljára vonatkozóan, hogy az érettségizett fiatalok matematikai tudása a magyarországi átlag felett van, főleg a tárgy oktatási szintjének országokénti eltérései miatt.⁴⁶ Ezért van, hogy nagyon sok kárpátaljai fiatal, nemtől függetlenül, olyan felsőoktatási szakot választ, ahová elegendő a matematikai tudás, és jelentős előnnyel indulhatnak magyarországi társaikkal szemben.

Itt lép közbe az ösztöndíjrendszer befolyása, ugyanis a fiatalokat a kimondott matematika irányából olyan interdiszciplináris területekre kényszeríti, mint például a programozó matematika. Ennek hatására egy nagyon jó példát nyújt a következő interjúrészlet:

Hát, szerintem ők (ti. a lányok) is nagyon sokan azért vannak, mert az ösztöndíjat megkapják rá, a matekot tudják, és akkor azt hiszik, hogy menni

45 Vö. a 38. lábjegyzetben leírtakkal.

46 A kárpátaljai és vajdasági hallgatók többsége műszaki-informatikai képzésen vesz részt, a felvidékiek és erdélyiek pedig a bölcsészetet kedvelik jobban (ld. 17. táblázat). A szakra vonatkozó kérdés nyitott volt, a válaszokat magam soroltam be szakterületekre, a 2004-es besorolást nagyjából követve. „A „műszaki-informatikai” kategóriába soroltunk minden mérnöki szakot, illetve az informatikai jellegű szakokat (informatikus, programozó, programtervező matematikus, akkor is, ha a képzés nem műszaki felsőoktatási intézményben működik). A „közgazdasági felsőoktatás” kategóriájába soroltuk a kül- és belkereskedelmi szakokat, a szállodaiipart, a gazdasági informatikus és közgazdász szakokat. „Természettudományinak” tekintettük általában a természettudományi karokon működő, nem informatikai, nem mérnöki és nem gazdasági jellegű szakokat, ill. az itt oktatott tanári szakokat is.” Továbbá saját felosztásomban a bölcsész, idegen nyelvi és tanári szakok a „bölcsész” kategóriában olvadtak egybe. Létrehoztam egy „társadalomtudományok” kategóriát az ún. társadalmi tanulmányok alá tartozó szakokra. Erdei Itala tanulmányában más besorolást használ. Vö. Erdei, 2005: 358.

fog. Viszont láttam én is a barátnőmnél, aki programtervező matematikusnak tanul, hogy a matekot tudja, tehát a matek részéről... Ugye mindenki általában a matekon csúszik el. Akik nagyon jól tudnak programozni, munkahelyük is van, mind matekon csúsznak el. De ő a matekon, érdekes, megy, megy, megy, viszont mondta is, hogy ő egyedül nem tudna megírni egy programot. Szerintem az én sorsom is ez lett volna... („B”, kárpátaljai lány)

A kérdéskör kényesebb része kifejezetten azt vizsgálta, vajon az ösztöndíj-orientált szakválasztás negatív hatással van-e a tanulmányi teljesítményekre. A leendő ösztöndíjas igyekszik minél kevésbé eltávolodni a kívánt szaktól, és általában a végül kiválasztott szak is érdekli, nem csupán azért dönt mellette, mert másra nem kapott ösztöndíjat. Mégis, egy másik kérdésnél, ahol a *szakválasztás okára* voltam kíváncsi, és több lehetőség közül lehetett választani (elhelyezkedési lehetőség, ez érdekelte, szülők kívánsága, erre kapott ösztöndíjat, egyéb), kiderült, hogy azoknak, akik az ösztöndíj elnyerése érdekében szakot kényszerültek váltani, mintegy a fele csakis azért felvételizett a jelenlegi szakra, mert arra kapott ösztöndíjat. A másik fele pedig elsősorban azért, mert az a szak vonzotta, vagy jó elhelyezkedést kínál.

Ezzel szemben az ösztöndíj által nem befolyásolt szakválasztók 70,3%-a maga a szak iránt érzett vonzalmat (ld. 7. táblázat). Elmondható tehát, hogy azok között, akik szakot kényszerülnek váltani, fele-fele arányban vannak olyanok, akik több – bár nem elsődleges – preferenciával rendelkeznek, és olyanok, akik egyetlen kiszemelt szakon terveztek a továbbtanulást.

Minden esetre léteznek olyan különbségek a kívánt és a választott szakok között, amelyek megnehezítik a tanulást, és a jobb minősítés elérését. A fentebb idézett interjúrészletből kitetszik, hogy azok, akik erősek matematikából, de informatikából gyengébbek, rosszabbul is teljesítenek a második tantárgyból. „A” is beszámolt arról, hogy eddigi politológia tanulmányai során többnyire a *statisztikával voltak gondok*, ez pedig elkerülhető lett volna, ha történelmet tanul. A számadatok szintjén azonban hipotézisem, miszerint kapcsolat áll fenn a szakváltás és a tanulmányi eredmények, illetve az elégedettség között, nem tartja magát. A 8, 9 és 10. táblázatok összefüggései sokkal inkább mintavételi véletlennek tudhatók be, mintsem valós korrelációnak. Ugyanez az eredmény, ha az ösztöndíjas hallgatókat vetjük össze az összes hallgató teljesítményével.⁴⁷

Fontos azonban megemlíteni, hogy az ösztöndíjban részesülők – és főleg a nyelvi előkészítőn résztvevők – között vannak olyanok, akik még nyelvi gondokkal küzdenek, ez pedig igencsak megnehezíti iskolai teljesítményüket. Itt elsőként szólnék „C”-ről, aki a Krím-félszigetről származik. Anyanyelve az orosz, azonban egyik nagyapja magyar származású volt. Számára a *BI* jelentette az utat Magyarországra, ahol úgy véli, *sokkal jobb az oktatás*. Nem csak az oktatás színvonala volt számára fontos a magyarországi

47 A 8. táblázat esetében a chí-négyzet próba szignifikanciája 0,192. A 9. táblázatra 0,622, a 10. táblázatra pedig 0,440.

továbbtanulásban, hanem maga a kultúra, a nyugati értékrend közelsége. Két lány ikertestvérével együtt érkezett Magyarországra, és egy évig magyar nyelvet tanult a *BI*-ben, meg három tárgyból készült fel. Az év végén sikeresen letette a vizsgát, amely szerint *mindenkinek sikerül*, jelenleg pedig *pénzügy és számvitel* szakos a *BCE*-en. Az első év azonban sok nehézséget okozott a nyelv gyengébb ismerete miatt, és halasztania kellett egy évet, abban a reményben, hogy jövő őszre már jobban fogja uralni a magyar nyelvet, és készen áll órákat hallgatni. Érdekesség vele kapcsolatban az, hogy elmondása szerint többek között azért jött Magyarországra továbbtanulni, mert nem beszél megfelelő szinten ukránul, csak oroszul, ez pedig egy gyakori jelensége az ukrán keletnek.

Ugyanebben a cipőben jár „D”, egy szabófalvai csángó fiú, aki nem tudott magyarul, mielőtt ide került volna. Egy csángó egyesület révén szerzett tudomást a továbbtanulási lehetőségről, és ki is használta azt. Jelenleg az *Eötvös Loránd Tudományegyetem társadalmi tanulmányok* szakán tanul, jegyei azonban sokkal rosszabbak, mint a csoporttársaié, minthogy a legnagyobb gondot a tanulásban a magyar nyelv hiányosságai okozzák. Erőbefektetése azonban sokkal magasabb, *tényleg akar csinálni valamit az életben*.⁴⁸ Általában nem vállal munkát tanulás mellett, anyagilag bátyja támogatja, aki Budapesten dolgozik. „D” családjában talán generációk óta ő lenne az első, aki diplomával rendelkezik, és reméli, hogy sikerül túllépnie a nyelvi akadályokon. A kollégiumban több csángó is lakik, ők azonban nagyrészt magyarul beszélő csángó közösségekből származnak.

Ezek a példák persze rendhagyóak, és nem is érintik a definíció szerinti határon túli (külhoni) magyar hallgatót, ugyanakkor részét alkotják az ösztöndíjrendszernek. Abból a szempontból is érdekesek lehetnek, amennyiben közülük egyesek úgy döntenének, hogy Magyarországon szeretnének élni a diploma megszerzése után.

Hazatérési dilemma

A külhoni magyar hallgatók ösztöndíj-támogatásának logikája szerint Magyarországon olyan szakembereket kell kiképezni, akik a szülőföldjükön diplomájukkal meg tudják állni a helyüket, mi több, előnyt is élveznek a többségi lakossággal szemben. Ezt biztosítandó, olyan intézkedéseket hoztak az ösztöndíjazás kapcsán, melyek a 2004/2005-ös évi kiírásban kimondták, hogy „a megkötésre kerülő szerződés szerint az ösztöndíjas vagy támogatott hallgató köteles a tanulmányainak befejezését követő egy éven belül visszatérni szülőföldjére, amennyiben ezt nem teljesíti, köteles visszafizetni a folyósított ösztöndíj vagy támogatás kamatokkal megnövelt összegét. Ez alól a kötelezettség alól kivételes esetben, kellő indokok alapján az oktatási miniszter adhat mentesítést.”⁴⁹

A 2006/2007-re szóló kiírás pedig ekként fogalmaz: „a pályázat alapvető célja az, hogy az ösztöndíjas/támogatott hallgató magyarországi felsőoktatási tanulmányainak

48 Az interjú román nyelven zajlott, a fenti idézet saját fordítás. Eredeti: *Eu într-adevăr vreau să fac ceva în viață*.

49 L.d. *MÁSZ* honlap Pályázatok – Archivum: www.martonaron.hu/index.php?dat=42&palyazat_id=28palyArch=1

befejezése után visszatérjen szülőföldre, ezért a megkötésre kerülő szerződés szerint a megszerzett bevándorlási engedély, illetve magyar állampolgárság az ösztöndíjban való részesülést kizárja. Az ösztöndíjas a szerződés aláírásának időpontjában folyamatban lévő, a bevándorlási engedély, illetve magyar állampolgárság megszerzésére irányuló eljárás megszüntetését haladéktalanul köteles kezdeményezni, amelynek elmulasztása, illetve új eljárás kezdeményezése esetén köteles visszatéríteni az addig folyósított ösztöndíjak kamatokkal megnövelt összegét”.⁵⁰ További mélyebb értelmezéseket mellőzve, összefoglalásképpen elmondható, hogy az ösztöndíj mindenkor célja a hallgatók hazatérése, és az ezzel a céllal szemben tanúsított magatartást, döntést az illetékes intézmény szankcionálja.

Köztudott azonban, hogy az ösztöndíjasok jelentős része, az általános trendnek megfelelően, nem tér vissza szülőföldre. Nagyon nehéz konkrét adatokat szerezni a hazatérési arányokat, de még csak a szándékot illetően is. A 2004-es kutatások során direkt módon erre a kényes témára nem kérdeztek rá. A kutatók akkor arra voltak kíváncsiak, hogy a hallgató „tanulmányai befejezése után öt évvel, elképzelése szerint hol fog élni?” Így is a válaszadók majdnem negyede „bizonytalan” volt, amit a kutatók a válaszadás egyik elkerüléseként minősítettek.⁵¹

Én négy direkter kérdést tettem fel a kérdőívnek abban a részében, amely kizárólag az ösztöndíjasokra vonatkozott. *Szerinted a két ország közül melyikben vannak reális esélyeid, hogy munkát találj tanulmányaid után?* – szövege az első, amelyre csak két lehetőség volt megadva, a szülőföld és Magyarország. A második kérdés közvetlenül rákérdezett arra, *ha volna rá lehetőség, a két ország közül melyikben dolgozna, élne a válaszadó szívesebben tanulmányai befejezése után?* Itt is csak két válaszlehetőség volt adott. A következő két kérdés külön-külön érdeklődik afelől, hogy *ha mégis Magyarországon szeretne dolgozni, illetve letelepedni, mi volna a legfőbb akadály?* Itt egy lehetőséget kellett választani az öt lehetséges közül: szülők, párod tiltakozása; az ösztöndíjszerződés hazatérési feltétele; nem találnál legális munkát, lakhatást; nem volna akadály; és egyéb; ezekre nyitott válasszal lehetett felelni.

A próbakérdések után döntöttem úgy, hogy rövidebb, direkter kérdéseket teszek fel, kevesebb válaszlehetőséggel, és csak Magyarország függvényében vizsgálom a hazatérési szándékot. A válaszarányok magasnak mondhatók, a harmadik és negyedik kérdés esetében is, amikor ugyanis a Magyarországon maradni nem kívánczó válaszadó gondolhatta volna azt is, hogy a kérdés nem vonatkozik rá („*Ha mégis Magyarországon szeretnél...*”). Az első kérdésre 102, a másodikra 113, a harmadikra 111 és a negyedike 109 érvényes válasz érkezett a 117 lehetséges válaszadótól.

Érdekes, hogy az általam legkényesebbnek tartott kérdés esetében volt a legalacsonyabb a válaszmegtagadási arány: 3,4%. Az első kérdés esetében volt a legmagasabb (12,8%) azok száma, akik nem szolgáltak értékelhető válasszal. Itt többnyire

50 www.martonaron.hu/index.php?dat=42&palyazat_id=64&palyArch=1

51 Erre a lekérdezés időpontja (a népszavazás utáni tavasz) is hatással volt. *Erdei*, 2005: 337, 354.

az történt, hogy a válaszadók bizonyos része úgy vélte, mindkét országban egyenlők a munkához jutás esélyei. Azonban ilyen válaszlehetőséget nem adtam meg, így sokan mindkettőt bekarikázták, vagy nem válaszoltak a kérdésre. A harmadik és negyedik kérdés esetében pedig néhányan több választ jelöltek meg.

A válaszadók 77,5%-a szerint Magyarországon több esélyük van munkához jutni, mint szülőföldjükön (ld. *11. táblázat*). Állampolgárság szerint bontva a válaszokat, kimagaslik a kárpátaljaiak illetén véleménye, közülük ugyanis 95,8% véli úgy, hogy Magyarországon reálisabbak az esélyei munkához jutni, mint otthon (ld. *12. táblázat*). Amennyiben otthon is megvolnának a magyarországi lehetőségek, akkor többen választanák szülőföldjüket lakhelyül. Az ösztöndíjasok fele lakna szívesebben szülőföldjén, mint Magyarországon. Persze a kérdésre adható válasz csak két országot jelölt meg, ami semmiképp sem jelenti azt, hogy más, harmadik országban nem élnének szívesebben (ld. *13. táblázat*).

A válaszadók másik fele azonban szívesebben telepedne le Magyarországon, mint szülőföldjén. Minthogy, akik ezekre a kérdésekre válaszoltak mindannyian ösztöndíjasok, kérdés, miként szeretnék megvalósítani Magyarországon maradásukat az ösztöndíjfeltételek mellett. Azokra a kérdéseimre, hogy ha mégis Magyarországon szeretnének dolgozni/letelepedni, mi volna a fő akadály, amivel szembe kéne nézniük, a többség azt válaszolta, hogy döntésük megvalósításának nem volna semmilyen akadály. A válaszolók 45,9%-a érzi úgy, hogy semmi akadály sincs annak, hogy Magyarországon munkát vállaljon, és 39,4% szerint a letelepedés is gondok nélkül megoldható. A két csoport pedig nagyjából fedi is egymást. Az ösztöndíjasok egyharmada gondolja, hogy az ösztöndíjfeltételek megakadályozzák a magyarországi letelepedést, és valamivel több, mint egynegyedük szerint a munkavállalást is megnehezítik (ld. *14 – 15. táblázat*).

A szerződéses feltételek ilyen laza kezelésére két okot tudok elképzelni: az ösztöndíjasok vagy nincsenek teljesen tisztában a hazatérési kitéttel, vagy már annyira kialakult és elterjedt a gyakorlata a feltételek kijátszásának, hogy azokat már senki sem veszi komolyan. Noha nehezen találtam olyanokat, akik a témában szívesen megszólalnak, interjúalanyaimtól próbáltam válaszokat szerezni.

„E” volna a példa arra, hogy a szerződés megszegése valóban szankciót vonhat maga után. Ő ugyanis ösztöndíjasként kezdte meg tanulmányait, azonban letelepedési engedélyért is folyamodott. A hatóságok felhívták a figyelmét az összeférhetetlenségre, neki pedig döntenie kellett, hogy mit tart fontosabbnak. Persze, magyar állampolgársággal, sokkal több esélye van legális munkát találni, és informatikusként az ösztöndíj-támogatás teljes havi összegének a többszörösét megkeresi majd. Jelenleg magyar állampolgár és már le is diplomázott.

Vannak hallgatók, akik ismerősöktől hallottak ilyen „rémhíreket”, és legendaként terjednek a kollégium lakói között, akiknek többnyire semmi első kézbeli forrásuk nincs az ügyben. „A”-nak van egy ismerőse aki „megjárta”. Ez az egy már-már mitizált történet jelenti a kiindulópontot kis csoportjukban, ha ez a kérdés kerül szóba (ld. *A.2. Interjúrészlet, Digitális változat*). „B” szerint *sok mindent mondanak, így ijesztgetik a dolgokkal*, azonban az ösztöndíjszerződés nem egyértelmű, így nem lehet tudni, hogy pontosan mi az igazság.

Szerinte a hazatérést csak ösztönzik támogatással, de nem követelmény, ugyanis rengetegen vannak, akik itt élnek (ld. *B.I. Interjúrészlet*). „C” esetében a magyar nyelvismeret hiányosságai miatt a helyzet megértésének is akadályai vannak, ő ugyanis *nem hallott semmit* az egésztől (ld. *C. Interjúrészlet*). Ugyanez áll fenn „D”-nél, aki jobban utánajárt a feltételeknek, azonban az aláírás időpontjában még nem beszélt túl jól a nyelvet.

Levonható tehát a következtetés, hogy az ösztöndíjjal együtt járó jogokat és köteleességeket nem kommunikálják jól és egyértelműen a pályázók felé. Mindenkinél egyedül kell kiigazodnia a rideg nyelvezetű szerződés szövegében. Ugyanakkor mindenki tudja, hogy a hazatérési kitétel valahol, valamilyen formában megtalálható benne. Az a hipotézisem, miszerint jól kialakult gyakorlati sémái vannak a feltételek megszegésének, nem tűnik túlságosan tarthatónak. Mindenki maga kell, hogy megtalálja a megoldást, a keresést pedig igyekszik minél tovább kitolni. A hazatérések alacsony számát pedig többnyire az tartja fenn, hogy tapasztalati szinten mindenki tudja: az ösztöndíjfeltételeket óvatosan kell kezelni, azonban betartani nem kell (az interjúkból és beszélgetésekből kitetszik, óvatosan kezelik a hazatérés–maradás kérdését. Ismerősök életútjaiból azonban *tudják*, nincs túl nagy ok az aggodalomra, ha már egyszer befejezik tanulmányaikat. Elvégre a szabályok azért vannak, hogy megszegjék őket. Mindez talán annyit eredményez, hogy a hazatérést a *jó* kategóriájába sorolják, a maradást pedig a *rosszba*. Így születik a titkolózás, magyarázkodás, szégyenérzet és lelkiismeret-furdalás. A témát ezért kezelik kényes kérdésként, tabuként.

Interjúalanyaim többsége Magyarországon szeretne dolgozni, és valószínűleg nem fog többet végleg hazatérni szülőföldjére. Beilleszkednek a jelenkori mobilitásba, és jóllehet nem fognak közvetlenül szülőföldjükön „segíteni”, mint ahogy a magyar támogatáspolitikát tervezte, saját céljait és vágyait beteljesítik. Az egyik interjúban az olvasható, hogy egyes kárpátaljai gimnáziumokban a diákok már alsós tagozaton elkezdnek információkat gyűjteni, és érdeklődni Magyarország iránt. Egy célt tűznek ki a maguk számára, és a három év alatt ennek a célnak az elérése érdekében *tudatosan tanulnak*, próbálnak minél jobban teljesíteni, magyarországi versenyekre járnak. Olyan motivációjuk van, amellyel számos középiskolás manapság nem rendelkezik sem Magyarországon, sem a határon túl. A mindennapok tényei nem azt bizonyítják a fiatalok számára, hogy diploma nélkül nem lehet megélni, hanem azt, hogy az ügyeskedés, a szerencse és az erőszak az egyetlen út az érvényesüléshez. A *közösségi motiváció* hiánya vezetett ahhoz, amit ma sokan a közép fokú „oktatás tönkretételének” neveznek, s ami tanárok lenézéséhez és a tanulás diszkreditálásához vezetett.⁵²

52 Az „oktatás tönkretételéről” egyre többet hallani a konzervatív oldalon, a tanárverések és fiatalok bűnözés újbóli napirendre kerülése nyomán. A „jelenlegi liberális oktatáspolitikát” ellen azonban egyre többen lázadnak, főleg maguk a pedagógusok, akik „az ostobán értelmezett szabadságfelfogást” tekintik az erkölcsi probléma okának (ld.: *Civilek: Védjük meg a pedagógusokat! Védjük meg a gyerekeket!* 2008.04.01, gondola.hu/cikkek/58741). Ezt a gondolatot azonban egyesek elutasítják, Tamás Gáspár Miklós többek között emiatt nem írta alá a nyílt levelet (ld. *Vészélyes üzem a katedra*, 2008.03.25, nol.hu/cikk/486141). Ezzel szemben a *közösség* szerepe az oktatásban már régóta ismerős, és többnyire a közös gyökerű konzervatív, szocialista és keresztény pedagógiák részeként jelenik meg. Vargáné Pók Katalin írja cikkében, hogy „a porosz pedagógia nyomán elinduló szocialista

Amíg a külhoni magyar közösségek tagjai nemzeti, kulturális, nyelvi értelemben motiváltak lesznek – az asszimilációs félelmek, aggodalmak ellenére –, megmaradnak. Sok esetben Magyarország a legnagyobb motiváció, és a logika szabályait követve, az ő számukra, amíg létezik Magyarország, ők is léteznek. A lélektani motiváció irodalmából tudjuk, hogy akár egy maslowi hierarchikus rendszerben gondolkodunk, vagy Alderfer horizontális motívumait vesszük alapul, léteznek bizonyos szükségletek, amelyeket akár egymásra épülve, akár egymásba kapcsolódva, de ki kell elégíteni, az egyén legmagasabb fokú célja pedig az önmegvalósítás. Az önmegvalósításhoz pedig az alapszükségleteken túl társas kapcsolatokra és elismerésre van szükségünk.

Számba kell tehát venni, hogy az ösztöndíj-támogatás egy nagy lehetőség az önmegvalósításhoz. A hazatérés azonban ma még csak kevesek esetében tudja kielégíteni az egzisztenciális, biztonsági, társas és az érvényesülési szükségleteket. Sokszor azonban az önmegvalósítás valahol elakad, és ilyen esetekben a „nemes cél”, a „nemes cselekedet”, amit a szülőföldért kell tenni, a hazatérési gesztussal, az önmegvalósítás „túlcsordulásával” teljesíthető. Fontos volna jobban központba helyezni az önmegvalósítást, és megvizsgálni az azt akadályozó tényezőket.

Kutatásom harmadik hipotézise az volt, hogy maga a *MÁSZ*, mint szociális tér, hatással van-e a fiatalok jövőtervezésére. Főként arra voltam kíváncsi, elszigeteli-e a határon túliakat a *MÁSZ* intézménye az „anyaországtól”? A hallgatók majdnem fele még nem gondolt bele, a másik fele megosztott ebben a kérdésben. Mégis, 46%-uknak rosszabb a véleménye a magyarországiakról, mint mielőtt ide jöttek volna. Tehát sokaknak ilyen érzelmekkel kell előbb-utóbb elszakadniuk a kollégiumtól, és így kapcsolódnak bele a magyar társadalomba. A kollégium és az egyetem elhagyásának kitolódását sokkal inkább az ilyen félelmekkel magyarázom, mint az „élethossziglani tanulás” jelenségével. Ezekre azonban jelen tanulmányban sajnos nincs lehetőségem reflektálni, és még számos kérdésre keresem a választ.

Összefoglalás

Első hipotézisem részben igazolódott, ugyanis számos esetben fennáll az „ösztöndíj-orientált” szakválasztás gyakorlata. Ma már a leginkább érintett két területen (Vajdaság és Kárpátalja) a szakkínálat kielégítőnek mondható, és általában ha a felvételiző rendelkezik két-három preferenciával, akkor talál olyan szakot, amelyet szívesen végigvisz. Az ösztöndíj-orientált szakválasztás és az osztályzat között nincs szignifikáns kapcsolat, azonban esetenként megnehezíti a hallgató tanulását, és így az osztályzatát is befolyásolja. Amennyiben a támogatott szakok száma drasztikusan redukálódna – bármilyen okból legyen is az (határon túli egyetemalapítás vagy „csupán” költségvetési okok) –, annak

sokkal kevesebb hatása volna a hallgatók számának alakulására, mint az ösztöndíj-orientált szakválasztás gyakoriságára. *A kívánt és választott* szak távolsága, noha ezt konkrétan nem volt módomban mérni, valószínűleg összefügg az egyetemi teljesítménnyel és amennyiben a távolság nő, a teljesítmény is csökkenne.

Az ösztöndíjasok fele élne szívesebben szülőföldjén, azonban kevesebb, mint negyedük lát erre esélyt. Mindez annak ellenére van így, hogy az ösztöndíjszerződés feltételei éppen az ellenkező lehetőséget próbálják minimalizálni. Ez sokaknak dilemmákat okoz, ami főleg az ösztöndíjjal járó jogok és kötelezettségek tudatosításának hiányára vezethető vissza. Az ösztöndíjasok nagy hányada ugyanis nem, vagy pontatlanul ismeri a feltételeket. Mégis a döntés pillanatát távolinak érzik, többnyire nem gondolják át. Abban szocializálódtak, hogy a hazatérést és a szülőföldön maradást tekintsék az egyenes útnak, a *jó*-nak, és az ettől a normától való eltérést maguk is rossznak látják. A témát saját magukkal szemben is tabuként kezelik, és előbb-utóbb – az alapos átgondolást és a tervezést mellőzve – belecsöppennek a „szabálytörés” mindennapjaiba.

Hivatkozott szakirodalom

- Babbie, 2003 Earl Babbie: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 564.
- Bárdi, 2003 Bárdi Nándor: *Látszat és való - a budapesti kormányzatok támogatáspolitikája*. Magyar Kisebbség 2003. 4. sz. 3-35.
- Bárdi, 2004 Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete. Problémakatalógus*. Kalligram, Pozsony, 2004. 272.
- Csata – Kiss – Veres, 2007 Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: *Románia (Erdély)*. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007. 5–64.
- Csepeli – Závecz, 1991 Csepeli György – Závecz Tibor: *Az erdélyi menekültek személyisége*. Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 4. sz. 57-63 p.
- Csete, 2006 Csete Örs: *Javaslat a Magyar iskola Program kimunkálására*. Budapest, 2005. szeptember 26. www.apalap.hu

-
- Czigler, 2003 Czigler Mónika: *Veszélyben a vajdasági magyar értelmiségi utánpótlás?* Magyar Felsőoktatás. 2003/1-2-3, 73-74.
- Erdei, 2005 Erdei Itala: *Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében.* EDUCATIO, 2005 nyár, 334-359.
- Erdei – Papp Z., 2006 Erdei Itala – Papp Z. Attila: *Közös pontok és konfliktusok a Magyariskola Program fogadtatásában.* Regio, 2006. 1. szám. 19-43.
- Horváth, 2003 Horváth Tamás: *Kollégiumból háttér-intézmény.* Márton Áron Szakkollégium 2000-2003. Magyar Felsőoktatás, 2003/4-5-6 sz. 74-75.
- Mandel – Papp Z., 2006 Mandel Kinga – Papp Z. Attila: *A nemzeti identitás megőrzésének, megújításának intézményrendszere.* Magyar Kisebbség, X. évfolyam, 2006. 3-4. (41-42.) sz. 91–114 .
- Papp Z., 2006 Papp Z. Attila: *Oktatási támogatások a határon túli magyar közösségeknek (2003-2006).* EDUCATIO, 2006/1, 130-146.
- Varga, 1998 Varga Júlia: *Oktatás-gazdaságtan.* Közgazdasági Szemle Alapítvány. Budapest, 1998. 162 . Digitális formátumban hozzáférhető a Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ honlapján: www.hik.hu
- Vargáné, 2000 Vargáné Pók Katalin: *Cél nélküli, értékvesztett világ az eltérő pedagógiai hatásfolyamatok tükrében.* Új Pedagógiai Szemle, 2000 Február, 82-87.

A kárpátaljai magyar felsőoktatás preferenciáinak változásai

Ukrajna 2005-ben csatlakozott a bolognai folyamathoz. Az *Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium* az oktatáspolitikai kiindulópontjának tekinti az európai oktatási térséghez való csatlakozást.¹ Ennek megfelelően alapvető feladatként kezelik a felsőoktatás szerkezeti módosítását. A jelenlegi ötszintes képzés helyett fokozatosan bevezetik a kétszintű képzést, valamint a kreditrendszert. A legtöbb érdeklődést, egyszersmind a legnagyobb társadalmi felháborodást kiváltó rendelkezésnek kétségkívül az emelt szintű érettségi bevezetése bizonyult. Ezzel az egységes felvételi rendszer kialakítását, a felsőoktatási intézményekre jellemző korrupció megszüntetését kívánták biztosítani.² Eredetileg 2010-ig kellett volna egységesíteni a felvételiket, de mint Ukrajnában mindent, ezt is felülírta a politika.

A független vizsga bevezetése az időközi választások eszközévé vált. Nyikolajenko Sztanyiszlav oktatási miniszter, aki a szocialista párt listájának élén indult a választásokon, a nyugat-ukrajnai szavazatok megszerzése érdekében az emelt szintű érettségi/felvételi vizsgák ügyét a nemzetállami célok megvalósítására használta fel. 2008-tól kezdve kötelezővé tette minden felsőoktatási intézmény számára, hogy a felvételi eljárásnál csak az emeltszintű érettségi eredmények alapján vehetik fel a jelentkezőket. Elrendelte továbbá, hogy minden felsőoktatási intézmény minden szakára kötelezően vizsgát kell tenni ukrán nyelvből, és valamennyi tantárgyból kizárólag ukrán nyelven lehet érettségi vizsgát tenni.³

Ez az eljárási rend a kisebbségekkel szemben teljességgel diszkriminatív jellegű, mivel nem azt kéri számon, mit tudnak a diákok a szaktárgyakból, hanem azt, hogy milyen szinten sajátították el az ukrán nyelvet. Ennek ismeretéből azonos követelményeket támasztott a más tantervek szerint, más órakeret alapján tanuló kisebbségekkel, illetve az ukrán anyanyelvű tanulókkal szemben. A rendelet, amelyet az új oktatási miniszter, Ivan Vakarczuk egy-két ponton ideiglenesen módosított, nagy nyugtalanságot váltott ki a kisebbségek körében. Részben azért, mert diszkriminatív jellege miatt korlátozza az ukrániai egyetemi továbbtanulás lehetőségét, és így az eddigieknél is jobban Magyarország

1 Sztanyiszlav Nyikolajenko: Do 2010 roku vszi vspuszkniki ukrajinszkijh vuziv otrimuvatimuty diplom jevropejszkoho vrazka. <http://www.dt.ua/3000/3300/55729/>

2 Ukaz prezidenta Ukrajini vid 04 lipnya 2005 r. N 1013/2005, pro nevidkladnyi zahodi scsodo zabezpecsennya funkcionuvannya ta rozvitku osvity v Ukrajini, http://www.testportal.com.ua/files/Uk_N1013-2005_04.07.2005.zip

3 Nakaz minyiszersztva Ukrajini N 607, vid 13-07.200. <http://www.nau.kiev.ua/nau10/ukr/getcnt.php?uid=1038.1631.0&nobreak>

felé orientálja a magyar iskolák végzőseit. Másrészt a schengeni határok nehézkes átjárhatósága miatt a magyar középiskolákat is nehéz helyzetbe hozta, hiszen tartani lehet attól, hogy a szülők az államnnyelvi feltételekhez igazodva gyermekeiket ukrán iskolákba íratják. Az így kialakult helyzet könnyen annak a korszaknak a végét jelentheti Kárpátalján, amely a magyarok továbbtanulási lehetőségei szempontjából – a szovjet rendszerhez képest – pozitív elmozdulást jelentett, hiszen Ukrajna függetlenné válása után a kárpátaljai magyar diákok továbbtanulási lehetőségei szülőföldjükön, Ukrajna más vidékein és Magyarországon egyaránt bővültek.⁴

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, milyen tendenciákat mutatott a 2000–2007 közötti időszakban a kárpátaljai magyar érettségizők továbbtanulása az intézmény- és szakválasztás szempontjából. Ezzel szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy a következő években a szakmai döntések megfelelő elemzésekre támaszkodhassanak.

Az ukrajnai és a magyarországi továbbtanulási kínálat

A magyarországi rendszerváltást, majd Ukrajna függetlenségének kikiáltását követően a kárpátaljai fiatalok továbbtanulási lehetőségei jelentős mértékben kibővültek. Ténylegesen megnyílt az út az anyaországi egyetemekre, főiskolákra, s ennek megfelelően tömegesen jelentkeztek kárpátaljai diákok a magyarországi felsőoktatási intézményekbe. Azok, akik életüknek ebben a fontos szakaszában otthonuktól távol éltek, teljesen más közegben szocializálódtak, az egyetemi évek után csak ritkán tértek vissza szülőföldjükre. Ezzel, a migrációs szempontból egyébként is rossz helyzetben lévő magyar kisebbség száma tovább csökkent.⁵

Az ukrajnai oktatási rendszer és azon belül a magyar tannyelvű felsőoktatás szerkezetéről az utóbbi évtizedben számos tanulmány született.⁶ A független Ukrajna első oktatási törvénye az ukrán nyelv számára minél szélesebb teret igyekezett biztosítani, így az oktatási törvény lehetőséget teremtett a nem állami alapítású iskolák létrehozására. Gombamód szaporodtak a különböző szintű és típusú felsőoktatási intézmények és a már létező intézmények kihelyezett tagozatai. A kárpátaljai magyar értelmiségi vezetők a fiatalok otthon tartása érdekében az anyanyelvű oktatási hálózat kibővítésében jelölték meg a legfontosabb oktatáspolitikai célt. A kijevi hatóságok hosszú politikai csatározások után,

4 Időközben megjelent az ukrán oktatási miniszter 2008. évi 461. számú rendelete, amely az ukrán nyelv magasabb színvonalú oktatását célul kitűzve a nemzetiségi iskolák oktatási nyelvének ukrán nyelvre történő fokozatos cseréjét szorgalmazza. A rendelet ellen tiltakozó Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség szerint a magyar tannyelv visszaszorítását „egyes tantárgyak ukrán nyelven történő oktatásával, illetve más tantárgyak kétnyelvű oktatásával, az ukrán nyelvórák számának más tantárgyak rovására történő megnövelésével” kívánják biztosítani. *A magyarság tiltakozik a kétnyelvű oktatás ellen.* <http://www.magyarorszag.ma/modules.php?name=News&file=article&sid=10096>

5 Molnár J.–Molnár D., 2005: 21, Orosz 2005:158.

6 Ld. pl. Orosz, 2005; Orosz, 2007a

1996-ban megadták a működési engedélyt az első teljesen magyar tannyelvű felsőoktatási intézménynek, a *Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolának* (tovább: *KMTF*).⁷ Ezzel párhuzamosan mind Kárpátalján, mind pedig Ukrajna egyéb régióiban folyamatosan tovább bővült a továbbtanulási kínálat. Az *Ungvári Állami Egyetem* (tovább *UÁE*), amely a rendszerváltás előtt Kárpátalja egyetlen egyeteme volt, elvesztette monopóliumát. Minden jelentős kárpátaljai városban, esetenként egy városban akár több felsőoktatási intézmény is alakult. Az intézmények nagy része előbb valamely ukrainai egyetem, vagy főiskola kihelyezett tagozataként kezdte meg tevékenységét, majd önálló sodott.⁸

Az ukrainai felsőoktatási rendszer a 2007/2008. tanévben az oktatási intézmények négy fokozatát különbözteti meg. Ezek közül a klasszikus, európai értelemben vett főiskolai és egyetemi szintnek a III. és IV. fokozatú felsőoktatási intézmények felelnek meg. A III. fokozat a főiskolai szint, amely az érettségire épülő 4 éves képzés után *bakalavr* (*bachelor*), 5-6 éves képzés után *diplom-specialist* képesítést adhat. A IV. fokozatot jelentő klasszikus egyetemi szintű felsőoktatási intézményekben a negyedik év után megszerezhetik a *bakalavr* fokozatot, 5-6 éves képzés alapján *diplom-specialist*, illetve *magister* (*master*) fokozatú oklevelet adhatnak ki. Az intézmények legmagasabb képesítési szintje nem egységes, szakonként változik. 1998-tól kezdve az egyetemeken a diákok a negyedik év után megszerezhetik a *bachelor* fokozatot, és dönthetnek arról, folytatják-e tanulmányaikat. A további felvételi eljárás az adott intézmény döntésétől függ, amit viszont a keretszám és a jelentkezők közötti arány határoz meg. A maximálisan felvehető diákok létszámát az állami intézmények esetében az *Oktatási Minisztérium* határozza meg, a magánintézmények esetében a működési engedélyben rögzített létszámok a mérvadóak. A felsőfokú képzésbe, minden ukrainai intézményben, sikeres felvétellel lehet bejutni.⁹

Az 1999/2000 tanévben Kárpátalján a következő felsőoktatási lehetőségek között választhattak az érettségizők:¹⁰

Ungvári Nemzeti Egyetem (korábban *UÁE*)

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (megalakulásakor *KMTF*)

Kárpátaljai Állami Egyetem (megalakulásakor, 1996-ban *Ungvári Állami Informatikai Közgazdasági és Jogi Főiskola*)

Munkácsi Technológiai Főiskola

Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola (megalakulásakor *V. Sztefanik Ivano-Frankivszki Egyetem Munkácsi Főiskolája*)

Az *Ungvári Nemzeti Egyetem* (tovább: *UNE*) Kárpátalja legrégebb felsőoktatási intézménye. 1946-ban alapították *UÁE*-ként és 1993-tól az egyetlen IV. fokozatú intézmény

⁷ Orosz, 1997: 157-158.

⁸ A kárpátaljai felsőfokú képzési lehetőségek, felsőoktatási intézmények áttekintéséhez felhasznált irodalom gerincét Orosz Ildikó munkái jelentik: Orosz, 2005, Orosz, 2007.

⁹ A 2007/2008-as tanévtől az országban egységesen érettségi vizsgaközpontokat hoztak létre, és a felsőoktatási intézményekben (haszonlóan a magyarországi gyakorlathoz) az érettségi eredmények alapján nyernek felvételt a továbbtanulni vágyók.

¹⁰ A felsorolt intézmények a jelenlegi kínálatot is tükrözik, ugyanis alapításuk óta csak nevükben változtak.

a régióban. Állami költségvetési intézmény, de költségvetésének jelentős részét tandíjakból és a megyei, városi szervezetek támogatásaiból szerzi. Ennek ellenére folyamatosan anyagi gondokkal küzd.

Az egyetem biológiai, közgazdasági, történelmi, matematikai, orvosi, újlatin-germán filológiai, mérnöki-műszaki, fizikai, filológiai, kémiai, jogi karain 64 tanszék működik. Minden klasszikus alapszak képviselve van. Az egyetemnek egyetlen magyar programja volt, az 1963-ban indult magyar nyelv és irodalom szak. 1971-ben a kárpátaljai magyar értelmiségiek egy csoportja kezdeményezte magyar csoportok indítását, amit *Beadvány* néven eljuttattak a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottságához, amely akkor az egyik legmagasabb döntéshozó szervnek számított. A *Beadvány* kezdeményezőit megbüntették, a magyar kart nem hozták létre. Szerzett jogként azonban engedélyezték, hogy minden szakra magyar nyelven és magyar nyelvből érettségizzenek a magyar tannyelvű iskolát végzett jelentkezők.

Ez elősegítette a kárpátaljai magyar értelmiség kialakulását, akik a rendszerváltáskor 1989-ben létrehozták a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget* (tovább: *KMKSZ*). A *KMKSZ* első programjában szintén szerepelt a magyar csoportok, illetve a magyar kar létrehozása. Az 1991-ben megalakult *Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség* (tovább: *KMP SZ*) által kidolgozott oktatási koncepcióban is hangsúlyosan szerepelt ennek a magyar intézménynek a létrehozása az akkor még monopolhelyzetben lévő egyetemen. Az egyetem akkori vezetése azonban elzárkózott és teljes mértékben elutasította a magyar képzési formák bővítésének lehetőségét.

Az egyetem egészen a 2003. évig nem mutatott fogadókészséget a magyar programok bővítése iránt. Ekkor az *Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség* (tovább: *UMDSZ*) kezdeményezésére jelentős anyaországi támogatással létrehoztak egy magyar történelem szakot. Kilátásba helyezték a magyar kar megalakítását, ahol egyebek közt matematika szak indítását is tervezték. A kar 2008 júniusáig nem jött létre. Az egyetem vezetése még nem hozta meg a megfelelő döntést és egyelőre nincs rögzítve az intézményalapítás az egyetemi alapszabályban. Ennek ellenére a magyarországi támogatással jelentős összegeket fordítottak az infrastruktúra kialakítására. Az *UMDSZ* a kar kezdeményezését akkor indította, amikor a 2002-es választások után szeretett volna meghatározó befolyást gyakorolni a *Kárpátaljai Magyar Főiskola* (tovább: *KMF*) működése fölött, de ezt nem tudta elérni.¹¹

Így az *UNE* jórészt magyar állami pénzen párhuzamos struktúrát épít, főleg olyan szakokat, amelyeket Beregszászon már akkreditáltak és közel egy évtizede léteznek a főiskolán. Azokon a piacképes szakokon, amelyekből jelentős hiány mutatkozik a magyar nyelvterületen – mint például az orvostudomány, idegenforgalom, nemzetközi kapcsolatok, közgazdasági, banki szféra stb. – Ungváron sem tervezik a magyar csoportok indítását. A *KMP SZ* ezekre a szakokra magyar jelentkezők részére fenntartott helyek elkülönítését kezdeményezte, ahogyan az például a megye hegyvidéki járásai esetében megyei tanácsai

11 Orosz, 2007ⁿ: 400-402.

határozat alapján történik, de előrelépést nem értek el ebben a kérdésben.¹²

A kárpátaljai kisebbségekhez tartozók eddigi egyetlen jelentős kedvezménye az volt, hogy 2007-ig anyanyelvükön tehettek nyelvi, irodalmi, valamint szaktantárgyi vizsgát. Ez azonban a jövőben a bevezetőben említett oktatási minisztériumi rendelet nyomán alapvetően megváltozik.¹³ A szaktárgyakból ugyan átmenetileg két éven keresztül biztosítják az emelt szintű érettségi tesztek fordítását, ukránból viszont ugyanazok a követelmények, mint az ukrán anyanyelvű diákok és az ukrán tananyelvű iskolát végzettek esetében. Ez a rendelet egyértelműen diszkriminatív jellegű, mert nem biztosítja az esélyegyenlőséget az egyetemi felvételin. Azt tervezik, hogy 2010-től kezdve minden tárgyból csak ukrán nyelven lehet emelt szintű érettségit tenni, ami tovább rontja majd a magyar iskolákban érettségizettek felvételi esélyeit. Az egyetemen jelenleg a magyar nyelv és irodalom szakon kívül magyar nyelvű képzés folyik a történelem és európai integráció szakon. Ezeken a szakokon a szaktantárgyakat, a magyar nyelvet és irodalmat, valamint a magyar történelmet tanítják magyarul.

A KMF létrehozásáról a KMKSZ és a KMPSZ együttes elnökségi ülésén döntöttek 1993 őszén, amelyen jelen volt a Beregszászi járás elnöki megbízottja.¹⁴ A KMKSZ, a *Kárpátaljai Református Egyház* (tovább: KRE), a KMPSZ és a *Beregszászi Városi Tanács* (tovább: BVT) 1993-ban megalakította a *Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítványt* (tovább: KMFA). A kuratórium kidolgozta a KMF alapszabályát, amit az alapítvánnyal együtt 1994-ben jegyeztek be. Ebben az évben történt meg a működéshez szükséges dokumentumcsomag benyújtása is az *Ukrán Oktatási Minisztérium*hoz, de az engedélyt csak hosszú politikai huzavona után, 1996 szeptemberében kapták meg. Az intézmény alapításakor az alapítók a legnagyobb ellenállást az UNE tanárai részéről tapasztalták, akik mindent megtektek annak érdekében, hogy megőrizze monopóliumhelyzetüket. 1996-tól fogva a KMF önálló ukrainai, nem állami oktatási intézmény.

A KMF fenntartója a KMFA, amely elsősorban magyarországi közalapítványok, szervezetek támogatásaiból és pályázataiból kapja anyagi forrásait. Az alapítvány fő támogatója a magyarországi *Oktatási és Kulturális Minisztérium* (tovább: OKM), amely évente 90 millió forinttal segíti az intézmény működését. Az infrastruktúra kiépítését főleg az *Apáczai Közalapítvány* segítette. A diákok túlnyomó többsége nem fizet tandíjat, de költségtérítéssel képzés is indult. Az, hogy ki kerül a költségtérítéssel és ki a finanszírozott helyekre, az a felvételi eredményektől függ, ami részben igazodik az ukrán felvételi rendszerhez. A felvételi vizsgákat saját kérésre orosz és ukrán nyelven is letehetik a jelentkezők, de az oktatás nyelve a magyar, így a KMF-ra felvételt nyert diákoknak vállalniuk kell, hogy a főiskolán magyarul tanulnak. 2008-tól azonban rájuk is vonatkozik,

¹² Orosz, 2007: 402.

¹³ 2008-ban az ukrán oktatási minisztérium rendelete szerint az egyetemeken minden szakára kötelező az emelt szintű érettségi ukrán nyelvből és irodalomból, valamint az intézmények belátása szerint a szakoknak megfelelő emelt szintű érettségi a szaktárgyakból. Ez a rendelet a felsőfokú képzési lehetőségeket a magyarok, és az ukrainai más kisebbségek számára korlátozza.

¹⁴ Az intézmény 2003-ig KMTF néven működött.

hogy csak az emelt szintű érettségi alapján iskolázhatnak be hallgatókat, miközben kötelezően figyelembe kell venniük az ukrán érettségi eredményeit.¹⁵

A 2008-as évben ezért az intézmény más emelt szintű érettségi igazolást, mint az ukrán nyelvit nem is kér, ezzel is segíteni, növelni kívánva a magyar érettségizők felsőoktatásba kerülésének esélyeit. Az intézménnyel szemben több esetben indult olyan kezdeményezés, amely majdnem ellehetetlenítette működését. 2004-ben a narancsos forradalom előtt a *BVT*, mely egy évvel korábban kilépett a kuratóriumból, kísérletet tett arra, hogy visszavegye a 2002-ben a városi tanács által az intézménynek adott épületet. A *BVT* rendeletét a forradalom után a fellebbviteli bíróság döntése megsemmisítette.

2007-ben a minisztérium teljes körű ellenőrzést rendelt el, ami kiterjedt az alapítás óta eltelt egész időszak tevékenységére. Az ellenőrzést az *UNE* előadójának bevonásával végezték, éppen abban az időszakban, amikor bejelentették a magyar kar megalapítását az *UNE* keretében. Az ellenőrzés eredményeként néhány szakon megszüntették a „specialist” képzési lehetőséget.¹⁶ A főiskolán 2008-ban tanulható szakok és szakpárok a következők: biológia-földrajz, földrajz-biológia, földrajz, történelem-földrajz, földrajz-történelem, angol-történelem, történelem-angol, magyar-történelem, történelem-magyar, magyar-angol, angol-magyar, magyar-ukrán, ukrán-magyar, matematika-informatika, agronómia, tanítói, tanítói-vizuális nevelés, tanítói-német, tanítói-angol, tanítói-óvodapedagógia, óvodapedagógia, óvodapedagógia-ének, zene, óvodapedagógia-angol, óvodapedagógia-német, auditálás és könyvvitel. A *Budapesti Corvinus Egyetem* (tovább: *BCE*) *Kertészettudományi Kar* levelező kertészmérnök, a *Nyíregyházi Főiskola* (tovább: *NYF*) vállalkozásszervező, közgazdász képzést is folytat az intézményben.¹⁷

A *Kárpátaljai Állami Egyetemet* (tovább: *KÁE*) az *Ungvári Városi Tanács* hozta létre *Ungvári Városi Egyetemenként* 1996-ban. 1997-től a főiskolát állami intézménnyé alakították át, így központi költségvetési intézmény lett.¹⁸ Az intézménybe az ukrán általános szabályzatnak megfelelő felvételi vizsgák teljesítésével lehet bekerülni, illetve a városi természettudományi-humán kollégiumban végzett diákok esetében elegendő a sikeres érettségi vizsga. Az intézményben jogász-, közgazdász- és informatikus-képzés folyik. A kisebbségieknek nem jár semmilyen kedvezmény: például nem felvételizhetnek magyarul, annak ellenére, hogy az egyetem 1998-ban kihelyezett tagozatot nyitott a *Técsői Hollósy Simon Magyar Középiskola* bázisán.

A *Munkácsi Technológiai Főiskolát* (tovább: *MTF*) 1995-ben indították a *Hmelnicki Pogylja Technológiai Egyetem* kihelyezett tagozataként. Indításkor a főiskola a *Munkácsi Városi Tanács* fenntartásával kezdte meg működését. 1997-től működik önálló, III. fokozatú felsőoktatási intézményként, ami immár szintén állami fenntartású. A 4-5 éves képzési idő után pénzügy, kredit és könyvvitel, marketing, a termelés menedzsmentje, a

15 Orosz, 2007: 303-312.

16 Orosz, 2007: 404-410.

17 www.kmf.uz.ua

18 Az Intézmény korábbi elnevezése *Ungvári Állami Informatikai, Közgazdasági és Jogi Főiskola* volt.

szolgáltatás menedzsmentje, ruhaipari termékek gyártása, valamint bőrdíszmű és cipőipari termékek gyártása szakokon lehet *bachelor* és *diplom-specialist* oklevelet szerezni. Magyar programmal nem rendelkezik, felvételizni magyar nyelven nem lehet.

A *Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola* (tovább: *MHPF*), az Ivano-Frankivszki *V. Stefanik Kárpátmelléki Egyetem Munkácsi Főiskolájaként*, azaz kihelyezett tagozataként, 1998-ban nyílt meg a *Munkácsi Tanítóképző* bázisán. Az intézményben az Ivano-Frankivszkban működő egyetem diplomáját kapták a diákok, így a tanárok túlnyomó többsége innen érkezett. A *Főiskola* az első kibocsátás évében önállósodott, mint a tanítóképző része, ezzel megyei fenntartású intézménnyé vált. Költségeit a *Kárpátaljai Megyei Tanács* fedezi. Tanulható szakok: óvodapedagógia, tanítói, pszichológus, rajz, zenei nevelés. Nappali tagozaton évente egy csoport indul. A tanítóképzőt végzetteknek lehetősége van vizsga nélkül, érdemjegyeik alapján folytatni tanulmányaikat a főiskola harmadik évfolyamán. Magyar programja van. Évente egy magyar csoportot indítanak a tanítói szakon a tanítóképzős tagozaton, ahová az általános iskola elvégzése után nyerhetnek felvételt a jelentkezők. Az általános ismereti tárgyak nagy részét magyarul oktatják. Aki elvégzi a tanítóképzőt, folytathatja tanulmányait a főiskolai tagozaton, de itt már nincs anyanyelvű csoport. A kárpátaljai felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók nemzetiségi összetételéről Orosz Ildikó kutatásai alapján nyerhetünk képet.¹⁹ Az elmúlt évtizedben az állami és megyei felsőoktatási intézményekben a hallgatói létszám jelentősen nőtt. Az 1998-99-es tanévben a kárpátaljai állami és megyei fenntartású felsőoktatási intézményekbe 11 754 hallgató járt. A 2006-2007-es tanévben már 16 905, ami 43,8% létszámnövekedést jelentett.

	<i>II. Rákóczi Ferenc KMF</i>			<i>Ungvári Nemzeti Egyetem (UNE)</i>			<i>Kárpátaljai Állami Egyetem (KAE)</i>			<i>Munkácsi Technológiai Főiskola</i>			<i>Munkácsi Humán Pedagógiai Főiskola</i>		
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1998/1999	140	140	100	9003	571	6,3	1251	30	2,4	1180	39	3,3	320	18	5,6
1999/2000	263	263	100	8904	584	6,6	1770	38	2,1	1609	52	3,2	621	46	7,4
2000/2001	369	369	100	n.a.	n.a.		n.a.	n.a.		n.a.	n.a.		n.a.	n.a.	
2001/2002	470	470	100	9027	525	5,8	2691	152	5,6	2139	53	2,5	910	28	3,1
2002/2003	600	600	100	9705	537	5,5	2744	142	5,2	2439	61	2,5	991	34	3,4
2003/2004	610	610	100	n.a.	n.a.		n.a.	n.a.		n.a.	n.a.		n.a.	n.a.	
2004/2005	864	864	100	n.a.	n.a.		n.a.	n.a.		n.a.	n.a.		n.a.	n.a.	
2005/2006	1034	1034	100	9766	545	5,6	2712	64	2,4	2767	48	1,7	1292	78	6
2006/2007	1021	1021	100	10401	714	6,9	2641	57	2,2	2855	41	1,4	1008	90	8,9

1 - hallgatói létszám; 2 - közülük magyar; 3 - a magyarok aránya százalékban

1. táblázat A kárpátaljai felsőoktatási intézményekben tanuló magyarok aránya 1999-2007. (Forrás: Orosz, 1998-2006)

¹⁹ Orosz, 2007*: 367-368.

Az 1998-99-es tanévben 658 magyar nemzetiségű hallgató járt a kárpátaljai állami és megyei felsőoktatási intézményekbe. Nyolc évvel később, a 2006-2007-es tanévben már 902, vagyis a hallgatói létszám 36 %-kal növekedett. A magyar nemzetiségű hallgatók továbbtanulási esélyeit elsősorban a *KMF* növelte. A mellékletben közölt táblázatok alapján megállapíthatjuk (*Digitális változat*), hogy míg a kárpátaljai állami és megyei felsőoktatási intézményekben tanuló magyarok részaránya a vizsgált periódusban lényegesen nem növekedett. Összességében nem érte el az ott tanuló diákok 6%-át. Ezzel szemben a *KMF*-en a hallgatói létszám hatszorosára nőtt. A 2006/2007-es tanévben a kárpátaljai magyar tannyelvű felsőoktatási intézményekben tanuló magyar hallgatók száma 1 923 fő volt, közülük 1 021 fő, vagyis az összes hallgatónak több mint a fele a *KMF* keretében tanult.

Az állami felsőoktatási intézmények által küldött részletes adatok alapján Orosz Ildikó azt a következtetést vonta le, hogy a magyar hallgatók elsősorban a Kárpátalján piacképes és magas presztízssű képzésekben alulreprezentáltak. Így például a jogi, közigazgatási, orvosi, fogorvosi, gyógyszerészeti, nemzetközi kapcsolatok szakokon, illetve az idegenforgalmi, turisztikai, pénzügyi-számviteli képzésben számuk messze elmarad a népességen belüli arányszámtól. Ezeknek a szakoknak a működtetését a kárpátaljai magyarság még az anyaország hathatós támogatása mellett sem tudná megszervezni és működtetni, mert a törvények szerint többségük kizárólag állami képzési formák közt történhet. A kárpátaljai magyar hallgatók tehát főleg azokra a szakokra nyerne felvételt, ahol létezik magyar tannyelvű képzési program.

Magyarországi képzési lehetőségek

Az 1980-as évek végétől kezdve, a kárpátaljai diákoknak lehetőségük nyílt a magyarországi továbbtanulásra. Eleinte egyénileg, később – miután a folyamatot sikerült intézményes keretek közé terelni – szervezett formában. A koordináló feladatokat a *KMPSZ* megalakulásáig a *KMKSZ* oktatási bizottsága látta el. 1991 után a *Nemzetközi Előkészítő Intézet* (ma: *Balassi Intézet*, tovább: *BI*) tanárai felvételiztettek Ungváron. A lehetőség így mindenki számára hozzáférhető vált: a helyben elvégezhető írásbeli vizsgák eredményei alapján a legjobb teljesítményt nyújtók folytathatták tanulmányaikat az anyaországban. A *KMPSZ* megalakulásától meghirdette, fogadta a jelentkezéseket, szervezte a vizsgáztatást.²⁰

A rendszerváltás után megnyíltak a lehetőségek a teljes körű felsőfokú továbbtanulás terén is. Az első évben azonban olyan lehetetlen helyzet alakult ki, hogy a határon túlról érkezett magyar fiatalokat a magyarországi intézmények, különösen a kollégiumok nem tudták befogadni. Ezért a magyar állam, az *OKM*, kezdettől fogva igyekezett mederbe terelni a folyamatot. Minden kisebbségi magyar közösség meghatározott keretszámok

szerint küldhetett diákokat. Ezeket a keretszámokat általában az adott régióban élő magyarság számának megfelelően állapították meg. Az ösztöndíjak odaítélésénél az egyes magyar közösségek lehetőséget kaptak saját oktatáspolitikai prioritásaik meghatározására. Kárpátalján az első időkben a *KMPSZ* elnöksége – mint az egyedüli szakmai grémium – volt a javaslattevő szervezet. Ezt más szervezetek kifogásolták, lévén, hogy ez a lehetőség komoly presztízszt adott a szervezetnek. Az *OM Határon Túli Magyarok Főosztálya* (tovább: *HTMF*) létrehozta a *Kárpátaljai Magyar Ösztöndíjtanácsot*, amelyben eleinte a *KMPSZ* mellett a *KMKSZ*, a *Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma*, majd a *Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Köre* (tovább *MÉKK*) is helyet kapott. 1998 után a testület kibővült, az egyházak képviselőit is bevonták az *Ösztöndíjtanácsba*.²¹

A *Kárpátaljai Magyar Felsőoktatási és Ösztöndíjtanács* (tovább: *KMFÖT*) regionális szinten látja el a *HTMÖT* feladatait, azaz kidolgozza a pályázat feltételeit, a prioritási szempontokat, feldolgozza és rangsorolja a beérkezett pályázatokat, majd felterjeszti a *HTMÖT* elé döntésre. A következő képzési formákra pályázhatnak a kárpátaljaiak:

a *BI* egyéves felsőoktatásra felkészítő képzésére (15 ösztöndíj)

teljes képzési ösztöndíjra

részképzési ösztöndíjra

PhD doktori ösztöndíjra

kutatói ösztöndíjra.

A *BI* 1990 óta fogad határon túli magyarokat. Az intézmény feladata határon túli magyarok esetében az, hogy egyéves felkészítő képzést nyújtson a magyarországi felsőoktatásban való részvételhez. A *BI* az *OKM HTMF* felügyelete alá tartozik. A *BI*-be felvehetőek száma mindig egy meghatározott keretszámhoz igazodik, amit a küldő és fogadó fél alakít ki a költségvetési keret függvényében. A felvételi vizsga Kárpátalján kerül lebonyolításra, a *BI* kiküldött tanárainak felügyeletében. Vizsgázni a választott szakiránynak megfelelően a magyarországi felvételi rendszer szerint kell, de az ukrán tananyaghoz igazodó követelményrendszerrel. Automatikusan kaphatnak ösztöndíjat, akik az *Intézetben* tanult szaknak megfelelő egyetemre nyertek felvételt.

Kárpátaljáról évente sokan közvetlen felvételi eljárás alapján is bekerülnek a magyarországi felsőoktatási intézményekbe. A jelentkezés elbírálásában a magyarországi gyakorlat nem különbözteti meg a kárpátaljai és az egyéb külföldi jelentkezőket. Az, hogy beszámítják-e érettségi bizonyítványukat hozott pontként, legtöbbször az egyetemeken múlik. Általában a letett vizsgák eredményeit duplazzák és ezzel a pontszámmal vesznek részt a felvételi versenyben. Aki felvételt nyert, a *KMFÖT*-nál pályázhat ösztöndíjra.

A teljes képzési ösztöndíj elbírálását a *KMFÖT* összetett szempontok alapján végzi.

21 2004 után az Oktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Titkársága átalakította a testületet: *KMPSZ*-2 fő, *II. RFKMF* – 1 fő, *HÖK*- 1 fő, *KMKSZ*- 2 fő, *KMSZF*- 2 fő, *KMTT*-1 fő, *KRE*- 1 fő, *KRKE*-1 fő, *KGE*- 1 fő, *KMTIISZ*-1 fő (nem jogi személy), *MÉKK* – 2 fő, *KAMOT*-1 fő, *KMDFSZ*-1 fő. Ezzel olyan testületet alakítottak ki, amelyben az *UMDSZ* tagszervezetei politikai súlyuknál nagyobb döntési lehetőséget kaptak, így a *KMKSZ* – miután ezt nehezményezte, és ennek ellenére nem módosították a tanács szerkezetét, nem vesz részt a testület munkájában.

Kiemelt helyen vannak azok, akik olyan szakokra nyertek felvételt, amelyek egyáltalán nem tanulhatók, vagy anyanyelven nem tanulhatók Kárpátalján, vagy pedig olyan felsőoktatási intézmény hallgatói lettek, amely a szakiránynak megfelelő legmagasabb képesítést nyújtja. A pályázat elbírálásánál szerepet játszik továbbá a befogadó intézmény távolsága a lakhelytől, a pályázó tanulmányi eredménye, nyelvvizsgája, stb. A KMFÖT-nál ösztöndíjra csakis Ukrajnában érettségizettek pályázhatnak. A támogatott keretszámot a BI-hez hasonlóan a helyi küldő szervek, valamint az OKM HTMF, mint fogadó fél határozza meg, a költségvetési mutatók alapján. Általában az ösztöndíjak egyharmadát a kárpátaljai történelmi egyházak használhatják fel teológusképzésre. Ezeket az ösztöndíjkérelmeket az egyházak legmagasabb szintű vezetése bírálja el. Az állami ösztöndíjakon kívül sokan választják az önköltséges képzési formákat Magyarországon.

A felsőoktatási felvételi jelentkezések

Az ukrán oktatási rendszerben „az általános középfokú képzést nyújtó oktató-nevelő intézetek fő típusa az általános háromfokozatú középiskola. Az I. fokozat az *elemi iskola* (pocatkova skola), a II. fokozat az *alapiskola* (osnovna skola), a III. fokozat a *felső osztályok* (sztarsa skola)”.²² Úgy az oktatási törvény, mint a középfokú képzést szabályozó, a parlament által 1989-ben elfogadott törvény az általános középiskola mellett további négy középszintű oktatási intézményt nevez meg: a gimnáziumot, a liceumot, a kolidzsot és a szakosított iskolát.²³

A teljes középfokú képzést a harmadik fokozatú iskola elvégzése jelenti. Az 1991-es törvényben az iskolakötelezettségi korhatárt 15 évben állapították meg. A törvénymódosítás szerint ismét kötelező a teljes középfokú képzés megszerzése.²⁴ 2000-ben döntés született arról, hogy Ukrajna folyamatosan áttér a 12 éves középfokú oktatásra. Ezt azt jelenti, hogy azok a tanulók, akik a 2000-2001-es tanévben és utána kezdtek meg tanulmányaikat az első osztályban, már 12 éves oktatásban részesülnek.

Kárpátalján 707 elemi-, általános- és középiskola működik az I-III. fokozatokon. Az iskolák egy része kéttannyelvű. Ez ebben az esetben nem azt jelenti, hogy két nyelven folyik az oktatás, hanem hogy közös igazgatás alatt párhuzamos magyar és ukrán, ukrán és orosz, román és ukrán stb. tannyelvű osztályok működnek. Kárpátalján 106 különböző fokozatú oktatási intézményben folyik magyar nyelvű képzés. Vannak olyan oktatási intézmények, ahol csak egy nyelven, például magyarul, ukránul, románul stb. folyik az oktatás. Az intézmények közül 73 magyar tannyelvű, 31-ben ukrán és magyar

22 Orosz, é. n. – <http://mek.oszk.hu/01900/01946/html/index.htm>

23 Gimnázium (humán szakirányú, II–III. fokozatú, tehetséggondozó oktatási intézmény); Liceum (III. fokozatú, természettudományi, technikai és szakirányos képzést nyújtó tehetséggondozó intézmény); Kolidzs (College) (bölcsészettudományi és művészeti szakirányú, III. fokozatú tehetséggondozó oktatási intézmény); Szakosított iskola (II–III. fokozatú oktatási intézmény, ahol bizonyos tantárgyat vagy tantárgyakat, kiemelten oktatnak).

24 Zakon Ukrajini “Pro Oszvitu”, 1996: 17

tagozat is működik, kettőben ukrán–oroszmagyar.²⁵ A magyar nyelven is oktató iskolák intézménytípus szerinti megoszlását a 2. táblázat mutatja.

Elemi iskolák (1-4. osztály)	11
Általános iskolák (1-9. osztály)	52
Középiskolák (1-11. osztály)	34
Gimnáziumok (5-12. osztály)	2
Líceumok (10-12. osztály)	7
Összesen	106

2. táblázat Magyar tannyelven is oktató iskolák száma a 2006-2007-es tanévben.

(Forrás: Orosz, 2007.)

A líceumok, gimnáziumok olyan oktatási intézmények, amelyek vagy szakosított képzést adnak és egyenértékűek a korábbi szakközépiskolákkal. Ezek közé tartozik például a *Beregszászi Szolgáltató Líceum* és a *Jánosi Mezőgazdasági Líceum*, vagy tehetséggondozó középfokú intézmények, mint a *Beregszászi Magyar Gimnázium*, *Ungvári Drugeth Gimnázium* és az egyházi líceumok. A jánosi líceum magyar tannyelvű, a továbbtanuló végzősök aránya nem túl magas. A *Szolgáltató Líceum* lényegében érettségit is biztosító szakközépiskola, ahol varrónőket, pincéreket, építőipari szakmunkásokat képeznek. Magyar csoport akkor indul, ha egy szakra 25 jelentkező kéri felvételét. A továbbtanulás a végzősök körében nem jelentős.

A legnagyobb arányban továbbtanulni szándékozók a líceumokból és a gimnáziumokból kerülnek ki. Két állami nyolcosztályos (4+8) gimnázium működik Kárpátalján, Ungváron és Beregszászban. Az ungvári gimnáziumban még nem volt érettségiző osztály, a beregszásziban általában két osztály érettségizik évente. A *Técsői Líceum* állami fenntartású, míg a nagydobronyit, a péterfalvait, a nagyberegiti a *KRE* működteti, a munkácsit a római katolikus, a karácsfalvait a görög katolikus egyházak tartják fenn. Ezekben az intézményekben általában egy vagy két osztály érettségizik évente.

A magyar osztályokat is működtető 1–11. osztályos általános középiskolák száma a megyében 33. Ezekben az intézményekben az érettségizők száma nagyon változó. A legkisebb középiskolákban alig haladja meg a tizet, míg a legnagyobb középiskolában majdnem száz körül van. Az alábbiakban a *KMPSZ* által a 2002-2003-as tanévben gyűjtött adatokat használva mutatjuk be az intézményeket járasonkénti bontásban. A vizsgált tanévben összesen közel ezren érettségiztek a magyar tannyelvű osztályokban.

Mielőtt megvizsgálánk a magyar tannyelvű iskolákban érettségizők továbbtanulási szándékait, nézzük meg, hogy az első osztályos létszámhoz képest hányan érettségiznek egy-egy korosztályból. Orosz Ildikó tanulmánya a 3. táblázatban látható adatokat rögzítette a 2002-2007-es időszakban.

²⁵ Orosz, 2007^b: 7-43.

Érettségi éve	2001- 2002	2002- 2003	2003- 2004	2004- 2005	2005- 2006	2006- 2007
1. osztály	1913	2147	2160	2311	2442	2440
11. osztály	1052	1292	1376	1263	1196	1221
Különbtség	861	855	784	1040	1246	1219
Érettségizők aránya %-ban	55	60	64	55	49	50

3. táblázat A magyar iskolákba beiskolázott és közülük érettségizettek aránya 2002-2007 között. (Forrás: Orosz, 2007.)

A magyar tannyelvű első osztályokba beiskolázott tanulók egy része ma sem jut el az érettségiig. Összevetve ugyanis a megfelelő évfolyamokon az első osztályba beiskolázottak és az érettségizettek számát, jelentős eltérést tapasztalunk. Vagyis a magyar diákok nagy része, általában fele, nem érettségizik. Elképzelhető, hogy egy részük a 9. osztály után technikumokban, vagy ahogy most nevezik, I-II. fokozatú felsőoktatási intézményekben folytatja tanulmányait.

Tanulmányunk elkészítéshez a felsőoktatási intézményekbe történő jelentkezések statisztikai adatainak gyűjtését a kibocsátó intézmények felől, tehát a kárpátaljai magyar tannyelvű középiskolák irányából közelítettük meg. Fontosnak tartottuk egy olyan adatbázis létrehozását, amelyből kiderül, az adott évben iskolánkénti bontásban az érettségizők hány százaléka tanult tovább, milyen felsőoktatási intézményben és milyen szakon. Kárpátalján egységes, megbízható adatbázis nem állt rendelkezésre, annak ellenére, hogy minden középiskolának évente kötelessége beszámolni a járási tanügyi osztálynak arról, végzősei az érettségi után hol folytatták tanulmányaikat.²⁶

A statisztikai adatgyűjtés sok nehézséget hordoz magában, elsősorban az iskolák által szolgáltatott adatok pontosságával kapcsolatban. Ennek egyik fő oka az volt, hogy az iskolák ukrán nyelven kötelesek elkészíteni kimutatásaikat a megyei tanügyi osztály részére, ahol főként arra fektetik a fő hangsúlyt, mely országban, városban található a befogadó felsőoktatási intézmény, nem pedig az intézmény pontos nevére. Így az iskolák gyakran nem „vesződnek” azzal, hogy lefordítsák az adott felsőoktatási intézmény teljes nevét. Ezért iskolától függően változik ezeknek az információknak a minősége.²⁷ Ez érthető okokból komoly nehézségeket okozott az adatok feldolgozásánál, különösen akkor, amikor például a budapesti felsőfokú tanintézmények adatait kellett beazonosítanunk.

26 Az adatbázis kialakításának fő mozzanata az volt, hogy eljuttattunk az iskolákba egy táblázatot, melyben az e kimutatásokban foglalt adatokra kérdeztünk rá, természetesen az érettségizők személyes adatai nélkül, és felkértük az intézményeket, hogy töltsék ki. Az, hogy egy intézmény összegyűjti és eljuttatja a megfelelő hatósághoz ezeket az adatokat, sajnos még nem jelenti azt, hogy hosszabb távon is megőrzi azokat. Ezzel a jelenséggel sokszor talákoztunk kutatásunk során, leginkább a kisebb, falusi iskoláknál, de nagy múltú, városi iskolák esetében is volt rá példa.

27 Sok iskolában még nem honosodott meg elég régen a számítástechnikai eszközök használata az adattárolás terén. Így valamilyen régi dokumentum visszakeresése komoly nehézségeket okoz, még ott is, ahol egyáltalán rendelkeznek az említett dokumentummal.

Természetesen ezek a problémák nem áthidalhatatlanok: több évet vizsgálva, az intézmény és szakkinálat összevetésével, az adatok kellően pontosíthatóak. A lehetséges pontatlanságok egy bizonyos hibahatáron belül maradtak, s bízunk benne, hogy a végső következtetéseinket nem befolyásolják. Kutatásunk keretében harmincöt iskolát kerestünk meg e-mailben, telefonon vagy személyesen. Közülük tizenheten bocsátották rendelkezésünkre kimutatásaikat. Három intézmény adatai azonban sajnos nagyon töredékesek voltak.²⁸ Adatbázisunkat az alábbi tizenöt iskola adatai alapján állítottuk össze: *Aknaszlatinai Bolyai János Középiskola, Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium, Csapi 2. sz. Középiskola, Karácsvai Sztójka Sándor Görög Katolikus Líceum, Kiszegőci Középiskola, Mezőkaszonyi Középiskola, Munkácsi Szent István Katolikus Líceum, Nagyberegi Középiskola, Nagyberegi Református Líceum, Nagydobronyi Refomátus Líceum, Péterfalvai Kölcsey Ferenc Középiskola, Péterfalvai Református Líceum, Salánki Mikes Kelemen Középiskola, Técsői Hollósy Simon Középiskola, Técsői Magyar Tannyelvű Református Líceum.*²⁹

A vizsgált középiskolák területi eloszlása Kárpátalján

28 Töredékes adatokat kaptunk még az *Ungvári 10. sz. Dayka Gábor Középiskolából* és a *Beregszászi 4. sz. Kossuth Lajos Középiskolából*.

29 Ezek a középiskolák Kárpátalja legnagyobb középiskolái közé tartoznak. Közöttük vannak a megye legnagyobb továbbtanulási mutatóval rendelkező intézményei. Eloszlásuk a magyarok által sűrűbben lakott területek között viszonylag egyenletesnek mondható. A felsorolt iskolák alapján kialakított modell ezért megfelelően reprezentatív információkat szolgáltat a kárpátaljai magyar fiatalok felsőoktatási választásairól.

A könnyebb összehasonlítás érdekében minden iskola kimutatását egységes formátumú táblázatba foglaltuk. Ebben az alábbi adatok szerepelnek: az adott évben érettségizők és továbbtanulók száma, a kiválasztott egyetemek, szakok felsorolása.³⁰ Végül az összes vizsgált középiskola esetében két összegző táblázatban foglaltuk össze a szakok, valamint egyetemek szerinti eloszlást éves bontásban. Az adatbázis értelmezésekor jelölt értékek minden esetben az iskolák által rendelkezésünkre bocsátott nyilvántartások adataira vonatkoznak. Előfordul, hogy valamely év adatai hiányosak, vagy egyáltalán nem is elérhetőek, az ilyen pontatlanságokat az összefoglaló táblázatokban külön jelöltük.

Az elemzés szempontjából érdemes a vizsgált középiskolákat két csoportra osztani: líceumok és a gimnázium, illetve a többi középiskolák. Értelmezésünk szerint az *első csoportba* tartoznak a következő intézmények: *Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium, Karácsvai Sztójka Sándor Görög Katolikus Líceum, Munkácsi Szent István Katolikus Líceum, Péterfalvai Református Líceum, Nagyberegi Református Líceum, Nagydobronyi Református Líceum, Técsői Magyar Tannyelvű Református Líceum.*

A *Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium* Kárpátalja legismertebb és legrégebb nyolcosztályos gimnáziuma. Az 1895. szeptember 15-én nyílt *Beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium* utóda, amely 1944-ben szűnt meg. A jelenleg működő magyar gimnázium 1991-ben indulhatott újra. Az intézménynek az egykori *Királyi Főgimnázium* kollégiuma ad otthont. Az eredeti épületre igényét nem nyújthatta be, ugyanis ott jelenleg is az ukrán gimnázium működik.

2000 óta 247 tanuló fejezte be a gimnáziumot, közülük 215 fő tanult tovább. Hetvenen folytatták tanulmányaikat a *KMF*-n, 39-en az *UNE* keretében. A három legnépszerűbb magyarországi felsőoktatási intézmény a továbbtanulók körében a *BI*, a budapesti *Eötvös Loránd Tudományegyetem* (tovább: *ELTE*), valamint a *Debreceni Egyetem* (tovább: *DE*).

A *Karácsvai Sztójka Sándor Görög Katolikus Líceum* Kárpátalja egyetlen görög katolikus középiskolája.³¹ Az intézmény főképp magyarországi és nyugati alapítványok, segélyszervezetek támogatásaiból jött létre. Az ukrán állami támogatás csak kis részét fedezi a működési költségeknek, így helyzete bizonytalan, egyéni felajánlásokból, pályázatokból tartja fent magát. Ez az intézmény a legfiatalabb középiskola a régióban. 2003-ban kezdte meg működését, így eddig két végzős évfolyamot bocsátott ki.

A 2005-2006 illetve 2006-2007-es tanévben összesen 37 tanuló tett sikeres érettségit, közülük harmincan tanultak tovább valamely felsőoktatási intézményben. A továbbtanulók túlnyomó többsége Kárpátalján maradt, az *UNE*, illetve a *KMF* keretei közt folytatták tanulmányaikat. A harmadik legnépszerűbb intézmény a *BCE*.

A *Munkácsi Szent István Katolikus Líceum* (korábban *Munkácsi Magyar Tannyelvű Líceum*) 2001-ben nyitotta meg kapuit, alapítója és fenntartója az *Egyházmegyei Szent Márton Karitás*. Az intézményben két szakirány közül választhatnak a diákok, ezek az

30 Előfordult, hogy az iskolák nyilvántartásai nem, vagy csak részben terjedtek ki a szakokra.

31 Zászlónk, 2004. október, LXI (15.) évf. 2. szám.

informatika és az idegen nyelv (angol, német).³² Az első végzősök a 2002-2003-as tanév végén hagyták el a liceumot, azóta összesen 94 diák érettségizett le az intézményben, közülük hetvenheten folytatták tanulmányaikat a felsőoktatásban. A továbbtanulók túlnyomó többsége itt is Kárpátalján maradt, legtöbben az *UNE*-et választották. Ezt követi a *KMF*. Számottevő a Magyarországon továbbtanulók száma is, összesen tizenheten választottak anyaországi intézményt, közülük nyolcan nyertek felvételt a *BI*-be, hárman a *NYF*-ra, ketten a *Pázmány Péter Katolikus Egyetemre* (tovább: *PPKE*).

A *Péterfalvai Református Liceumot* a *Kárpátaljai Református Egyház Jótékonyági Alapítványa* alapította 1995-ben, hivatalosan 1998-tól ad középfokú végzettséget tanulóinak. Kis mértékű állami támogatásban részesül, fenntartója az egyház. Az intézményben szakmai képzés is folyik, számítógép-kezelői, könyvelői, varrónői és mezőgazdasági gépvezetői jogosítványt szerezhetnek a tanulók. 2001 óta 191 végzőst bocsátott ki a liceum, közülük 150-en tanultak tovább. A legtöbben, ötvennyolcan, a *KMF*-t választották. Ezt követi az *UNE* 52 fővel. A Magyarországon továbbtanulók közül a legtöbben egyházi intézményekben folytatták tanulmányaikat, 7-7 diák tanult tovább a *Debreceni Református Hittudományi Egyetemen* (tovább: *DRHE*), illetve a *Károli Gáspár Református Egyetemen* (tovább: *KRE*).

A *Nagyberegi Református Liceum* a *KRE* védnöksége mellett jött létre, részben alapítványi támogatásokból. 1993-ban kezdte meg működését a *Nagyberegi Középiskola* egyik osztálytermében. 1995-ben költözött jelenlegi helyére, az egykori polgári iskola épületébe. A hivatalos akkreditációt 1996-ban szerezte meg. 2000 óta 223-an fejezték be sikeresen a liceumot, a továbbtanulók aránya igen magas, több mint 97%. 218-an folytatták tanulmányaikat felsőoktatási intézményekben. Kiegyensúlyozott az arány a kárpátaljai és magyarországi továbbtanulók között, legtöbben, hatvanhárman, az *UNE*-et választották, valamint a *KMF*-t, ötvenöten. Közel annyian döntöttek anyaországi, mint itthoni intézmények mellett. Közülük a legtöbb diákot vonzó az *ELTE*, a *DE* és a *BI*.

A *Nagydobronyi Református Liceum* 1995-ben alakult *Nagydobronyi Református Gimnázium* néven, 1996-tól létezik mai formájában, fenntartója az egyház. Az intézményben nagy hangsúlyt kap a természettudományos képzés, ezen belül a matematika-, fizika-, biológia- és kémiaoktatás, valamint az egyházi tárgyak elsajátítása. 2000-től 2004-ig 154-en fejezték be a liceumot, tanulmányaikat 129-en folytatták a felsőoktatásban.³³ Negyvenheten választották a *KMF*-t, és harminchatan az *UNE*-et. Kiugróan magas azok száma, akik a *DE*-en tanultak tovább, összesen 22-en.

A *Técsői Magyar Tannyelvű Református Liceum* alapkövét 1993-ban rakták le, és 1999-ben készült el a liceumnak otthont adó épület, az *Illyés Közalapítvány* támogatásával. 2000-ben kezdte meg működését mint jogi személy, fenntartója az ukrán állam. Az intézmény 2001 októberében került be a kárpátaljai református intézmények soraiba. 2002 és 2007 között a liceum 199 végzőst bocsátott ki, közülük 148-an folytatták tanulmányaikat.

32 www.munkacs-katolic.hu

33 A 2004 és 2007 között végzetek adatait az intézmény nem tudta rendelkezésünkre bocsátani.

A továbbtanulók elsöprő többsége Ukrajnában maradt, legtöbben az *UNE*-en, valamint a *KMF*-n. Magyarországi felsőoktatási intézményt mindössze négyen választottak.

Összességében elmondhatjuk, hogy a liceumot, illetve a gimnáziumot végzettek körében magas a továbbtanulók aránya. Az ilyen típusú oktatási intézményekben tudatosan arra készítik fel a diákokat, hogy később a felsőoktatásban folytassák tanulmányaikat. Emellett talán az is magyarázza a továbbtanulók magas számát, hogy akik ilyen intézménybe jelentkeznek, felvételit tesznek és vállalják, hogy az adott követelményrendszer szerint haladnak, már korán tisztában vannak a középiskola utáni szándékaikkal.

Az itt felsorolt 7 intézményben, 2000 és 2007 között összesen 1 146 tanuló érettségizett.³⁴ Közülük 84%, azaz 967 diák tanult tovább. A legtöbben Kárpátalján maradtak, a *KMF*-n, valamint az *UNE*-en. Arányaiban tekintve nagyságrendileg egyenlően választották a két intézményt minden évben a diákok, csak kisebb ingadozások figyelhetők meg. Táblázatainkban ez különösen a 2002-2003-as tanévtől látható, ugyanis ettől az évtől kezdve folyamatosak a végzősökről szóló adatok. Ugyanez a tendencia mutatkozik a Magyarországon továbbtanulók esetében is. Köztük a *DE* volt a legnépszerűbb, ezt követi az *ELTE*, illetve a *BI*. Viszonylag magas a továbbtanulók száma, és eloszlásuk egyenletes a *KRE*-en és a *DRHE*-en. Ez valószínűleg nagyrészt magyarázható azzal, hogy a vizsgált hét kárpátaljai intézményből négy református szellemben neveli diákjait, ami kihathat pályájuk későbbi alakulására.

A második csoportba tartoznak a középiskolák: *Aknaszlatinai Bolyai János Középiskola*, *Csapi 2. sz. Középiskola*, *Kisgejőci Középiskola*, *Mezőkaszonyi Középiskola*, *Nagyberegíi Középiskola*, *Salánki Mikes Kelemen Középiskola*, *Técsői Hollósy Simon Középiskola*, *Péterfalvai Kölcsey Ferenc Középiskola*.

Az *Aknaszlatinai Bolyai János Középiskola* 1989-től működik önálló magyar tannyelvű oktatási intézményként. Az iskolának, egy eredetileg óvodának épült intézmény ad otthont. Az intézmény 1992-től viseli a Bolyai János nevet, fenntartója az ukrán állam. 2000 óta 132 tanuló tett sikeres érettségit a középiskolában, és harmincketten folytatták tanulmányaikat. A továbbtanulók közül 31 diák Ukrajnában maradt, egy pedig a *Szegedi Tudományegyetemet* (tovább: *SZTE*) választotta. Az itthon maradottak közt a legnépszerűbb az *UNE* volt, 20 hallgató folytatta itt tanulmányait, és heten nyertek felvételt valamely távolabbi ukrán felsőoktatási intézménybe.

A *Csapi 2. sz. Középiskola* 1954-ben kezdte meg működését, mint a vasút iskolája, akkor még hétosztályos képzést folytatva. Középfokú képzést 1957-től nyújt diákjainak, a tanítás nyelve a kezdetektől a magyar. Az intézmény fenntartója az ukrán állam. A 2000-2007 közötti időszakban 98-an folytatták tanulmányaikat a középiskola befejezése után. Közülük 37 tanuló választotta az *UNE*-et, és huszonegyen a *KMF*-t. Az intézményből összesen tizenhárman folytatták tanulmányaikat magyarországi felsőoktatási intézményekben.³⁵

³⁴ Ez a szám azokra vonatkozik, akik szerepelnek az iskolák által vezetett és itt használt nyilvántartásokban.

³⁵ A középiskolától kapott adatok nem terjednek ki arra, hogy pontosan hányan érettségiztek, és melyek a választott intézmények, így az összegző táblázatokban nem szerepel az iskola.

A *Kisgejőci Középiskola* mindössze 1995-től folytat középfokú képzést, annak ellenére, hogy 1945-től működik. Története során az intézmény mintegy negyvenöt évig működött elemi iskolaként, majd 1995-ig általános iskolaként. Működését az állam finanszírozza. 2000-től 2007-ig 124 diák fejezte be a középiskolát. Közülük 42 fő nyert felvételt valamely felsőoktatási intézménybe. Huszonöten folytatták tanulmányaikat az *UNE*, nyolcan pedig a *KMF* keretei közt. Mindössze négyen választottak magyarországi intézményt.

Mezőkaszonyban már az 1600-as évektől vannak írásos emlékek az intézményesített oktatásról. A *Mezőkaszonyi Középiskola* az egykori *Állami Elemi Népiskola* épületében működik, mely a századforduló idején épült. 1955-től magyar nyelvű középiskola, 2003 és 2007 között 228 diák fejezte be a középiskolát, és hatvanan tanultak tovább. A továbbtanulók többsége, 30 illetve 24 fő, a *KMF*-t és az *UNE*-et választotta.

A *Nagyberegíi Középiskola* 1953-tól működik, mint magyar tannyelvű iskola, alapítója az ukrán állam. Az intézményben 1964-től folyik a magyarral párhuzamosan ukrán nyelvű oktatás. 2000 óta 216-an fejezték be a középiskolát, és harmincnégyen folytatták tanulmányaikat a felsőoktatásban. Szinte mindenki a *KMF*-n tanult tovább, összesen harmincketten.

A *Salánki Mikes Kelemen Középiskolában* kétnyelvű oktatás folyik, párhuzamosan ukrán és magyar nyelven. Az intézmény 1975-ben jött létre, mai formájában 1999-től létezik. 1975-ig a községben 8 osztályos általános iskola működött. 2002 óta 213 tanuló érettségizett a középiskolában, közülük ötvennyolcan tanultak tovább. A legtöbben, harmincan, a *KMF*-t választották, 13 diák az *UNE* hallgatója lett.

A *Técsői Hollósy Simon Középiskola* 1947-ben elemi iskolaként alakult, majd négyéves működés után általános, 1957-től pedig középiskolává alakult. Az oktatás nyelve a szerkezeti átalakulások közben sem változott, mindvégig a magyar maradt. Az intézmény 1993-ban vette fel a Hollósy Simon nevet. A középiskolából 2000 és 2007 között 128 végzős került ki, közülük harminckilencen folytatták tanulmányaikat. A legtöbben, tizenhárman, az *UNE*-re nyertek felvételt. Ezt követi az *Ivano-Frankivszki Nemzeti Egyetem* (tovább: *IFNE*), ahol hatan tanultak tovább.

A *Péterfalvai Kölcsey Ferenc Középiskola* 1954-től működik ténylegesen középiskolaként, alapításától 1947-ig elemi, majd általános képzést adott tanulóinak. 1966-ban hozzácsatolták a szomszédos Tivadarfalván működő elemi iskolát is. A diákok szakmai képzésben is részesülnek. A 2001-es szerkezeti átalakítását követően az intézmény, az általános kárpátaljai gyakorlattól eltérően, 12 osztályos rendszerben működik. 2000-től 2007-ig 240 diák érettségizett az intézményben, és közülük tizenhatan folytatták tanulmányaikat felsőfokú oktatási intézményben. A legtöbben a *KMF*-ra, illetve az *UNE*-re nyertek felvételt.

A középiskolákban jóval alacsonyabbak voltak a továbbtanulási mutatók a vizsgált periódusban, mint a líceumok esetében. 2000-óta 1 281 érettségizőből mindössze 286-an folytatták tanulmányaikat, ami 22%-os arányt jelent. A továbbtanulók túlnyomó többsége a *KMF*-t és az *UNE*-et választotta. Az első öt legnépszerűbb intézmény között két olyan

egyetem is szerepel, amelyik nem Kárpátalján található, az *IFNE* és a *Lembergi Egyetem* (tovább: *LE*). A képzeletbeli listán az első magyarországi intézmény csak hetedik, a *NYF* mindössze négy fővel.

Összegzés

Tanulmányunkban 17 középfokú oktatási intézmény továbbtanulási mutatóit vizsgáltuk, a 2000-2007 közötti időszakban. Az összegyűlt adatok alapján megfigyelhetők bizonyos tendenciák, felállíthatók népszerűségi sorrendek a választott intézmények és szakok között. Részletesebben foglalkoztunk az intézményválasztás kérdéskörével, ugyanis az ehhez felhasznált adatok valószínűleg megbízhatóbbak, mint a szakok esetében. Három fő továbbtanulási irány alakult ki Kárpátalján az érettségizők körében: Kárpátalja (szülőföld), Magyarország és Ukrajna távolabbi egyetemei. Nem találtunk olyan magyar érettségizőt, aki nem e között a három lehetőség között választott.

A középiskolai adatgyűjtés alapján létrehozott adatbázisunkban szereplők közül senki nem folytatta tanulmányait valamely más közép- vagy nyugat-európai felsőoktatási intézményben. Mindössze egy ember tanult tovább oroszországi egyetemen. Ennek az esetnek a kivételességét jól példázza az a tény, hogy az őt kibocsátó középiskola felettébb szűkszavúan regisztrálta intézményválasztását: „Oroszország, egyetem”. Legnagyobb arányban, nem meglepő módon, azok képviseltetik magukat, akik tanulmányaikat a szülőföldön folytatták. Részarányuk 71%. Magyarországot az összes továbbtanuló 24%-a, míg Ukrajna valamely távolabbi, nem kárpátaljai egyetemét mindössze 5%-a választotta.

A fentebb bemutatott két csoport mutatóit összehasonlítva azt látjuk, hogy a területi eloszlásban jelentősek a különbségek. A középiskolákban érettségizettek túlnyomó többsége, 85%-a Kárpátalján maradt, a tehetséggondozó intézmények esetében ez a szám 67%. A középiskolák végzősei 7%-ban választottak magyarországi felsőoktatási intézményt, a líceumokban végzetteknek viszont 29%-a folytatta tanulmányait az anyaországban. Az ukrán egyetemet vagy főiskolát választók aránya a középiskolások között 8%, a gimnazisták között 4%, ők főleg a szórványban működő intézmények végzősei közül kerültek ki. Az összesített továbbtanulási adatok a líceumok adataival mutatnak hasonlóságot, ugyanis az összes továbbtanuló 77%-a ezekből az intézményekből került ki.

A vizsgált időszakban érettségizett 1 253 továbbtanuló 58 különböző felsőoktatási intézmény között oszlik el. Mindössze 16 olyan intézmény van, ahova a 2000-2007 közötti időszak alatt összesen legalább 10 kárpátaljai magyar jelentkező nyert felvételt. Ezek a következők (zárójelben a továbbtanulók részaránya): *KMF* (33%), *UNE* (32%), *DE* (5%), *ELTE* (3%), *BI* (3%), *KÁE* (2%), *MTF* (2%), *NYF* (1%), *DRHE* (1%), *IFNE* (1%), *KRE* (1%), *SZTE* (1%), *BCE* (1%), *Semmelweis Egyetem* (1%), *PPKE* (1%), *LE* (1%).

A legtöbbet a *KMF* keretében folytatták tanulmányaikat. A továbbtanulók száma a szakkínálat bővüléséhez igazodik. Ennek köszönhetően a 2002-2003-as tanév végén több mint kétszer annyian választották a főiskolát, mint az előző években. A

2003-2004-es tanévben eggyel, majd később tízzel nőtt a tanulmányi szakok száma az intézményben. Kárpátalja minden magyar tannyelvű középiskolájából érkeznek diákok a főiskolára, de különösen nagy a továbbtanulók száma a magyar, vagy magyar többségű településekről, illetve a beregszászi járásból, vagy az ahhoz közeli falvakból. Ezt jól példázzák a *Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium*, a *Nagyberegzi Középiskola*, vagy a *Nagydobronyi Református Líceum* mutatói. Ezek a tapasztalatok arra engednek következtetni, az intézményválasztásban továbbra is meghatározó az, hogy magyar nyelven tanulhassanak, lehetőleg az otthonhoz közel és lehetőleg ingyen vagy viszonylag csekély költségfordítással.

A második legnépszerűbb intézmény, Kárpátalja legrégebbi egyeteme, az *UNE*. Népszerűségének egyik oka valószínűleg az egyetem hírneve, ismertsége, valamint az, hogy az ukrán felsőoktatási intézmények közül a vizsgált időszakban csak itt engedélyezték a magyar nyelvű felvételi lehetőségét. Jelentős hallgatói létszámnövekedés volt tapasztalható a magyar történelem szak beindítása után. Az *UNE* keretében a magyar szakkal együtt így két szakon folyik magyar nyelvű program. A magyar nyelv és irodalom szakra a beiskolázható keret: 40 fő a nappali és 40 fő a levelezős szakra. A történelem szakon összesen 80 nappali és 80 levelezős hely van, de nincs külön feltüntetve a magyar történelem szak, ami azt jelenti, hogy ez lényegében nem önálló szak, hanem szakirány az általános történelem szakon belül.³⁶

Az adatokból azt is megállapíthatjuk, hogy az egyetemet többségben a városi, vagy ukrán területen működő iskolák végzősei választják, azok, akik feltehetően jobban tudnak ukránul. Példa erre a *Munkácsi Szent István Katolikus Líceum*, az *Aknaszlatinai Bolyai János Középiskola*, a *Técsői Magyar Tannyelvű Líceum*. A távolság itt is meghatározó szerepet játszik, ezt mutatja a *Kisgejőci Középiskola* példája, ahonnan a továbbtanulók több mint a fele választotta az egyetemet.

A többi kárpátaljai felsőoktatási intézménybe jelentkezők számaránya ehhez a két intézményhez képest csekély. A magyar programmal rendelkező *MHPF*-ra mindössze 7, míg a *Kijevi Szlavisztikai Egyetem* magyar–angol szakára 9 végzős nyert felvételt a vizsgált középiskolákból.

A magyarországi intézmények közül továbbtanulási szempontból a legjelentősebbek a *DE*, az *ELTE* és a *BI*. Ezeknél az intézményeknél fontos tényező a távolság, illetve a személyes kapcsolatok, elképzelések. A *DE* „elsőségét” valószínűleg főleg két tényezővel magyarázhatjuk: amellett, hogy széles a képzési kínálat, viszonylag közel van a szülőföldre. Ezzel együtt nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a távolság a legmeghatározóbb szempont, ugyanis az első tizenhat intézmény között hat budapesti és egy szegedi is akad. A *BI* némiképp „kilóg a sorból”. Jóllehet mindössze egyéves előkészítő képzést nyújt, mégis sokan választják az egyetem előtt. Ennek oka főként az lehet, hogy a továbbtanulók

³⁶ Nincs információnk, hogy minden évben minden helyet betöltenek-e, de általában az állami intézetekben akkor indíthatnak egy képzést, ha egy 25 fős csoport nyer felvételt. Így évente e két szakra mintegy 50 főt iskolázhatnak be, vagyis az egyetemre felvételt nyert magyar hallgatók több mint a fele erre a két szakra járhat.

jelentős része ösztöndíjas képzésben vesz részt, és aki kimarad ebből a képzésből, a *BI* révén, úgymond még egy lehetőséget kap arra, hogy ha sikerrel veszi az előkészítő év utáni záróvizsgákat, állami finanszírozású, ösztöndíjas képzésben kerüljön be a felsőoktatásba.

A saját költségen, Magyarországon továbbtanuló kárpátaljai diákok száma nem lehet túlzottan magas. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a *BI*-ben évente 15 kárpátaljai ösztöndíjas hely van. Ezen kívül a közvetlenül felvételt nyert hallgatók száma az egyházak hatáskörébe tartozó ösztöndíjkerettel együtt 33 fő. Ez tehát évente összesen 48 kárpátaljai ösztöndíjas helyet biztosít a magyarországi egyetemeken, főiskolákon. Ennyien folytathatják kárpátaljai középiskolai tanulmányaikat állami támogatással évente Magyarországon. A vizsgált időszakban a magyarországi felsőoktatási intézményekbe felvételt nyert kárpátaljai magyar hallgatók száma 21 és 50 között mozgott.³⁷

Nagyon alacsony a Munkácson továbbtanulók létszáma, holott két felsőfokú intézmény is működik a városban. Az ukrán egyetemek közül a *LE*-et és az *IFNE*-et, választották a legtöbben, ezek a legközelebb fekvő nem kárpátaljai egyetemek, ahová van kapcsolatuk, ismeretségük, viszonylag közel van. Mindkét városban élnek Kárpátaljáról elszármazott magyarok, akik tanulmányaik után nem tértek vissza szülőföldjükre. Másik oka lehet, hogy ezen egyetemek diplomáival, tökéletesen elsajátítva az államnyelvet, később jobban tudnak majd érvényesülni.

A szakválasztás elemzése sajnos korántsem tekinthető hibátlannak, ugyanis a középiskolák nyilvántartásaikban gyakran nem tesznek különbséget a „hasznos” szakok között, vagy egyáltalán nem is tartják nyilván a választott szakokat. A beérkezett adatok alapján a következő rangsor alakult ki a szakok között: magyar nyelv és irodalom, matematika, történelem, közgazdaságtan, angol nyelv és irodalom, tanítói, orvosi, matematika–informatika,³⁸ kertész-mérnöki, angol–történelem, informatika, fizika, biológia.

A kimutatások alapján legnépszerűbb szak, a magyar nyelv és irodalom nem tartozik a legkeresettebb szakok közé, mégis magas az ezt választók száma. Ennek oka lehet, hogy az *UNE*-en ez az egyik magyar nyelven tanulható szak, és aránylag könnyű rá bejutni. Ezért még annak ellenére is sokan választják, hogy a diploma megszerzése után csak töredékük talál végzettségének megfelelő munkát. Ez a felsorolásban szereplő több szakra is igaz lehet. Szembetűnő kivétel talán az orvosi, amelynek népszerűségében nagy szerepet játszhatnak a Magyarországon továbbtanulók. Különösen azért lehet vonzó ez a szak, mert a *HTMÖT* által évente meghirdetett ösztöndíjakra mindig lehet pályázni orvosi képzéssel. Mindez azt látszik igazolni, hogy a kárpátaljai magyar fiatalok a felsőoktatás terén leginkább a lehetőségek felé mozdulnak el. Azokat a szakokat választják, amelyekre a legnagyobb a bekerülés valószínűsége, illetve az államilag finanszírozott helyek száma magas. A magyarországi továbbtanulásban meghatározó szerepe van az ösztöndíjas képzésnek, valamint a *BI* nyújtotta lehetőségeknek.

37 www.agorairoda.net

38 A matematika–informatika és az angol–történelem csak a *KMF*-n tanulható szakkpárok.

Irodalomjegyzék

- Falusi, 1993 Falusi István (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- Hrubos, 2006 Hrubos Ildikó: *A felsőoktatás intézményrendszerének átalakulása*. AULA Kiadó, Budapest, 2006.
- Kozma, 2004 Kozma Tamás: *Kié az egyetem?* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Kozma, 2005 Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép- Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- Лавриченко, 2000 Н. М. Лавриченко: *Педагогіка соціалізації: європейські аспекти*. Київ, 2000.
- Molnár-Molnár D, 2005 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. KMPSZ, Beregszász, 2005.
- Orosz, 2005 Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989-1999)*. PoliPrint, Ungvár, 2005. 183.
- Orosz, 2006 Orosz Ildikó (szerk.): *Felsőoktatási támogatások és hasznosulások Kárpátalján*. Ungvár-Beregszász: PoliPrint, 2006.
- Orosz, 2007a Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. (A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991-2005))*. PoliPrint, Ungvár, 2007. 408.
- Orosz, 2007b Orosz Ildikó: *A kárpátaljai magyarok és oktatási helyzetük sajátosságai egy felmérés tükrében*. In: Acta Beregsasiensis, 2007/1, 7-43.
- Товт, 2002 Михайло Товт: *Міжнародно-правовий захист національних меншин*. Ужгород, 2002.

Munkaerő-piaci kihívások

A magyar tannyelvű képzési kínálat és a munkaerő-piaci helyzet Szlovákiában

A felsőoktatásban résztvevők számának nagymértékű növekedése, a megváltozott, illetve állandóan változó munkaerő-piaci igények, a képzési rendszerben bekövetkezett változások, a diplomás munkanélküliek megjelenése a közép-kelet-európai országokban, így Szlovákiában is, viszonylag új jelenségeknek számítanak. A gazdasági–társadalmi szerkezetváltozás magával hozta a felsőoktatás eltömegesedését is, mely természetes módon összefüggésben van a gazdasági növekedéssel. Az oktatás és a gazdaság kapcsolatának egyik kiemelten fontos szempontja a felsőoktatás képzési kínálata és a munkaerő-piaci kereslet közötti egyensúly megteremtése. A nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban a felsőoktatási expanzió az 1950-es években kezdődött meg. Az ezzel járó problémák, mint a növekvő diplomás munkanélküliek száma vagy a végzettségtől alacsonyabb szintű munkahelyek teremtődése az Egyesült Államokban két évtized múltán jelentek meg problémaorientáltan. P.H. Coombs 1968-ban *Az oktatás világválságáról* című könyvében ismerte fel, hogy az oktatás iránt megnövekedett kereslet nem alkalmazkodik a gazdaság elvárásaihoz.¹

Magyarországon hasonló jellegű elemzés 2001-ben jelent meg *Tudásgyár vagy papírgyár* címen Polónyi Istvánnak és Tímár Jánosnak köszönhetően. Ekkorra a felsőoktatásban résztvevő nappali tagozatos hallgatók száma 1990-hez képest 2,5-szeresére nőtt.² A könyvben a magyarországi felsőoktatás tömegessé válásának kezelésére fogalmazódtak meg megoldási javaslatok, melyek végső konklúziója az volt, hogy ezt a folyamatot meg kell állítani.³ Kérdés, hogy megállítható-e, hiszen nem egyértelműen csak a munkaerőpiac által generált igényről van szó, hanem arról, hogy felértékelődött a tanulás, ezért megnőtt a felsőoktatás iránti kereslet világszerte. A megoldási javaslatok bemutatása most nem célunk, csupán azt szeretnénk volna érzékeltetni, hogy a rendszerváltás után közel két évtizeddel egyre súlyosabb problémát jelent a társadalom számára a felsőoktatás tömegesedése és az ezzel együtt járó munkaerő-piaci kihívások kezelése.

Szlovákiával, témánk összefüggésével kapcsolatban, az alábbi megállapításból szeretnénk kiindulni: „Összességében a szlovák nyelven publikált, viszonylag kisszámú és alapvetően csak a regisztrált munkanélküliekre vonatkozó elemzéseken kívül alig-alig áll rendelkezésünkre információ a szlovák diplomás fiatalok tényleges munkaerő-piaci

1 Lukács, 2002: 9-10.

2 Konkrétan 1990 és 2000 között 2,5-szeresére nőtt a hallgatók száma, a magyarországi Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján, www.ksh.hu

3 Polónyi-Tímár, 2001: 3-165.

helyzetéről. Úgy tűnik, hogy Szlovákiában – több más rendszerváltó országhoz hasonlóan – nemigen marad energia a végzett diplomások munkaerő-piaci helyzetének nyomon követésére.⁴ Az idézett szöveg persze nem túlságosan biztató, hiszen a szlovákiai magyar felsőoktatási viszonyok vizsgálatához a szlovákiai kontextus ismerete nélkülözhetetlen. A vizsgálathoz szükséges adatokat az iskolák, az érintett minisztériumok, a *Szlovák Statisztikai Hivatal* adatbázisai, a *Munka- Szociális és Családügyi Központi Hivatal*⁵, valamint az *Oktatásügyi Információs és Prognosztikai Intézet* kiadványai alapján alapján dolgoztuk fel.⁶

Szociológiai szempontból nem készült Szlovákia szintjén a témában átfogó tanulmány. Ezt a hiányosságot a kutatás külső meghatározottságai következtében (rendelkezésre álló idő) most nem tudjuk pótolni sem Szlovákia, sem pedig a szlovákiai magyar helyzetre vonatkoztatva. Elemzésem során a fentebb felsorolt statisztikai elemzésekre, s azok adataira támaszkodva vizsgálom a kérdést. A szlovákiai adatok a munkanélküliségre vonatkozóan kétségkívül meglehetősen pontatlan tájékoztatást adnak. A diplomás munkanélküliek tekintetében azért is, mert egyes vélemények szerint ők az átlagosnál jóval kisebb arányban regisztrálják magukat a nyilvántartásban. Egyrészt, mert számukra sokkal ritkábban tudnak a munkaügyi hivatalok betölthető állásokat ajánlani, másrészt, mert egy diplomás önéletrajzában a munkanélküliség hátrányosan hat, így megpróbálják elhallgatni, eltitkolni, esetleg képzési időszaként feltüntetni. A nyugat-európai ill. skandináv gyakorlat, ahol a munkanélküliség percepciója is inkább ez irányba – a továbbtanulás irányába mutat. A regisztráció, illetve az önbevallás hiánya mellett egy másik torzító tény az alacsonyabb képzettséget igénylő munkahelyek betöltése felsőfokú végzettségük által, amit alulfoglalkoztatásnak, vagy lefele történő mobilitásnak nevez a szakirodalom.

A szlovákiai magyar kisebbségi közösség szempontjából a felsőoktatás képzési kínálatának és a munkaerőpiac összefüggéseinek vizsgálatára átfogóan egyelőre nem került sor. A felsőoktatásról készült munkák különösen a *Selye János Egyetem* (tovább: *SJE*) megalakulása kapcsán próbálták előre jelezni a szlovákiai magyar frissdiplomások munkaerő-piaci érvényesülési lehetőségeit.⁷ Ezek az elemzések sem alapultak azonban konkrét szociológiai vizsgálatokon, nem készültek kérdőíves felmérések, interjúk az érintettekkel.

Tanulmányomban a szlovákiai viszonyokon belül a szlovákiai magyar felsőoktatás képzési kínálatát vetjük össze a szlovákiai munkaerőpiac kínálta lehetőségekkel. Ehhez

4 Berde Éva-Morvay Endre, 2006.

5 Sociálna politika a nezamestnanost' 2005-2008-as számai.

6 Az intézmény kiadványai közül felhasználtam: *Slovenské vysoké školstvo, kvantitatívne zmeny v rokoch 1995 až 2005*. 2006 október; *Uplatnenie vysokých škôl v praxi*. Bratislava 2007, *Lubomira Srnánková: Nezamestnanost'absolventov vysokých škôl*. Bratislava, 2005, <http://www.uips.sk/vs/index.html> (Leolvasás ideje: 2008-04-15)

7 Ld. pl. a felhasznált irodalomban is feltüntetett *László Béla és Hushegyi Gábor* írásait a Fórum 2006.2-es számában. Vö. továbbá *Kontra Miklós*, 2005. Utóbbi kötet a tannyelv, államnyelv és anyanyelv, illetve a két- és többnyelvűség szempontjai szerint tárgyalja ugyanezt a témát.

szükséges röviden áttekinteni azokat a tényezőket, amelyek a képzési kínálat és a munkaerőpiac összefüggéseit befolyásolják: a szlovákiai munkaerő-piaci mozgásokat, munkanélküliségi mutatókat, azon belül a diplomás munkanélküliség arányainak alakulását. Emellett kitekintést teszek a képzési kínálat szerinti szlovákiai érvényesülési esélyekre. Mind a szlovákiai szlovák, mind pedig a szlovákiai magyar tannyelvű felsőoktatás képzési kínálatánál a nappali tagozatos képzést vesszük alapul.⁸

A szlovákiai felsőoktatás helyzete

Szlovákiában 1990 óta folyamatosan nő a felsőoktatásban résztvevők száma, ezzel együtt a felsőoktatási intézmények és a kínált szakok száma is. 2007-ben 33 felsőfokú intézmény működött, három kategóriában: 20 úgynevezett nyilvános („public”) egyetem, 3 állami felsőfokú intézmény (a *Katonai Akadémia*, a *Rendőr Akadémia* és az *Egészségügyi Egyetem*), valamint tíz magánintézmény. Az egyetemek viszonylag magas száma összefügg a korábban főiskolaként működött intézmények egyetemmé történő spontán átminősítésével. A 2002. évi szlovákiai felsőoktatási törvény értelmében 2008-tól kezdődően az Akkreditációs Bizottság három típusba sorolja a felsőfokú intézményeket. A legmagasabb szintet az egyetemek jelentik, melyek a teljes háromszintű (BA, MA, PhD) felsőfokú képzést hivatottak biztosítani. Főiskolákon az alapfokú BA (Bachelor) és MA (Master) képzésben lehet részesülni. A harmadik kategóriába a szakfőiskolák fognak tartozni, melyek BA szintű képzést nyújtanak majd. Eddig egyetlen felsőfokú intézmény átértékelése sem valósult meg. Ján Mikolaj oktatási miniszter azonban a *SJE*-et és a rózsahegyi *Katolikus Egyetemet* említette (tovább: *RKE*), amikor a szakfőiskolává minősítésről nyilatkozott.⁹

2005-ben Mészáros András, a pozsonyi *Comenius Egyetem* (tovább: *CE*) Magyar Tanszékének volt tanszékvezetője egy vele készített interjúban arra hívta fel a figyelmet, hogy a pozsonyi *CE* Természettudományi Karának tanárának, Miroslav Urbannak a vezetésével készült felmérés szerint Szlovákiában mindössze négy egyetem felel meg az egyetemi minősítésnek: a pozsonyi *CE*, a *Szlovák Műszaki Egyetem*, a *Šafárik Egyetem* és a kassai *Állatorvosi Egyetem*.¹⁰

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya Szlovákiában még mindig elmarad az OECD-államok átlagától annak ellenére is, hogy az 1990-ben felsőoktatásban tanuló hallgatók létszáma 2005-re 240%-kal nőtt (*ld. 1. táblázat*). A hallgatók létszámának

8 A felsőoktatás képzési kínálatának munkaerő-piaci környezetben történő tárgyalásakor szlovákiai magyar kisebbségi sajátosságokat is figyelembe kell venni: pl. a magyar pedagógus ellátottság vagy az anyanyelvű felsőfokú oktatás intézményi gondjait.

9 Mikolaj lefokozná a Selye Egyetemet. Új Szó 2007. szeptember 13., <http://www.ujso.com/clanok.asp?vyd=20070913&cl=197757>. (Leolvasás ideje: 2008-04-22)

10 Az interjút Rác Vince készítette és az Új Szó 2005. december 17-i számában jelent meg, <http://www.ujso.com/clanok.asp?vyd=20051217&cl=145274>. (Leolvasás ideje: 2008-04-22)

növekedése nem csupán az országon belüli egyetemeken figyelhető meg, a környező országok felsőfokú intézményeibe is egyre több szlovák állampolgár jelentkezik (*ld. 2. táblázat*). A külföldi egyetemek közül a szlovákiai magyarok számára továbbra is a magyarországi felsőoktatási kínálat a legvonzóbb.

A diplomás munkanélküliség azonban már Szlovákiában is élő probléma. Az a feltevés, miszerint a kevesebb számú diplomással rendelkező országokban könnyebb a végzettségi szintnek megfelelő munkát találni, Szlovákiában az 1990-es évek közepéig még talán igaz is volt, mára azonban érvényét veszítette.

A lisszaboni stratégia egész életen át tartó tanulásra vonatkozó célkitűzése a tanulás képességének elsajátítására helyezi a hangsúlyt. Ezzel ugyanis a változó munkaerő-piaci igényekhez való alkalmazkodás hatékonyságát növeli. Az újfajta szemléletmód érvényesítésével természetesen nemcsak a felsőfokú végzettségűeket célozza meg. A Szlovákia által 2005-ben elfogadott Nemzeti Lisszaboni Stratégia a gazdasági versenyképesség megteremtéséhez szükséges feltételekre összpontosít, melyek közül az egyik az oktatás színvonalának növelése.¹¹

2006 májusában, a munkaerőpiacra történő kilépés előtt egy hónappal készült felmérés a szlovákiai végzős hallgatókkal saját munkaerő-piaci esélyeik becsléséről. A szlovákiai egyetemisták körében végzett felmérés szerint 10-ből 8 lát esélyt a szlovákiai munkaerőpiacon való érvényesülésre, minden második pedig az egyetemi végzettségének megfelelő szakmában való elhelyezkedést is esélyesnek látja. A magiszterképzésben résztvevők optimistábban nyilatkoztak (47%) az érvényesülési lehetőségüket illetően, mint a „bachelor” képzésben részesülők (38%). Eltérőek a vélemények szakok szerint a szakmában való lehetőségekről. A legnagyobb meggyőződéssel az orvosi és gyógyszerészeti szakon végzős hallgatók feltételezték a szakmájukban való érvényesülést (65,6%). A társadalomtudományi szakok széles skálájának következménye a különböző szakon tanulók eltérő megítélése. Pozitívabb a megítélése a történelem, nyelv, pedagógia, pszichológia, testnevelés szakos hallgatóknak (54,7%) a filozófia, politológia, közgazdaságtan szakos hallgatókkal szemben (38,2%). A megkérdezett mezőgazdasági-, erdészeti- és állatorvosi szakok végzősei közül 38,1% adott pozitív választ.

A válaszadók 14,1%-a, azaz minden hetedik hallgató nem rendelkezett egyértelmű elképzeléssel a munkahelyét illetően. A világos elképzelések nélküli hallgatók közül a legnagyobb arányban a leendő természettudományi végzettséggel rendelkezők képviseltették magukat (bányászat, kohászat, gépészet, kémia, élelmiszer, informatika). A mezőgazdasági-, erdészeti- és állatorvosi szakot végzők közül minden ötödiknek nem volt elképzelése munkahelyi esélyeiről. A társadalomtudományi szakosok (történelem, nyelv, pedagógia, pszichológia, testnevelés) között találhatunk a legkisebb arányban bizonytalanokat.¹²

11 <http://www.rokovania.sk/appl/material.nsf/0/BEB7D15266C4758EC1256FA50031AD36?OpenDocument>, a Szlovák Kormányhivatal honlapja. (Leolvasás ideje: 2008-04-16)

12 Sprístupnenie trhov práce vo vybraných krajinách EÚ a vývojové trendy na trhu práce v SR, Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava 2006, http://www.sspr.gov.sk/texty/File/vyskum/2006/Reichova/Sprístupnenie_TP.pdf. (Leolvasás ideje: 2008-04-16)

A szlovákiai magyar tannyelvű felsőoktatás helyzete

A szlovákiai magyar oktatáspolitikai elképzelések elsődleges célja a magyar nemzetiségű egyének oktatási, képzettségi és műveltségi szintjének növelése, sikeres, versenyképes állampolgárok képzése. A felsőfokú végzettséggel rendelkező magyar nemzetiségűek aránya az országos átlagtól¹³ messze elmarad (*ld. 3. táblázat*). A komáromi *SJE* megalakulást megelőzően – az egyetemen a 2004/2005-ös tanévben indult el a képzés – magyar tannyelvű oktatást csak a pozsonyi *CE* Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, a nyitrai *Konstantin Egyetem* Pedagógia Kara (tovább: *KE*), valamint a beszercebányai *Bél Mátyás Egyetem* (tovább: *BMTE*) biztosított, ezek az intézmények is kizárólag bölcsész- és pedagógusképzést.¹⁴ Magyar nyelven ezen kívül a magyarországi felsőfokú intézmények kihelyezett tagozatain (pl. Komáromban a győri *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola*, a soproni *Benedek Elek Óvóképző Főiskola*, a *Kecskeméti Kertészeti Főiskolai Kar*, a *Budapesti Corvinus Egyetem* és a *Budapesti Gazdasági és Műszaki Egyetem*) lehetett tanulni. A magyar nyelvű képzési kínálat humán irányultságú volt, a magyarországi egyetemek és főiskolák szlovákiai kihelyezett képzési helyei ezen az egysíkú képzési kínálaton változtattak és változtatnak. Ezeknek köszönhetően tud a szlovákiai magyar felsőoktatás képzési kínálata nemcsak számban bővülni, hanem szélesebb szakmai kínálatban is (pl. műszaki szakokon). Kihelyezett tagozatokon szerzett diplomák szlovákiai érvényesítéséhez a honosítást is el kell végezni.¹⁵

Az *SJE*, az első szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatási intézmény küldetésnyilatkozatában a térség gazdasági-társadalmi felzárkóztatását tűzte ki célul. Ennek teljesülését a szlovákiai magyarság iskolázottsági szintjének növelésében látja. A szlovákiai munkaerő-piaci viszonyok között a felsőfokú végzettség növeli az esélyt az elhelyezkedésben. Szlovákiában a felsőfokú végzettségűek körében a legmagasabb a foglalkoztatottsági ráta (*ld. 4. táblázat*). „A Selye János Egyetem a térség gazdasági-társadalmi felemelkedésének motorja kíván lenni. A magasabb képzettségi szint ugyanis megteremtí a magyar fiatalok esélyegyenlőségét a munkaerőpiacon, és ez hosszabb távon a munkanélküliség arányának csökkenésével és a magyarok által lakott délvidék gazdasági felemelkedésével járhat együtt.”¹⁶ Az idézet már önmagában is mutatja, hogy az egyetemalapítók szerint a szlovákiai magyarok hátrányban és elmaradottságban vannak a többségi régiókkal szemben, ezért célkitűzésként a felemelkedés szerepel. Holott a valószínűleg stratégiai célkitűzésben megfoghatóbb és könnyebben operacionalizálható lenne, ha az adott régió versenyképességének növelése kerülne a középpontba, nem feltétlenül csak a többségi régiók vonatkozásában, inkább EU-s viszonyításban.

13 A felsőfokú végzettek össznépségszámhoz viszonyított arányáról.

14 Ld. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2005/4 (245-256 p.) Ez a lapszám részletesen foglalkozik a pozsonyi magyar tanszékkel, a tanszék bemutatása mellett beszélgetést közöl Mészáros Andrásal, a tanszék tanárával. A Fórum 2007/4-es számát a nyitrai *Konstantin Egyetem* Közép-európai Tanulmányok Karának szentelte.

15 Nem minden munkahely követeli meg.

16 Albert, 2004: 71.

A nemzeti lisszaboni stratégiában Szlovákia az egyetemeknek regionális szinten is szerepet szán, ezt kívánja betölteni a *SJE* is. Az egyetem Tanárképző Kara „bachelor” (BA) majd „magisteri” (MA) szinten biztosít képzést, s azt folyamatosan bővíteni kívánja.¹⁷ Jelenleg a következő tanulmányi szakokat kínálja: óvó- és tanítóképzés; tanárképzés magyar nyelv és irodalom, angol nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, történelem, matematika, informatika és hitoktatás.¹⁸

A Gazdaságtudományi Kar közgazdaságtan és vállalati menedzsment szakon indította el a BA képzést. Székhelyen kívüli nappali képzést indított az egyetem Gazdaságtudományi Kara Királyhelmeceen. Indokolta a kihelyezést az a tény, hogy a magyarok által lakott keleti régiótól Komárom nagy távolságra helyezkedik el. Mindenesetre a helmecei közgazdasági képzés jogosultságáról, a helyben biztosítható intézményi, szellemi, infrastrukturális körülményekről kezdettől fogva viták folynak.¹⁹ Már most kimutatható, hogy az *SJE* megalakulásával növekedett a felsőoktatásban részt vevő magyar hallgatók száma, a jelentkezők fokozatos növekedése is erre enged következtetni (ld. 6. táblázat).²⁰

Ezzel az elérni kívánt cél részben megvalósul, a következő kihívás a végzettek munkaerő-piaci érvényesülése lesz. Ennek feltérképezésére még nincs lehetőség, mivel „magisteri” fokon senki nem végzett eddig, BA szinten pedig csak elenyésző számban. A „bachelor” programban résztvevők munkaerő-piaci helyzete egyelőre kiszámíthatatlan. A számunkra lényeges pedagógusképzésben ugyanis nincs lehetőség az elhelyezkedésre a közoktatásban. Vagyis a végzettségnek megfelelő közoktatásban történő munkavállaláshoz az MA elvégzése mindenképpen szükséges.²¹

A magyar egyetem tehát a minél magasabb számú hallgatói létszámot kívánja elérni az általa indított szakok keretében, hogy hozzájáruljon a magasabb képzettségi szinttel rendelkező szlovákiai magyarok számának növeléséhez. A szlovákiai magyar felsőoktatás tömegesedéséről még a hallgatók számának növekedésével sem beszélhetünk, ettől függetlenül a végzett diákok munkaerő-piaci kihívásai azonban hamarosan felszínre fognak kerülni. Erre vonatkozó prognózisok egyelőre nem készültek, kivéve László Béla előrejelzéseit.

László Béla, a *nyitrai KE* Közép-Európai Kulturális Karának előző dékánja végzett számításokat: a magyar pedagógusok számára végzettségüknek megfelelő, magyar tannyelvű általános iskolákban és középiskolákban biztosított helyek számát vizsgálta. Az 1998. évi adatok szerint 3 221 pedagógus tanított Szlovákiában a magyar tannyelvű alap és

17 Az egyetem szlovák nyelv és irodalom, francia nyelv és irodalom, földrajz, környezetvédelem, testnevelés szakkal tervezi kiegészíteni tanárképzési programját.

18 A *SJE* honlapja, www.selyeuni.sk

19 Királyhelmeceen 1993 óta működött a mai *BCE* kihelyezett tagozata, a *SJE* megalakulásával szinte természetesnek tűnt a szlovákiai magyar egyetembe történő integrálása. Azonban a képzés helyszínére szolgáló épület tulajdonjoga körüli bonyodalmak technikailag nehezítik az egyetem működését, mely tanteremhiánnyal küszködik.

20 A felsőfokú diplomával rendelkezők számának növeléséhez az egyetem a levelező tagozat indításával is hozzájárul. Mindhárom karon szinte ugyanannyi levelezős hallgató tanul, mint nappali tagozaton.

21 *László*, 2007: 12.

középiskolákban. A nyugdíjba vonuló, pályaelhagyó pedagógusok évenkénti pótlására 130-150 végzősre lenne szüksége a magyar tannyelvű iskoláknak. Ehhez képest a 2008/2009-es tanévre előrevetítve 3 000 pedagógushallgató tanul majd a szlovákiai magyar tannyelvű felsőoktatási rendszerben, a nappali és a levelező képzésben. Az 1994/1995-ös tanévben 3 078 szlovákiai magyar diák tanult valamelyik felsőfokú intézményben nappali tagozaton Szlovákiában. A 2005/2006-os akadémiai évben 5 186-ra bővült a számuk. Várható, hogy a következő években a szlovákiai magyarok száma a felsőoktatásban tovább növekszik, mégha arányuk növekedése az ismert demográfiai okok miatt nem is éri el az eddigi szintet. Külön gondot jelent, hogy a magyar tannyelvű szakkínálat alapvetően a pedagógusképzésre irányul, holott a pedagógusok iránti igény folyamatosan csökken.²²

Az alsó tagozatos tanítók természetes utánpótlására évenként 30-50 tanító képzésére lenne szükség. Ehhez képest az előrejelzések szerint Komáromban és Nyitrán évenként 70 nappali és 100 levelező alsó tagozatos tanító végez majd. A magyar nyelv és irodalom szakos hallgatók száma a 2005/2006-os tanévben (540 hallgató) szinte megegyezett az 1998-ban magyar szakos pedagógusok számával (581 tanító és tanár).²³

Nyilvánvaló, hogy a pedagógusképzésben résztvevő hallgatók közül nem mindenki kíván majd a szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban elhelyezkedni. A tanári képzés mégis magában hordozza azt a lehetőséget, hogy az önmagában „papírgyári” kategóriába tartozó diploma a megszerzett széleskörű általános képzettséggel az oktatáson kívül számos más területen is hasznosítható, ebben az értelemben egyike (nemcsak Szlovákiában) a legjobban konvertálható diplomáknak. A nagy létszámú pedagógusképzésen felül a *SJE*-mel szemben felhozott másik kritika a hallgatók nem megfelelő szintű szlovák nyelvtudása. Ennek egyik következménye a magyarországi munkaerőpiacon történő érvényesülés lehetőségeinek előtérbe kerülése.²⁴ A kisebbségi „egynyelvűsített világ”, ahogy Hushegyi Gábor nevezi a szlovákiai magyar egyetemet, az asszimiláció helyett az elvándorlást eredményeztetheti.²⁵ Ehhez azonban a „...hozzáadó kétnyelvűségről²⁶ kellene értekezni, és nem a folyamatos elzárkózást erősíteni”.²⁷

Az *SJE*-re jelentkezők középiskolai végzettségének helyszíneiből látható, hogy a magyarlakta területek minden részéről érdeklődés mutatkozik. A 2008/2009-es tanévre a *SJE*-re 33 város középiskolaiból jelentkeztek. Maga az egyetemi város, Komárom, minden szempontból az első helyen van: a kibocsátó iskolák és a felvett diákok száma alapján egyaránt Komárom a legfontosabb középiskolai bázisa az egyetemnek.²⁸

22 László, 2006: 89-90.

23 László, 2006: 89-90.

24 Az *SJE* több oktatója is nyilatkozott a hallgatók nem megfelelő szintű szlovák nyelvtudásáról és a hallgatók által a világnyelvek tanulása iránti nagyobb érdeklődésről. Ez azt jelenti, hogy amennyiben az egyetem elvégezhető a szlovák nyelv nem megfelelő szintű ismerete nélkül, a hallgatók egy részét a szlovák munkaerőpiacon való elhelyezkedés nem teszi, illetve teheti érdekeltté, vagyis marad a magyarországi vagy más EU-s munkaerőpiacon történő álláskeresői lehetősége.

25 Hushegyi, 2006: 105.

26 Vagyis mindkét nyelvhez (magyarhoz és szlovákhoz) való pozitív viszonyulás.

27 Hushegyi, 2006: 105.

28 A Selye János Egyetem Rektori Hivatal vezetőjének köszönhetően jutottam hozzá ehhez az adatokhoz, ezúton is köszönöm neki.

A munkaerő-piaci helyzet feltérképezése a határon túli magyar képzési kínálatára szempontjából a magyarok által lakott területeken, járásokban szükséges. A magyarok által lakott mezőgazdasági területeken kisebb az igény a felsőfokú végzettségűek iránt. Az alulreprezentáltság a felsőfokú intézményekben és a déli területek gazdasági elmaradottsága és vidéki összetétele között összefüggések állapíthatók meg. Az alacsony iskolázottsági szint és a nagyfokú munkanélküliség (a magyarok által lakott területeken) egymás mellé állítása a szlovákiai magyar viszonyokban nem véletlen.

A *nyitrai KE* keretében a Közép-európai Tanulmányok Karának megalakulásával átszerveződött a pedagógusképzés. A magyar nyelvű pedagógusképzés keretében a tanári szakok széles skáláját kínálja (angol nyelv és irodalom, magyar nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, szlovák nyelv és irodalom, társadalomismeret, történelem, pszichológia, hitoktató, képzőművészet, ének-zene, testnevelés, biológia, matematika, kémia, földrajz, ökológia).

A magyar iskolák számára biztosított pedagógus-utánpótláson túl azonban a kar indulásakor egy másik profilt is megjelölt: a szlovák-magyar vegyes lakosságú területek önkormányzatai, állami intézményei és a harmadik szektor számára kíván olyan szakembereket képezni, akik a kultúra, a közigazgatás, a regionális politika, a gazdaságszervezés és az idegenforgalom területein meg tudnak felelni az európai integrációs feltételeknek, elősegítve a régiók felzárkóztatását. Ennek keretében első lépésként akkreditáltatta a hungarológia szakot.²⁹ Kérdésként felmerül, hogy amennyiben valóban a közigazgatás számára kívántak magyar nyelvet is beszélő szakembereket képezni, nem lett volna-e megfelelőbb európai tanulmányokat indítani, mely a többség által is elfogadottabb végzettséget ad.

A *pozsonyi CE* Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén a magyar nyelv és irodalom szakos tanárok képzése BA+MA szinten felül doktori képzés formájában (PhD) is folyik. A tanszék BA szintű hungarológia szakot indított a 2005/2006-os tanévben. Ez a szak önállóan is elvégezhető, szemben a magyar nyelv és irodalom szakkal, mely csak szakpárban – általában angol-, német- vagy szlovák nyelv és irodalom, történelem vagy esztétika szakokkal együtt – végezhető.

Besztercebányán a *BMTE* Filológia Karán 1998-ban alakult meg a Hungarisztikai Tanszék. A magyar nyelv mellé a szlovák nyelv és irodalom, az angol nyelv és kultúra, a német nyelv és kultúra, az orosz nyelv és kultúra, az ukrán nyelv és kultúra, a francia nyelv és kultúra választható fordító és tolmácsolás keretében.

Munkaerő-piaci elvárások

Az 1989-es rendszerváltás hatására a többi közép-kelet-európai országokhoz hasonlóan a munkaerőpiacon teljesen új viszonyok jelentek meg. Szlovákia megalakulását követően, a

29 Az Oktatásiügyi Minisztérium információs oldala, www.infovek.sk

Mečiar-korszak idején, a gazdasági kérdések többnyire a háttérben maradtak, a gazdasági deficit emellett demokratikus deficittel is párosult. A legnagyobb munkahely-teremtő cégek (autógyárak, pénzügyintézetek) a 2004-es EU csatlakozást követően „vontak be” az országba gyors gazdasági növekedést, növekvő foglalkoztatottságot eredményezve. A csatlakozás mellett az átfogó strukturális reformok (érintették az adózási rendszert, a szociális támogatási rendszert, a nyugdíjrendszert) segítették az ország versenyképességének növelését. Az Európai Unióhoz való csatlakozás a külföldi befektetéseknek köszönhetően a munkaerőpiacon jelentős változást hozott. A regisztrált munkanélküliek száma fokozatosan csökken, miközben nő a foglalkoztatottsági ráta. A munkanélküliség struktúráját és a munkaerőhiányt jelölte meg a szlovák munkaerőpiac aktuális kihívásának a *Munka- Szociális és Családügyi Központi Hivatal* egy munkatársa.³⁰

A magyarok által lakott déli régió munkaerő-piaci helyzetére nem lehet általánosságokat mondani, ugyanis a Délnyugat-Szlovákiától Délkelet-Szlovákiáig terjedő területen jelentős gazdasági-társadalmi különbségeket tapasztalhatunk, nyugatról kelet felé tartva negatív tendenciákat mutatva.

Ha megnézzük a felkínált munkahelyek szakágazatok szerinti összetételét (*ld. 5. táblázat*) azt láthatjuk, hogy az ipari szektorban van a legnagyobb munkaerőhiány. Ez a táblázat csupán a munkaügyi hivatalokban bejelentett álláslehetőségeket mutatja, tehát nemcsak a felsőfokú végzettséget igénylő munkahelyeket foglalja magában. Mégis kiemelkedőek azok az ágazatok, a mezőgazdasági, erdészeti és halászati területen és az oktatásban, melyek a felsőoktatási intézményekben folyó túlképzéssel függnek össze.

Gyakran fogalmazódnak meg olyan vélemények, miszerint a felsőoktatás képzési kínálatának alakításában a munkaerő-piaci igényekhez való alkalmazkodásnak kellene meghatározó szerepet játszania. A fejlett országok ez irányú törekvései, pl. a munkaerő-piaci prognózisok bevonásával, nem értek el jelentős sikereket. A bizonyos szakmák iránti megnövekedett keresletet az államilag finanszírozott helyek számának meghatározásával lehet befolyásolni, a magánúton történő továbbtanulás szabályozására azonban már nincsenek eszközök, ott a kereslet határozza meg a kínálatot, mely kereslet gyakran nem számol a munkaerő-piaci igényekkel, inkább a személyes érdeklődés, az önfejlesztés a domináns. S mivel a szlovákiai felsőoktatás is normatív alapú fejkvótás finanszírozású, ezért a keresletnek nagy a kínálatszabályzó szerepe. Szlovákiában ezen a téren nem készültek közép- és hosszútávú munkaerő-piaci prognózisok. A munkaerő-piaci elvárásoknak való megfelelés a képzés oldaláról időigényes. A felsőfokú képzésben az újabb szakok bevezetéséhez általában 4-5 évre van szükség, ami a szakok iránt érdeklődők munkarőpiacon való megjelenését késlelteti. A teljes mértékű összhang megteremtése a gyorsan változó kereslet miatt nehezen kivitelezhető, a kereslet és kínálat jobbra csak közeledhet egymáshoz. A piaci igényekhez legrugalmasabban az iskolarendszeren kívüli felnőttképzés tud alkalmazkodni, azonban a szlovákiai magyar felnőttoktatás a felsőoktatásnál is sokkal fejletlenebb.

30 2007. június 5-6-i szemináriumi dokumentáció anyaga *A munkaerő-piaci változások és tendenciák a 2004-es és 2007-es EU-bővítések vonatkozásában* témában, www.expak.at/pdf/expak1188223814.pdf. (Letöltés ideje: 2008-03-23)

Az OECD oktatási igazgatóságának éves kiadványában a felsőfokú végzettségűek munkaerő-piaci helyzetével összefüggésében több megállapítást tesz:

- az OECD-országokban a diplomások száma folyamatosan növekszik, ami egyelőre nem rontja az elhelyezkedési esélyeiket,
- mindenhol nagyobb előnnyel rendelkeznek az alacsonyabb végzettségűekkel szemben,
- a felsőoktatási képzés kínálatának bővülése nem hozta magával a diplomák elértéktelenedését.³¹

A munkaadói oldalról megfogalmazott érvek a pályakezdőkkel és azon belül a diplomásokkal szemben is legfőképp a gyakorlat hiánya. A szlovák kormány már 2000-ben felismerte a pályakezdők ebből fakadó nehézségeit. Egyéves szakmai gyakorlati programot indított a frissen végzettek számára (középiskolát és egyetemet végzettek számára egyaránt), hogy megteremtse a lehetőséget szakmai tapasztalat megszerzésére főként azért, hogy a munkafeltételek között gyakran szereplő legalább egyéves gyakorlatnak meg tudjanak felelni. A kormány, a munkanélküli segélyen felüli anyagi kiegészítésként, 1 000 koronás támogatásban részesítette a munkanélküli pályakezdőket, foglalkoztatókat és a gyakornokokat is. A támogatás azonban nem hozta magával a pályakezdők magas számú foglalkoztatását.

A diplomások munkaerő-piaci érvényesülését nehezítő gyakorlat-orientátlanság a szlovákiai egyetemek elméleti tudásátadására történő összpontosításának következménye. A felsőfokú diplomával rendelkezők munkaerő-piaci előnyei nem csupán a magasabb képzettségi szintből fakadnak. A szaktudáson túl egyéb, az egyetemi évek alatt megszerzett kompetenciák is növelik piaci értéküket. Az idegen nyelvtudás, a magasabb szintű számítógépes ismeretek, diákmobilitási programok tapasztalatai (pl. részképzés, vagy önkéntes munka), valamint azok a készségek, melyek az egyetemi képzés szocializációjából következ(het)nek. A feltételes mód nem véletlen, hiszen a személyes kompetenciák egyéni készségek, hozzáállás, motiváció eredményei. A munkaadók által elvárt képességek, mint pl. a csoportos munka, a jó kommunikációs készség, alkalmazkodóképesség, általában az egyetem által közvetlenül nem átadhatók. Az egyetemi évek szocializációs hatásai viszont fejlesztik ezeket a képességeket.

A munkaerőpiac nemzetközivé válása, különösen az Európai Unióhoz való csatlakozás után érezhetővé vált Szlovákiában. A multinacionális cégek hatására egységesülnek az elvárások, a munkakövetelmények. A felsőoktatás a nemzetközi munkakultúrához való igazodást úgy tudja segíteni, ha képzési programját általános tartalommal is megtölti.³²

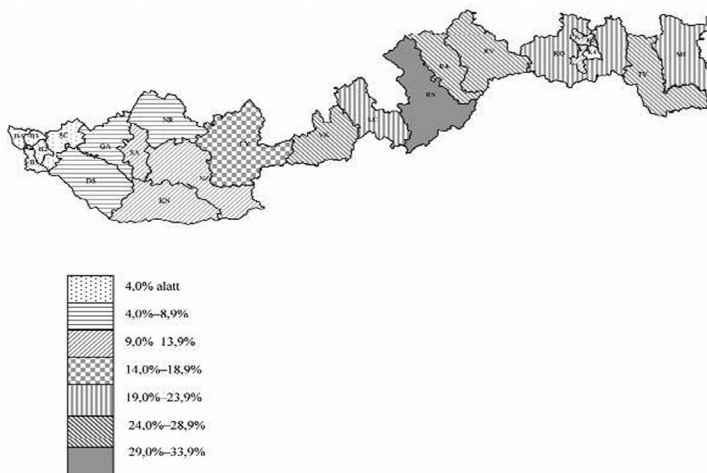
31 <http://www.oecd.org/dataoecd/21/33/39316665.pdf>. (Leolvasás ideje: 2008-04-01)

32 Fábri, 2003: 264.

Diplomás munkanélküliség Dél-Szlovákiában

Szlovákia uniós csatlakozását követően a munkanélküliségi ráta folyamatosan csökkent (ld. 7. táblázat), az Eurostat jelentése alapján 2007 végén mégis itt volt a legmagasabb a munkanélküliségi ráta az EU országai közül (10,7%). A munkanélküliség területileg változatos képet mutat, ami a gazdaság területi egyenlőtlenségéből következik.

A legmagasabb a munkanélküliség a gazdaságilag hátrányos helyzetű Kelet-Szlovákiában. A Szlovákián belüli regionális különbséget a munkanélküliségi mutatók jól jelzik. A szabad munkahelyek számának területi megoszlása szintén az egyenlőtlenséget tükrözi (ld. 8. táblázat). A szlovákiai munkanélküliséget a területi egyenlőtlen megoszlás mellett a munkanélküliség hosszú időtartama jellemzi. A tartós munkanélküliség az alacsony iskolázottsági szinten lévőket érinti a leginkább.

A munkanélküliség területi különbségei a déli járásokban, 2006. ápr. 30-i adatok
(Forrás: Lelkes, 2006)

A magyarok által lakott 16 déli járás közül a Rimaszombatiban a legmagasabb a munkanélküliségi ráta, ebben a járásban köztudottan a magas számú roma lakosság alacsony foglalkoztatása is szerepet játszik.

A regisztrált munkanélküliek adatait áttekintve láthatjuk, hogy a munkanélküliség időtartama a felsőfokú végzettségűek körében a legalacsonyabb. Fél éven belül a regisztrált diplomás munkanélküliek 90%-a munkát talál. Ciklikusan változik a számuk a regisztráltak körében, összefüggésben a tanulmányok befejeztének idejével, szeptemberre duzzad a legmagasabb szintre, aztán havonként folyamatosan csökken, ahogy elfoglalják helyüket a munkaerőpiacon. Májustól ismét elkezdi növekedni a regisztráltak száma.

A regisztrált munkanélküliek képzettségi szintjének összetételét tekintve elmondhatjuk, hogy a gimnáziumot végzettek vannak jelen a legkisebb arányban. Ettől

azonban eltekinthetünk. Szlovákiában ugyanis az érettségivel végző középiskolások közül a gimnáziumot végzettek jelentkeznak a legmagasabb számban felsőfokú intézményekbe, vagyis gimnáziumi végzettséggel kevesebben méretik meg magukat a munkaerőpiacon.

A regisztrált felsőfokú végzettségű munkanélküliek aránya 10% alatt van. Ezt követően nagy ugrás következik: a szakközépiskolákban érettségizettek kimagaslanak több mint 30%-kal. A pályakezdő regisztrált diplomás munkanélküliek szakok szerinti megoszlására vonatkozó adatok alapján a társadalomtudományi szakokat végzettek köre a legszélesebb, ezen belül is a pedagógiai és a gazdaságtudományi szakokat végzettek körében nő a munkanélküliek aránya.

Mindezek ellenére a humán szakok iránt továbbra is egyre nagyobb az érdeklődés. A pedagógusok túlképzése ellenére még mindig előfordul a pedagógiai végzettséggel nem rendelkezők és a nyugdíjasok foglalkoztatása az iskolákban, mert a pedagógusok területi megoszlása egyenetlen. Nagy valószínűséggel beszélhetünk a pályaelhagyók magas számáról a pedagógiát végzettek körében. Ennek egyik oka a pedagógusok alacsony bérezése, valamint a szakma alacsony társadalmi presztízse.

Területi megoszlásban 2007 szeptemberében a nyitrai és a kassai kerületben tartották nyilván a legtöbb frissdiplomás munkanélkülit, a legkevesebbet pedig a pozsonyi kerületben. Ez egyrészt a már említett regionális gazdasági különbségből fakad, másrészt az évenként kiáramló speciális szakvégzettségű hallgatók magas számából. A szakirányok szerinti munkanélküliség alakulásáról évente jelentés készül, azonban ezek is a munkaügyi hivatalokban regisztrált munkanélküliek alapján. A legutóbbi, 2007-ben készült jelentés már felismerte a szociológiai vizsgálat hiányát a valós kép lefestéséhez.³³

Annak ellenére, hogy a társadalomtudományi végzettségűek között a legmagasabb a munkanélküliek aránya, a legutóbbi jelentés adatai alapján a társadalomtudományi szakok iránt a legnagyobb az érdeklődés és folyamatosan nő a jelentkezők száma.³⁴ A jog, a pszichológia, a nemzetközi kereskedelem tartozik a legkedveltebb szakok közé.

A műszaki, természettudományi szakokra jelentkezők száma nem mutat oly mértékű növekvő tendenciát, mint a társadalomtudományi szakoknál. Pedig a Szlovákiában történő nagymértékű gépipari befektetések arra engednek következtetni, hogy a műszaki felsőfokú végzettségűek iránt megnőtt a kereslet.

Azokban a városokban, ahol több egyetem összpontosul, nagyobb a verseny a munkaerő-piaci pozíciók megszerzéséért, mivel minden évben magas az azonos szakokon végzettek száma. A nyitrai régió tipikusan ebbe a kategóriába tartozik. Az agrártudományi egyetemet végzettek körében a legmagasabb a munkanélküliségi mutató. Az agrár- és erdészeti szakokat végzettek munkaerő-piaci esélyei korlátozottak, 2004-ben a diplomás munkanélküliek több mint negyedét ők alkották.

Egyes szakterületek iránti nagyobb kereslet a munkaerő-piaci oldalról nem generálja az ezen szakokra történő összpontosítást más szakok háttérbe szorításával a felsőoktatási intézményekben. A középiskolások részéről sem mindig érvényesül szakuk kiválasztásánál

33 <http://www.uips.sk/vs/index.html>. (Leolvasás ideje: 2008-03-29)

34 <http://www.uips.sk/vs/index.html>. (Leolvasás ideje: 2008-03-29)

a piacorientált gondolkodás. Felmerül a kérdés, miért választják azokat a szakokat, melyek nem piacképesek? Erre lehet válasz a könnyebb bejutás az adott szakokra, magyar viszonyok között pedig az anyanyelven való tanulás lehetősége, és nem tekinthetünk el az egyének sajátos indokaitól (érdeklődés, különböző belső és külső motivációk).

A nyugatról keletre tartó negatív munkanélküliségi tendencia ebből az adatsorból (*ld. 11. táblázat*) is jól látható. Nyitra a már említett okokból kimagaslik a sorból, a magyar kar, ahogy a Közép-európai Kart nem hivatalosan nevezik, szintén a *nyitrai KE* keretében működik. A nyitrai karra vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésünkre, többek között azért sem, mert magiszteri fokozattal onnan sem került ki a munkaerő-piacra senki.

Következtetések

A kérdés szakirodalma abban egységes, hogy a nem kívánt túlképzés a humán erőforrás pazarlásához vezet. Ezzel a világszerte jellemző problémával küzd Szlovákia is, hogy nem sikerül összhangot teremtenie a felsőoktatás „kibocsátása” és a munkaerőpiac „felvételképessége” között. A felsőoktatási törvény bevezetése után, mellyel Szlovákia a bolognai rendszerhez csatlakozott, még nem oldotta meg az oktatás finanszírozásának kérdését. A normatív támogatási rendszer a felsőoktatásban arra ösztönzi a vezetőket, hogy olyan szakokat indítsanak, melyek nagyszámú diákot vonzanak. Nem sikerült megvalósítani azt az elképzelést, hogy a képzési kínálatot a központi úton tervezett munkaerő-piaci prognózisokkal hozzáigazítják majd a gazdasági igényekhez. A következmények jól láthatóak a felsőoktatás eltömegesedésében előrehaladott országok példájából.³⁵

A fejlett országokban az egyetemista korú fiatalok 30-50%-a tanul felsőfokú intézményekben, Japánban ennél is magasabb arányban. Egyre szélesebb társadalmi réteg számára elérhető a felsőfokú képzés. A gazdasági növekedéssel együtt járó középosztályosodás előrehaladtával még inkább nő az igény és kereslet a felsőfokú képesítés megszerzése iránt. Mindazonáltal a felsőoktatást nem szemlélhetjük csupán a piac oldaláról, hiszen annak egy másik alapvető funkciója a szellemi értékek közvetítése. Különösen hangsúlyos ez a kisebbségi felsőoktatás szempontjából, ahol a minél magasabb szinteken folyó anyanyelvi oktatás és tanulás a kisebbség számára az asszimiláció legfontosabb gátját jelenti.

A gazdasági fejlettség összhangban kell legyen a felsőfokú végzettségük számával is, a magasabb gazdasági szinten lévő országok munkaerőpiaca több diplomást képes befogadni.³⁶ Ennek fényében túl sokat nem várhatunk az oktatás és a munkaerőpiac harmonizálásától. Felmerül a kérdés, akar-e tenni egyik vagy másik fél bármiféle lépést a mostani helyzet meghaladása érdekében?

³⁵ Lukács, 2002: 9-10.

³⁶ Bősze Viktória: Felsőoktatási expanzió: tények és interpretációk. http://www.sze.hu/etk/_konferencia/publikacio/Net/eloadas_bosze_viktoria.doc. Leolvasás ideje: 2008-04-02

A felsőoktatásban szerzett végzettség megszerzése már nem elegendő az azonnali munkahely betöltéséhez Szlovákiában, annak ellenére sem, hogy a legmagasabb a foglalkoztatottsági ráta a diplomások körében. Azzal, hogy iskolai végzettségének nem megfelelő, alacsonyabb képesítésű munkát vállal, a diplomával rendelkező kikerül a munkanélküliek sorából, viszont az alulfoglalkoztatottak kategóriáját növeli. Amennyiben a felsőfokú képzettséget nem igénylő munkahelyekre termel a felsőoktatás, az magával vonhatja a diplomások bérének csökkenését, az adott diploma leértékelődését.

Párhuzamba állítva a szlovákiai és a szlovákiai magyar pedagógusképzést, a szlovák oldalról gyakran hangoztatott probléma a pedagóguspálya elhagyása a magasabb béreket kínáló állásokért. A pedagóguspálya presztízsének csökkenését is gyakran említik az okok között. Általános tendencia a diploma konvertálhatósága, vagyis ma már szokványos eset, hogy egy és ugyanazon állás különböző diplomákkal is betölthető és fordítva: egy diploma különböző típusú állások betöltésére alkalmas. Ehhez bizonyos diplomával „járó” alapkézségekkel kell bírni, melyre a pedagógus képzettség is gyakran megfelel.

Szlovákiai magyar viszonylatban a tanulmány címében megfogalmazott probléma mélyebb, módszeresebb vizsgálatokat követelne. Ez különösen igaz, ha a *SJE*-ről kikerülő diplomások elhelyezkedési lehetőségeit nézzük. Az önálló magyar nyelvű egyetem a szlovákiai magyarok képzettségi szintjének növekedését hozza magával, képzési kínálatának bővítésével még inkább növelheti hallgatóinak számát. Azok a félelmek, melyek a magyar pedagógus-társadalom túlképzéséről szólnak, rövid időn belül beigazolódhatnak, feltéve, hogy nem alakulnak ki olyan új álláslehetőségek a végzett pedagógusok számára is, melyek saját szakmájuknál vonzóbbá válnak, különösen anyagi szempontból. Ez a jelenség látszik kialakulni Szlovákiában osztársadalmi szintre kivetítve.

A végzett hallgatók karrierkövetésére a felsőoktatás minőségbiztosításának céljából is mindenképpen szükség lenne. Ma még ez a gyakorlat a szlovák felsőfokú intézményeknél sem honosodott meg. Ebből a példából tanulva a magyar egyetemnek rendszeresen kellene a karrierkövetést. Emellett a munkaadói oldalról történő visszajelzések is fontosak lehetnének az egyetemek minőségbiztosítása számára.

A szlovákiai magyar társadalom számára a versenyképesség egyik eszköze a felsőfokú végzettség. A diplomások magasabb bére, a gyorsabb álláshoz jutás ténye ösztönző hatású. A diákok igényét a továbbtanulásra nehéz befolyásolni, vagyis a kereslethez kell igazodni, melynek a felsőfokú intézmények nem fognak ellenállni. Ha figyelembe vesszük a szlovákiai magyar felsőoktatási képzésben résztvevők összlétszámát, látható a növekvő tendencia, azonban a demográfiai változások miatt az arányok nem javulnak (a magyar nemzetiségűek körében a felsőfokú képzésben résztvevők aránya 4,5% körül mozog már 1990 óta). Az ezzel a témával foglalkozó irodalomból a vélemények megoszlanak, a munkaerő-piaci prognózisokat, stratégiai tanulmányokat illetően elmondhatjuk, hogy Magyarország közelségét figyelembe véve az előrejelző tanulmányok készítése még nehezebb. A határ közelsége, a nyitott magyarországi munkaerőpiac, a nyelvi akadálymentesség mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni Magyarország változatlanul

erős elszívó hatását.³⁷

A szlovákiai magyarság képzettségi szintjének növelése után egy másik problémával kell az elkövetkező években szembenézni: a képzettségi szintnek megfelelő munkahelyek létrehozásával. A magasabb kvalifikációt igénylő munka száma egyelőre nem jellemző a magyarok által lakott területeken.

Táblázatok

Akadémiai év	Hallgatók száma	
	Összesen Szlovákia	Magyar nemzetiségűek
1990/1991	52 666	2 578
1991/1992	52 430	2 530
1992/1993	55 564	2 548
1993/1994	58 843	2 741
1994/1995	66 900	3 078
1995/1996	72 525	3 445
1996/1997	78 045	3 568
1997/1998	82 432	3 653
1998/1999	85 742	3 728
1999/2000	88 192	4 002
2000/2001	91 263	4 145
2001/2002	93 159	4 206
2002/2003	98 461	4 480
2003/2004	97 759	4 182
2004/2005	106 194	4 816
2005/2006	113 197	5 186
2006/2007	121 058	5 660
2007/2008	126 325	5 887

1. táblázat Az egyetemi hallgatók számának alakulása 1990-2008 (Forrás: *Hushegyi* 2006, www.uips.sk)

³⁷ A szlovák-magyar határterület magyarországi oldalán működő ipari parkok a szlovákiai magyarok közül a főként alacsonyabb iskolázottsággal rendelkezőket foglalkoztatják tömegesen.

Akadémiai év	Csehország	Magyarország	Ausztria
1998/1999		724	679
1999/2000		875	845
2000/2001	3 501		988
2001/2002		1 208	1 112
2002/2003		1 467	1 292
2003/2004	7 437	1 479	1 495
2004/2005	12 141	1 430	1 199

2. táblázat A környező országok felsőoktatási intézményeiben tanuló szlovákiai hallgatók száma (Forrás: *Hushegyi, 2006*)

Legmagasabb iskolai végzettség	Szlovákia összesen		Magyar nemzetiségűek	
	1991	2001	1991	2001
Alapiskola (befejezetlennel együtt)	28,7	21,1	39,5	30,5
Szaktanulmányok (érettségi nélkül)	19	19,7	19,4	23,2
Szaktanulmányok	2,1	3,8	1,9	2,7
Középiskola érettséggel	18,3	25,6	14,9	22,1
– ebből szaktanulmányok	1,7	4,7	0,9	3,1
– ebből szaktanulmányok	13,3	16,2	10,1	12,9
ebből általános középiskolai	3,2	4,7	4	6,1
Főiskolai és egyetemi	5,8	7,9	2,9	4,5
ebből BA	*	0,3	*	0,3
ebből MA	*	7,1	*	4,1
ebből PhD	*	0,4	*	0,2
Iskolai végzettség nélkül	0,5	0,3	0,5	0,4
Iskolai végzettségről szóló adat nélkül	0,7	1,6	0,4	0,8
Gyerekek 16 éves korig**	24,9	20,1	20,5	15,9
Összesen	100	100	100	100

3. táblázat Iskolai végzettség szerinti megoszlás Szlovákiában az 1991–2001. évi népszámlások alkalmával (Forrás: *Gyurgyík, 2001*)

*1991-ben csak felsőfokú végzettségűek

**1991-ben gyerekek 15 éves korig

	1994 4.negyedév	2000 4.negyedév	2007 4.negyedév
Általános iskola	26,1	19,9	8
Érettségi nélküli szakmunkásképző	70,9	64,9	61,8
Érettségi nélküli szakiskola	73,2	64,3	65,5
Érettségivel végződő szakmunkásképző	71,9	70,2	78,1
Gimnázium	46,8	45,8	40,3
Érettségivel végződő szakiskola	73,6	69,5	69,2
Érettségit követő szakérettségit adó intézmény		77,2	60,2
Felsőfokú végzettség BA		75,8	75,3
Felsőfokú végzettség MA	87,6	85,2	78,4
PhD		100	63,6

4. táblázat A keresőképeselek aránya képzettség szerint %-ban. (Forrás: http://www.statistics.sk/pls/elisw/casovy_Rad.procDlg)

Foglalkozási ágazatok	Szabadmunkahelyek száma 2007.12.31
Mezőgazdaság, erdészet, halászat	224
Ipar	5 673
Építőipar	1 081
Kis- és nagykereskedés, szervíz	2 506
Vendéglátás	525
Közlekedés, posta és telekommunikáció	1 619
Pénzügyi szektor	780
Ingatlankereskedelem, és egyéb kereskedelmi tevékenység	1 331
Közszolgálati szektor	5 149
Oktatás	449
Egészségügy és szociális munka	1 084
Egyéb szolgáltatások	618
<i>Szlovákia összesen</i>	21 039

5. táblázat Szabad munkahelyek megoszlása szakágazatok szerint (Forrás: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=11561>)

	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008
Nappali tagozat	Hallgatók száma	Hallgatók Száma	Hallgatók Száma	Hallgatók Száma
Tanárképző Kar	184	192	180	313
Gazdaságtudományi Kar	169	232	172	259
Református Teológiai Kar	33	7	8	3
Összesen	386	431	360	575

6. táblázat Az első éves hallgatók száma a SJE nappali tagozatán (Forrás: www.uips.sk)

Év	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Munkanélküliek aránya	12,6	16,4	18,8	19,3	18,7	17,6	18,2	16,3	13,4	11,1

7. táblázat Munkanélküliség arányának változása 1998-2007 között (%-ban)

(Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/.../strind/emploi/em071&zone=detail-81k>)

2007.12.31	Szabad munkahelyek	
	száma	aránya
Szlovákia összesen	21 039	100,0
Pozsonyi	10 658	50,7
Nagyszombati	1 555	7,4
Trencsényi	1 834	8,7
Nyitrai	1 291	6,1
Zsolnai	1 978	9,4
Besztercebányai	1 368	6,5
Eperjesi	1 270	6,0
Kassai	1 085	5,2

8. táblázat. A szabad munkahelyek területi megoszlása megyék szerint (Forrás:

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=11562>)

Déli járások	fő
Szenc	8
Dunaszerdahely	37
Galánta	29
Komárom	35
Léva	41
Nyitra	92
Érsekújvár	72
Vágselye	20

Déli járások	fő
Losonc	29
Nagyőrce	13
Rimaszombat	41
Nagykürtös	20
Kassa és környéke	61
Nagymihály	63
Rozsnyó	20
Töketerebes	65

9. táblázat A diplomás munkanélküliek aránya a magyarok által lakott járásokban 2007 szeptember (Forrás: www.upsvar.sk)

Felhasznált irodalom

Albert, 2004

Albert Sándor: *Selye János Egyetem*. KT Könyv- és Lapkiadó, Révkomárom, 2004, 71.

Berde – Morvay, 2006

Berde Éva - Morvay Endre: *A bolognai folyamat és munkaerő-piaci kihatása három országban*. In: *Diplomával a munkaerőpiacon*. FKI, Budapest, 2006, 70.

Fábri – Horváth, 2003

Fábri György - Horváth Tamás: *Befektetői igények és szakképzettségi realitás a Kárpát-medencében*. In: Fábri István (szerk.): *Kisebbségi lét és érvényesülés. A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2003, 257-291.

Gyurgyik, 2001

Gyurgyik László: *Népszámlálás*. 2001. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006, 54.

Hushegyi, 2006

Hushegyi Gábor: *Több nyelvű oktatás és a bolognai folyamat*. Fórum, 2006/2, 93-115.

Kontra, 2005

Kontra Miklós: *Sült galamb? Magyar egyetemi tantervpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet - Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja-Dunaszerdahely, 2005, 256.

László – Szabó, A. – Tóth, 2006

László Béla - A. Szabó László - Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában*. IV.kötet, Oktatásügy (1989-2006), FKI–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely, 2006, 318.

László, 2007

László Béla: *A bolognai folyamat hatása a szlovákiai és a szlovákiai magyar felsőoktatásra*. Fórum 2007/2, 3-36.

László, 2006

László Béla: *A szlovákiai magyarság műveltségi szintjéről*. Fórum, 2006/2, 73-92.

Lelkes, 2006

Lelkes Gábor: *Területi egyenlőtlenségek Dél-Szlovákiában az uniós tagság tükrében*. Fórum, 2006/4, 107-143.

Lukács, 2002

Lukács Péter: *Piaccá vált felsőoktatás*. Élet és Irodalom, 2002/6, 9-10.

Polónyi – Tímár, 2001

Polónyi István - Tímár János: *Tudásgyár vagy papírgyár*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 165.

Kiss Adél

Pályakezdő szociológusok a Székelyföldön

Az oktatás és munkaerőpiac kapcsolatának kérdése nem újszerű, de mindig aktuális, fontos és tartósan jelen levő kérdés.¹ Tehát általában véve a továbbtanulás és a munkába állás jelenségét vizsgáljuk, melyek szorosan összefüggnek egymással.²

Az utóbbi évek változásai olyan folyamatokat eredményeztek, még a Székelyföld esetében is, melyekre a fiatal diplomások munkaerő-piaci szerepvállalásának kérdésével összefüggésben külön is figyelmet kell fordítanunk.³ Így például a diplomások számának lassú, fokozatos növekedésével a jövőben számolni kell a változó tendenciájú munkanélküliség kezelésében, mint ahogy a munkaerő-piaci kínálat és kereslet változásait is ideje az eddiginél jobban nyomon követni. Székelyföldön azért kell különösen hangsúlyoznunk ezeket a tendenciákat, mert tudjuk, hogy a térség több szempontból is periférikus–félperiférikus helyzetű, hátrányosnak mondható térség. Gazdasági és munkaerő-piaci szempontból olyan mozaikszerű szerkezetet alkot, amelyet főleg a családi önellátási modell domináns jellegével, az egyéni, családi, kisközösségi életpályák „alultervezettségével”, a hálózatosodás sajátos térségi modelljével lehet leírni, miközben a fogyasztási gyakorlat „modernizációs” erejét, erős identitás-rehabilitációs folyamatokat, a térségi narratívák és társadalmi gyakorlatok közötti távolság növekedését is figyelembe kell vennünk.⁴ Ezek – a teljesség igénye nélkül felsorakoztatott tényezők – bizonyos mértékig már utalnak a munkaerő-piaci tényezőkre is.

A dolgozat elméleti keretének kialakításakor Polónyi István gondolataira támaszkodtunk. A diplomás foglalkoztatás változásában megfigyelhető jelenségek, tendenciák kérdésével kapcsolatosan szerinte „növekszik a szolgáltatásokban és a közszférában (oktatás, egészségügy, szociális ellátás, kultúra stb.) foglalkoztatott diplomások száma”. Hasonló tendencia figyelhető meg a szellemi foglalkoztatásuk közt, ahol a felsőfokú képzettséggel rendelkezők fokozatosan kiszorítják a középfokú végzettségűeket. Ezzel együtt a kisvállalkozói szférában és az önfoglalkoztatók közt éppúgy növekszik a diplomások száma, mint „a képzettségi szintjüknel alacsonyabb

1 Ezúton mondok köszönetet interjúalanyaimnak a beszélgetés lehetőségéért, továbbá dr. Teperics Károlynak, dr. Biró A. Zoltánnak, dr. Papp Z. Attilának és dr. Kiss Gabriellának a kutatás során nyújtott szakmai segítségért, támogatásért.

2 Róbert, 2006: 220-221.

3 Székelyföldet a jelen értelmezésben a romániai Hargita és Kovászna megyék, valamint Maros megye többnyire keleti, délkeleti részének települései jelentik.

4 Biró, 2008: 3-4.

igényű munkakörökben foglalkoztatottak körében.”⁵

Ezeknek a tendenciáknak az eredményeként felgyorsul az egyetemet végzettek számának növekedése, ami a tömegessé váló felsőoktatás első fontos következménye. Köztudottan nem elég azonban az egyetemet végzettek számának növekedése, a diplomás munkaerő felszívódására is szükség lenne ahhoz, hogy hatásuk társadalmi méretekben is érzékelhetővé váljék. Ez a gazdaságilag fejlettebb régiókban könnyebben megvalósulhat, ott azonban, ahol a gazdaság fejletlen, a diplomás munkaerőre is jóval kisebb mértékben van szükség. Jelenleg a székelyföldi térség, minden dinamikus változás ellenére, valószínűleg átmenetileg még ezekkel a gondokkal szembesül a felsőfokú képzés és munkavállalás összefüggésében.

A kérdés vizsgálatához másik kiindulópontként a pályakezdés ún. tradicionális modelljét vettük alapul.⁶ Eszerint az alábbi tényezők a meghatározóak: a munkaerő-piaci szempontok figyelembevétele nélkül folytatott felsőfokú tanulmányok, a képzés befejeztével történő azonnali munkavállalás, végül pedig a határozatlan idejű munkaszerződések, amelyek pályakezdés során domináns foglalkoztatási viszonyként határozzák meg a munkavállalás körülményeit. A leírt modell kapcsán ma már egyértelműen tapasztalható, hogy Romániában, és ezen belül Székelyföldön is jelentős elmozdulások, változások történnek. Ahogy azt a hivatkozott szerzők is kiemelik, a hagyományos modellt a modern társadalmakban felváltja az az új gyakorlat, melyben a felsorolt elemek különböző kombinációi és változatai találhatók, és ezek mentén új minták, modellek szerveződnek. Gyakorlati sikon többen már a képzés ideje alatt munkát vállalnak, mások a diplomaszerezés után „parkolópályára” kerül(het)nek. Az egyéni életpálya függvényében egyre gyakrabban jelentkeznek a munkavállalás különböző rugalmasabb formái. Ezek a folyamatok pedig egyértelműen jelzik, hogy a képzésből a munkaerőpiacra való átmenet változatosabbá, sokszínűbbé és képlekenyebbé is válik, „az egyes életciklusok, azaz a tanulás és a munka életciklusai nem különülnek el, inkább összemosódnak.”⁷

A korábbi gondolatmenethez visszatérve, de a fiatal népesség szempontjából elemezve ezen a csoportnak a képzés rendszeréből a munkaerőpiacra való kilépését – Csata Zsombor írása alapján –, a makrotársadalmi változások kontextusa mellett „a tudásalapú társadalom megváltozott munkaerő-piaci kihívásainak kontextusát” is tárgyalnunk kell.⁸ Ez a kontextus a szerző szerint többek között a munkaerő-piaci életutak individualizálódását, a foglalkozás során jelentkező rugalmasságot – és az ezzel járó fokozott kockázati teherviselést –, valamint a kevésbé stabil alkalmazási lehetőségek számának növekedését, a munkaerőpiacra való átmenetek forгатatókönyvének korlátozott előrejelezhetőségét, s végső soron az újjászerveződő munkaerőpiacot jelenti. A jelzett változások következtében a fiatalok is kényszerhelyzetbe kerülnek. Ennek eredményeként

5 Polónyi, 2008b: 4-7.

6 Kiss-Fényes-Schranz, 2006: 3-4.

7 Kiss-Fényes-Schranz, 2006: 3-4.

8 Csata, 2006: 1.

hosszabb ideig maradnak a képzési rendszerben, a munkaerőpiacra való kilépésük így későbbre tolódik. Ezek a folyamatok együttesen a meghosszabbodott ifjúsági életszakaszt eredményezik. A rendszerben maradás oka többféle lehet: egyik legfontosabb és legsúlyosabb a munkanélküliség, illetve az attól való félelem a fiatalok körében. Másrészt talán a paradigmaváltás, az élethosszig tartó tanulás szemléletének az elfogadása és „alkalmazása”.

A kutatás központi kérdésével összefüggésben a munkanélküliséggel is foglalkoznunk kell. Az ifjúsági életszakasz és a pályakezdés folyamata ugyanis gyakran fonódik össze a munkanélküliség jelenségével. Egy sokszor és sokat vitatott aktuális kérdéssel állunk szemben. Az újabb kutatások eredményei alapján azt látjuk, nem mindegy, például az iskolai végzettség tekintetében, milyen csoportról beszélünk.⁹ A munkanélküliséget ugyanis az iskolai végzettség és szakmai tartalmak függvényében érdemes differenciálni. Köztudomású, hogy az alacsony iskolai végzettségűek esetében más mértékeket és formákat ölthet, mint a diplomázottak esetében. Tudjuk, hogy a magasabb iskolai végzettségűek körében jelentősen alacsonyabb a munkanélküliek száma.

A ma is még sok tekintetben hátrányos helyzetű Székelyföldön érdekes kérdés lehet, különösen a helyi szociológusképzés és az egyetemet végzett szociológusok vonatkozásában. Romániában az állami magyar és román felsőoktatásban egyaránt van szociológusképzés.¹⁰ A szakemberek szerint ez már „telítődött” szakmának is nevezhető.¹¹ A Székelyföldön – a tapasztalatok alapján – mégis van rá kereslet, illetve a szociológus képesítést a munkaerőpiacon hasznosítani lehet. Ezt természetesen több tényező is elősegíti: például a *Sapientia Egyetem* térségi szerepe, a tanszéknek, intézetnek a szaknépszerűsítése érdekében végzett munkája, az egyetemi kapcsolatháló, amely mentén az egyes kutatások fokozatosan ismertek lesznek stb. Ezekkel a tényezőkkel ennek a dolgozatnak a keretein belül nem áll módunkban részletesen is foglalkozni.

A felsőoktatás romániai helyzetére jellemző tényezők közt megtaláljuk a hallgatói létszámnövekedést, az oktatás expanziójának tendenciáit is. Az egyetemi központok mellett az egyes régiókban és térségekben kihelyezett román állami és magán felsőoktatási, illetve külföldi felsőfokú intézmények tagozatai működnek. Ez a jelenség a Székelyföldön is tapasztalható. A térség felsőoktatási hagyományokkal tulajdonképpen nem rendelkezett. A fentiekben említett intézményi formák azonban immár tartósan jelen vannak. Ezek közt meghatározó szerepet játszik a 2001-ben indított *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem* (tovább: *EMTE*), amely nappali képzési formákkal, több különböző szakot indítva működik.

Az intézmény céljai között a társadalmi elvárásoknak való megfelelés igényei dominálnak: a gazdasági és térségi munkaerőpiac hosszabb távú szükségleteinek megfelelő szakemberképzés, szakmai-elméleti tudás nyújtása, általános műveltség, idegennyelv-képzés, kutatásfejlesztés stb. Ezek többsége konkrétan a székelyföldi munkaerőpiachoz

⁹ Kiss, 2002; Csata, 2006; Bálint, 2006.

¹⁰ Papp Z., 2005: 1-15.

¹¹ Szentannai, 2002: 1-32.

kapcsolódik, és a diplomás szociológusok szempontjából különösen fontos. A szociológia-vidékfejlesztés szak tartalmában alapvetően az állami magyar és román nyelvű szociológia képzésekhez hasonlít. Kiegészül azonban olyan többlettartalommal, mely a képzésnek a helyi és térségi munkaerőpiac igényeihez való igazodását szolgálja. Az egyetem a szociológia-vidékfejlesztés képzés mellett más szakokkal (műszaki, gazdasági, bölcsész) együtt a székelyföldi továbbtanuló fiatalok igen jelentős arányát oktatja, képezi. Ezt pedig – a régió lakosságára általában jellemző alacsony iskolai végzettség és alulképzettség adottságait figyelembe véve – pozitív tendenciaként lehet értékelni.

A fiatalok körében a képzési lehetőségek mellett elsősorban a munkaerőpiacra való bejutás kérdése jelenik meg hangsúlyosabban, hiszen a pályakezdők – az átlagosnál magasabb iskolai végzettségük ellenére is – egyre nehezebb helyzetben vannak.¹² A munkaerőpiacon jelen levő bizonytalanság ugyanis erős korlátokat állít számukra. Az ezzel kapcsolatos problémákat több, a térségi szakirodalom is folyamatosan visszajelzi.¹³ Ezzel együtt jelezni kell, hogy nem beszélhetünk általában, egységesen a diplomások és a munkaerőpiac konfliktusáról, mert annak függvényében, hogy milyen felsőoktatási intézményről, milyen foglalkozási csoportról vagy mely térségről/régióról van szó, jelentős eltérések és különböző változatok lehetnek. Minthogy kutatásunk is erre irányult, a továbbiakban a székelyföldi diplomás szociológusok helyi, hangsúlyosan csíkszeredai munkaerő-piaci érvényesülésén keresztül vizsgáljuk a kérdést.

A tágabb kutatási téma eredetileg a magyar állami támogatással határon túl működő magyar felsőoktatási intézményekben tanulók munkaerő-piaci elhelyezkedése és az egyetemi képzésben szerzett szakmai ismeretek munkában való hasznosíthatóságának kérdése volt. Ezt a kérdést konkrét csoporton vizsgáltuk: az *EMTE* csíkszeredai karán végzett eddigi három évfolyam diplomázott szociológus hallgatóit kérdeztük meg.¹⁴ A félig strukturált interjúk mellett az egyetem alumni-rendezvénye keretében – ahol az úgynevezett „szociológus-találkozóra” került sor – résztvevő megfigyelőként az említett vizsgálati csoportnak a munkavállalással, az egyetemen szerzett tudás és ismeretek hasznosíthatóságával kapcsolatos eszmecseréjét, vitáját is vizsgáltuk, elemeztük. Ezek a tapasztalatok több, az interjúkban adott választ is alátámasztottak, megerősítettek.

A tizenhét interjúalanyt az egyetemi adatbázis, valamint a kapcsolatháló(k) és a hólabda módszer alkalmazásával értük el. Az interjú-módszer melletti döntést a vizsgálati csoport kis elemszáma indokolta, illetve az a szándék, „hogy megértsük mások tapasztalatait, és azt, ahogyan e tapasztalatokat értelmezik.”¹⁵ Természetes ugyanis, hogy az a mód, „ahogyan az emberek értelmezik saját tapasztalataikat, befolyásolja azt, ahogyan cselekednek.”¹⁶

12 Bálint, 2006: 23-28.

13 Bálint, 2006; Bálint–Bálint–Biró–Kosza, 2004.

14 Az *EMTE* csíkszeredai karán 2005-ben, 2006-ban, 2007-ben végzett három évfolyamon összesen 49 szociológus szerzett egyetemi diplomát. Közülük 17 személlyel készült interjú.

15 Seidman, 2002: 20.

16 Uo.

Kérdéseink nagyrészt az egyetemválasztás, a képzés keretében szerzett ismeretek és szakmai tudás, a szakmai tapasztalatok valamint a munkakeresés, az első munka és a továbbtanulás kérdései köré szerveződtek. Vagyis a képzés és a pályakezdés kérdését boncolgattuk fiatal diplomás szociológusok körében. A két kérdéskör szorosan összefügg, hiszen „az a döntés, hogy valaki befejezi iskolai tanulmányait, az esetek jelentős részében egyben azt a döntést is magában foglalja, hogy megkezdi foglalkozási pályáját.”¹⁷ Ennek az összetett folyamatnak az egyik döntési folyamatáról (képzés) többet, másíkról (munka) kevesebbet tudunk.¹⁸

Egyetem- és szakválasztás

A felsőoktatásba való jelentkezés motivációjának kérdésével kapcsolatosan kapott válaszok részben a jelentkezők életkori, családi hátterére visszavezethető bizonytalansági és ösztönző tényezőket villantják fel, részben viszont a középiskolai évek során kialakuló szakmai elkötelezettségek, életpályamodellek csíráit és az egyetemmel szembeni elvárásokat is jelzik.

„Csak rászántam magam, hogy akarok...” (I.A.); „... több okból is úgy éreztem, hogy megértem a váltásra...” (D.B.); „Nem akartam elkezdni dolgozni érettségi után, és utolsó percben jöttem rá, hogy ha már van lehetőség – szülői támogatás, akkor miért ne, ... én egy olyan nagy dolognak tartottam, hát jelentkeztem.” (K.V.); „Ez egy magától értetődő dolog volt mindig a családukban, ... a helyben tanulás lehetősége, az anyanyelven való továbbtanulás és az egyetem infrastrukturális felszereltsége is közrejátszottak.” (E.K.); „... nem mellékes az sem, hogy az egyetemen lexikális tudást és egy új világszemléletet lehet kapni...” (B.B.); „... úgy éreztem még tanulnom kell, hogy megvalósíthassam önmagam.” (E.CS.)

Több interjú is azt jelzi, hogy az egyetemi képzésben való részvétel a székelyföldi középiskolások körében is egyre nagyobb arányban magától értetődő követelménynek számít, hiszen a székelyföldi munkaerőpiacon is az egyetemi diploma jelenthet kedvezőbb startpozíciót.

„Mindenféleképpen fontosnak tartottam azt, hogy egy egyetemet el kell végezni, ... és akkor elhatároztam, hogy valamelyik egyetemen kimondottan szociológiát fogok tanulni.” (I.G.); „... láttam, hogy hát igazából ezzel a középiskolai végzettséggel nagyon nem lehet 'ugrani' semerre sem, és akkor ... megnéztem, hogy milyen szakok vannak, mi az, ami érdekel, melyik szakot hogyan lehet később használni, milyen esélyekkel lehet továbbjutni..., inkább a szociológia fogott meg... inkább az érdekelt volna...” (E.M.)

¹⁷ Róbert, 2006: 220.

¹⁸ Uo.

A fiatal intézménynek számító EMTE megítélésével kapcsolatos viták szempontjából sem érdektelen a székelyföldi középiskolások véleménye, az egyetem- és szakválasztás során eldöntendő kérdéseket ugyanis a megcélzott felsőfokú tanintézményről kialakult közvélekedés általában igen nagy mértékben befolyásolja.

„A Sapientiára rendes felvételi volt, ez sokat nyomott a latba... az anyagiak is befolyásoltak, ... és még az is sokat nyomott a latba, hogy vidékfejlesztéssel párosult.” (B.R.); „... már úgy mentem a liceumba, hogy egyetemet akarok végezni... a vidékfejlesztés fogott meg, amiről azt se tudtam akkor, hogy mi.” (T.K.); „... gondolkodtam azon, hogy fejlesszem magam, ... és kicsit ennek a fiatal korszaknak a kitolódása is ott volt benne: amíg az ember érzi, hogy tanul, amíg iskolás, addig érzi, hogy fiatal és megtehet olyan dolgokat, amiket azután nem. ... Anyum dobta volt fel az ötletet, hogy miért nem próbálsz meg a Sapientiát?” (Z.A.); „A bemutatók közben figyeltem fel a Sapientiára, hogy létezik egy magyar egyetem.” (M.V.)

A válaszok alapján, a középiskola (vagy már egy felsőfokú végzettség, esetleg bizonyos munkatapasztalat) utáni továbbtanulást többnyire két fő tényező együttese eredményezi. Egyrészt a „külső”, egyéntől független tényezők. Ezek például a családi minta, befolyás, segítség, támogatás, esetleg a szűkebb társadalmi környezet hatása vagy korábbi munkatapasztalatok is, de a kényszerhatás (elméleti liceumi végzettséggel nagyon nehéz, majdnem lehetetlen elhelyezkedni), a „rendes” felvételi is közrejátszhat a döntésben. Másrészt a „belső” indítatások, egyéni elképzelések és vágyak (a fiatalok és a fiatal évek „kihasználásának” igénye, szükségessége), az önmegvalósítás kérdése, a keresés, az érzés, hogy tovább kell tanulni; a tudat, hogy alacsony iskolai végzettséggel: „nem lehet labdába rúgni a munkaerőpiacon” (B.B.).

A továbbiakban az EMTE és a szociológia–vidékfejlesztés szak mellett szóló döntéseket nézzük meg. A beszélgetések során leginkább azt hangsúlyozták a válaszadók, hogy az egyéni érdeklődés, a szociológia – mint az egyénekhez közelebb álló szak – volt a döntő tényező a választásban. Emellett nagyon sok esetben az a tény is szerepet játszott, hogy a szociológia vidékfejlesztéssel párosult. Mint motiváló tényező, hangsúlyos volt a felvételi módja, az egyetem közelsége és az egyetemi élet ígérete, de az anyanyelven való tanulás lehetősége, illetve az intézmény infrastrukturális helyzete is.

Fontosnak tartottuk megvizsgálni, milyen ismeretekre tettek szert a négyéves képzés alatt, a tantárgyakat illetően melyeket tartották leginkább érdekesnek, gyakorlati szempontból melyeket tudják leginkább hasznosítani a munkaerőpiacon. A szociológia képzés – úgy tűnik – nemcsak általában véve szélesíti az ember szemléletét és alakítja gondolkodásmódját, hanem bizonyos egzakt tudományterületekre ad betekintést, és kínálja az elmélyülést, a részletes megismerés lehetőségét. Így nagyobb szerepet kap például a szociológia módszertana, a terepmunka, a szociológia-elmélet, de a vidékfejlesztés tantárgy is. Azon tantárgyak esetében, amelyek a gyakorlatban és a munka során hasznosíthatóak, különösen pozitív az értékelés. A visszajelzések alapján a képzés ebből a szempontból gazdagnak mondható.

„Egy csomó területre betekintést nyersz. Ami nagy hozadéka a képzésnek: a szemléleted és a gondolkodásmódod megváltozik. ... De a legérdekesebb a szociológia módszertan volt és főleg azok a tantárgyak, amelyek kapcsolódtak a valósághoz, és akkor a vidékfejlesztés – ezek voltak egyben a leghasznosabbak, ... és az informatikai ismeretek bővülése is ide tartozhat, de az angol nyelv is, adatbázis-kezelés, interjúzás, ilyenek.” (Z.A.)

A képzés konkrét gyakorlati tartalmát illetően az egyes részfeladatok, bemutatók és prezentációk, önálló és/vagy közös kutatói munkák, a különböző szakmai gyakorlatok, a kapcsolatépítési lehetőségek és különböző együttműködések kapnak nagyobb hangsúlyt. Ezek mind-mind olyan tényezők, amelyek a későbbi szakmai munka szempontjából mint kiindulópontok hasznosnak bizonyultak. Ez az eredmény a jövőre vetítve is jelzés értékű a képzés működtetői számára.

„Az egyetemen kellett bemutatókba, előadásokba beleszokni.” (K.V.); „Tudományos munka tervezését, ... kapcsolatteremtést intézményekkel – a kutatásainkhoz, és a társas kapcsolatokat: évfolyamtársakkal, tanár-diák kapcsolatok kamatai.” (D.B.); „megtanultam azt, hogy mit hol kell keresni, és nyilván... voltak a szemináriumok „eladós” részei ... A statisztika volt a leghasznosabb nekem, úgy érzem, de a román szociológiatörténet, a faluszociológia is nagyon 'emlékezetes'.” (G.F.)

A beszélgetések során arra is rákérdeztünk, hogy milyen ismereteket szereztek interjúalanyaink az egyetemi tanulmányaik alatt. Itt többen is az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó fontosabb ismereteket jelölik meg, gyakran előtérbe kerül a legérdekesebb tantárgy és az azzal kapcsolatos tapasztalatok. A mostani helyzetben leginkább mégis a munka szempontjából hasznos és hasznosítható legfontosabb ismeretek kerültek a középpontba.

„Az alapszolgálatokat megtanítják, és ezután lehetsz sikeres szakember.” (I.G.); „A statisztika alapjait és az spss-t utólag is nagyon sokat használtam. A legérdekesebb egyébként a szociológiaelmélet, a szociálpszichológia volt, de a legtöbb gyakorlati haszna az EU-s intézményrendszer ismeretek tárgyának volt.” (E.M.); „A lexikális tudásom is bővült a világ fele, szélesebb látókör; de gyakorlati tudás annyira nem volt – vagy legalábbis amit a munkában csinálni kell, olyan nem. ... De mindig jönnek a hétköznapiakban elő az egyetemen tanultakból.” (K.V.)

A szociológiai képzés során tehát a válaszadók szerint sokféle ismeretet lehet szerezni, ahogy az egyik interjúalany mondja „sok mindent” meg lehet tanulni. Természetesen változnak a vélemények, de a többség a felkészítésnek a gyakorlatias irányultságát emelte ki, miközben akadtak, akik inkább elméletinek, esetleg arányosan vegyesnek ítélték a képzést az elsajátított ismeretek hasznosíthatósága szempontjából. Itt azonban nemcsak egyszerűen az ismeretekről, tantárgyakról van szó, hanem „...a választott módszer, az előadásmód, az oktató személye is befolyásoló jelleggel bírt” (S.B.)

Mint azt már említettük, az alap szociológiai képzés vidékfejlesztés specializációval egészül ki. Ezzel kapcsolatosan a válaszok jelzik, hogy a vidékfejlesztés egyes gyakorlati tartalmai (tantárgyak, terepmunkák) kifejezetten hasznosak a munkaerőpiacra való belépéshez és a munka során. Ugyanakkor körülbelül hasonló súllyal jelennek meg a szociológia módszertanához kapcsolódó ismeretek és azok hasznosíthatósága, alkalmazhatósága is. Természetesen e két fő vonal mellett az egyéni érdeklődések és az aktuális munka(kör) függvényében változik a munkában felhasználható, egyetemen tanult ismeretek (mint szociálpolitika, szociológia-elmélet, antropológia, vagy szociálpszichológia stb.) listája.

A szakmai gyakorlat szerepe

Már a fenti válaszokból is láthatjuk, melyek a gyakorlat szempontjából kulcsfontosságú oktatási tartalmak a képzésen belül. Melyek azok a részelemek, amelyek a térségi munkaerőpiaci szerepvállalásban a fiatalok esetében nagyobb jelentőséggel, hasznosíthatósággal bírnak? Az egyetemen a szociológia-képzéssel kapcsolatban a szakmai gyakorlatok két kategóriáját különböztetjük meg. A képzés keretében zajló kötelező (többnyire nyári) szakmai gyakorlatok, illetve a tanév folyamán adódó, a tanszék vagy más társadalomkutató csoportoktól, esetleg nem szakmai szervezetektől származó munkák, megrendelések alkotják a két típust. Az első tartalmát meghatározott, konkrét tanszéki feladatok jelentik, amelyhez nem, vagy csak kivételes esetben társul például anyagi juttatás is. Míg a másodikban az esetenként (csak) az anyagiakért végzett, de általában szakmai jellegű munka tartozik.

Interjúalanyainktól azt is megkérdeztük, részt vettek-e ilyen vagy ezekhez hasonló szakmai gyakorlatokban a négy év alatt. Milyen tapasztalatokkal rendelkeznek, milyen szakmai gyakorlat-formákat preferáltak leginkább, milyen eredménnyel végezték ezeket stb. A kötelező szakmai gyakorlat mellett többen csak minimális mértékben vettek részt más szakmai munkában (legtöbbször kérdőívezésben). Nem keresték azokat, de ha „adódott” egy-kettő, úgy bekapcsolódtak. Természetesen ezek a lehetőségek nem „bombázzák” a diákokat, de kis szerencsével megtalálni őket a térségben. Ennek a néhány munkának nemcsak az anyagi haszna volt fontos. Ráadásul ez csak kevés esetben származott szerződéses formákból. Sokkal fontosabb volt a szakmai tapasztalatszerzés.

„Kimerült a kérdőívezésben, amit pénzért csináltam. Az anyagi haszon túlmenően tereptapasztalatot szerezhettem.” (B.B.); „Legtöbbször nem én kerestem, hanem rám találtak, és egyszerűen elvállaltam. Jól jött a jövedelem-kiegészítés.” (E.CS.); „A pénzbeli juttatás és tapasztalat, ami nem ér fel a pénzzel.” (J.G.)

A képzés teljesítéséhez szükséges államvizsga-dolgozat – mint egyik fontos szakmai gyakorlat – elméleti és gyakorlati részével kapcsolatosan is megkérdeztük interjúalanyainkat. Válaszaik jelzik, hogy többnyire nagy kihívás volt ennek a feladatnak a teljesítése.

„Számomra az elméleti rész volt a kihívás, ... talán azzal a részével töltöttem el a legtöbb időt...” (M.V.); „Nagyon pozitívan tudok erről nyilatkozni, talán a szakirányító, talán az én hozzáállásomnak köszönhetően.” (E.CS.); „... a tereprészét nem lehet sikerélményként elkönyvelni, de mindenképp nagy kihívás volt, és a tény, hogy végig tudtam csinálni, mindenképp növelte az önbizalmamat, a szakmait is.” (B.B.)

Ugyanakkor az is kiderült, hogy az egyetemi képzés során nem mindenki számára volt azonnal világos, mit is jelent a tényleges kutatáson alapuló szociológiai tevékenység.

„Az sem tudtuk, mi az a diplomadolgozat...” (Z.A.); „Na abban (dolgozatban) látszott, hogy volt valami haszna a négy évnek, ... úgy hogy azzal nagyon meg voltam elégedve, minden szempontból.” (E.M.); „Akartam valami újszerű témát, és akkor sokat olvastam angolul...” (R.G.); „Ott kezdődtek a problémák, amikor meg kellett védeni a dolgozatot...” (I.G.); „Végül is megoldottam ezt a problémát, kicsit nehezen, de...” (G.F.)

A kihívást is különböző tényezők okozták, kinek az elmélet, kinek a gyakorlat, a munka (államvizsga) fogalma, a vezetőtanár hozzáállása, egyéb feltételek (mint például az idő rövidsége, a szakirodalom hiánya). Tény, hogy az utólagos megítélésében – attól függetlenül, hogy többnyire inkább pozitívan ítélik meg összességében az államvizsgadolgozat megírásának és megvédésének folyamatát – szinte kivétel nélkül mindenki látja annak problémáit s ki-ki megfogalmazta a maga hiányérzeit, valamint a továbbgondolandó pontokat. És többen is kifejtették, szeretnének a jövőben visszatérni szakdolgozatuk témájához, annak tovább- vagy újrágondolása érdekében.

A magyar nyelvű képzést külön is értékelték a megkérdezettek. Közülük néhányan a felvételi és az egyetemre való jelentkezés kérdése kapcsán tartották fontosnak az anyanyelvhasználat lehetőségét. Ennek előnyeire és hátrányaira is fény derült a nyelvtudással kapcsolatos kérdéskörben, mint ahogy az idegennyelv-tudásra is reflektáltak a megkérdezettek. A magyar képzésben van ugyan egy-két tárgy román nyelven, az alaptantárgyakat azonban csak magyarul oktatják. Ezzel kapcsolatosan több hiányérzet, gyakran sajnálkozás is megfogalmazódott az interjúalanyokban. Román nyelvtudásuk szempontjából többen is előnytelennek – a szakmai nyelv ismerete szempontjából pedig különösen hátrányosnak –, visszafejlődésnek ítélik meg az egyetemen eltöltött négy évet. És egyértelműen megfogalmaznak igényeket, elképzeléseket, amelyek teljesülése feltételezhetően segítene volna – esetleg segíthetne a következőkben. Néhányan jelezték, hogy gondolkodtak az önállóan nyelvtanulásról, s meg is próbálkoztak vele, több-kevesebb sikerrel. Bevallásuk szerint egyébként a többség középszinten beszéli a román nyelvet.

Többnyire pozitívak az angol nyelvvel kapcsolatos vélekedések. Egyrészt azért, mert kötelező volt első két évben angolul tanulni – ami a kezdőknek különösen hasznosnak bizonyult. Másrészt mert a negyedév végén, az államvizsga miatt (nem feltétlenül angoltól – de sokan emellett döntöttek) nyelvvizsgát kellett tenni. Ez a későbbi munka szempontjából is előnyükre vált.

Munkakeresés, pályakezdés

A megkérdezett szociológusok alig fele végzett már valamilyen fizetett munkát az egyetemi tanulmányai alatt. A többségük messzemenően nem szakmai munka hanem – ahogyan az egyetemisták körében gyakran előfordul – magasabb iskolai végzettséget, bővebb tudást nem feltétlenül igénylő munkák voltak. Mindenképpen valamilyen hivatalos formában működtek, és többnyire az anyagiak miatt vállalták el (többek között: magyar irodalom és nyelvtan tanár általános iskolában, titkárnő, számlázó, tanító néni, munkatárs a Vöröskeresztnél, pályázati író, eladási ügynök, reklámfelelős egy napilapnál, statisztika).

A friss diplomás szociológusoknak kivétel nélkül a munkakeresés és munkavállalás volt az elsődleges elképzelésük. Többen is vannak azonban, akik kiegészítették a mondatot: „és aztán továbbtanulni”. Elhelyezkedési esélyeket alapvetően a közintézményeknél, a térségben található helyi önkormányzatoknál, oktatási intézményekben láttak. Az egyéni munkavállalás kérdésében nagyon sokan negatívan vélekedtek, minimális esélyt „adva” vagy „látva” maguknak. *„Hát nem sok esélyt láttam, nem volt sok lehetőség. Most... az azóta szerzett tapasztalatok, illetve újabb ismeretek és képzés alapján talán valamivel jobbak.” (S.B.)*

Ehhez az állapothoz talán az is hozzájárult, hogy kevesen érdeklődtek állásbörzék iránt már az egyetemi évek alatt, legtöbben csak a diploma megszerzése után néztek körbe. Ekkor pedig csak ritkán adódtak „rögtön” megfelelő álláshirdetések. Amennyiben pedig valaki csak az adott területen szeretett volna elhelyezkedni, akkor az már eleve szűkítette a maga lehetőségei körét. Munkaajánlatok azonban mégiscsak „akadtak”:

„Igen kaptam, a helyi polgármesteri hivatal és a megyei tanács részéről, de engem az aktuális munkahelyem érdekelt. Az ajánlott munkák nem kapcsolódtak a szakmámhoz.” (J.G.); „Egy tanárom keresett meg személyesen, és kérdezte, hogy szeretnék-e a munkacsoport tagja lenni...” (T.K.); „Nem volt konkrét ajánlat, de már formálódott a kapcsolat, amikor fejeztem volna be az egyetemet, és adta magát, így alakult.” (D.B.)

Ők a „kivételesek”, a „kiválasztottak”, körükben néhány embernek az egyetemi tanárokkal, a tanszék vezetőségével való kapcsolata, az egymás munkájának az ismerete eredményezte az együttműködést. Míg másokra a különböző lehetőségek mentén különböző próbálkozások, versenyvizsgák, interjú-beszélgetések sorozata várt. Természetes módon az egyes évfolyamok végzősei a diplomázás időpontjához viszonyítva eltérő időkből találtak állást, az azonban messzemenően nem jellemző, hogy valaki hosszabb távon is munkanélküli legyen.

A munkakeresés módja változó, de mindenképpen kapcsolódik a személyes kapcsolatrendszerhez. Jellemző, hogy a végzősök figyelnek ugyan az egyes álláshirdetésekre, lehetőségekre, keresve azokat, nagyobb arányban mégis kapcsolataik révén jutnak álláshoz. A kapcsolatok esetében is elsősorban az információterjesztés, a lehetőségek megosztása, ismertetése dominál. Ez természetesen a diplomás szociológusok kisebb „klikkjein” belül működik inkább, a teljes diplomás szociológus „nagycsoportban” már kevésbé.

A kapcsolatok mentén szerzett állások természetesen nem egyértelműen az állást, a munkát jelentik, hanem a lehetőséget. Ennek keretei közt a versenyvizsgának, a felvételi beszélgetésnek, az interjúknak, gyakorlati feladatoknak, teszteknek, mint a munkaszerzés következő momentumának különösen fontos szerepe van. A székelyföldi diplomás szociológusok körében tehát működik egyfajta – erősnek nem kifejezetten nevezhető – kapcsolatrendszer, amely munkakeresési célokra is felhasználható. Továbbá van ennek egyfajta, az egyetem irányába mutató kiterjesztettsége is. Az ott dolgozó szakemberek egy része a Társadalomtudományi Intézet kutatóival is kapcsolatban áll, néhányuknak már a képzés ideje alatt elkezdett közös munkáik is voltak. Az Intézet, az oktatók ajánlása fontos „aduk” a munkaerőpiacon, s jó, ha kezükben vannak ezek.

„Nem fordultam konkrétan senkihez, csak az ismerősöknek mondtam, hogy ha tudnak valami nekem való állást, szóljanak.” (B.B.); „...a tanárom által ajánlott lehetőség segített.” (S.B.); „Újsághirdetés, volt tanárok, rokonok, ismerősök...” (E.K.)

A legtöbb interjúalany a végzettségének megfelelő munkát keresett, és az egyetemen szerzett tudás hasznosítása volt a célja. Ezzel együtt az interjúalanyok körében megjelennek a vállalt és jelenleg végzett munka szempontjából túlképzettnek minősülők is. Esetükben az adott munka végzéséhez nem lett volna feltétlenül szükséges a felsőfokú szakirányú végzettség. Ez azonban nem feltétlenül tekinthető jellemző tendenciának.

„Az első munka során – mondhatjuk, hogy titkárnőként tevékenykedtem – csak a számítógépes adatfeldolgozói ismeretekre volt szükség, a második esetben – felsőfokú végzettséggel, szociológusnak meghirdetett állásra vettem fel – már az összes elméleti és gyakorlati ismeretre szükség volt.” (B.B.)

Mindez elsősorban a munkaerőpiacon frissen megjelent álláskeresők számára jelent inkább problémát. A korábbi évfolyamokon végzettek hozzájuk képest már inkább „megtalálták” magukat. A vizsgált csoport többsége olyan állást tölt be, amelyhez felsőfokú végzettség szükséges. Az álláshelyek közt azonban kevesebb azoknak az alkalmazásoknak a száma, ahol konkrétan szociológiai végzettségű szakembereket keresett a foglalkoztató munkahely. Ez egyrésztől értelmezhető úgyis, hogy a diploma alapesélyt biztosító tényező, amely egyre inkább fontos a székelyföldi munkaerőpiacon is, ugyanakkor a szakspecifikus tudásra ma még nincs tömeges igény. Felmerülhet a kérdés: mindez a diploma formális jelentőségére mutat rá, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy a székelyföldi munkáltatók közül ma még csak kevesen vannak tisztában a szociológia és a szociológus szakember tudásának, ismereteinek a fontosságával, felhasználhatóságával. Vagy esetleg a két tényező egymást erősíti fel.

A megkérdezettek közül szinte valamennyien az egyetem utáni első munkahelyen voltak az interjúkészítés időpontjában. Ez különösen az első végzett évfolyam szempontjából tűnik érdekesnek. Egy-két személy kivételével az első végzős szociológus évfolyamból valamennyien rendelkeznek állással. Az is figyelemreméltó, hogy az első

végzős évfolyamban nem akadtunk olyan személyre, aki „a nem tanul ’már’ és nem dolgozik ’még’” kategóriába lenne sorolható.¹⁹

A csoport nagyobb része a helyi vagy megyei szintű közintézmény alkalmazottja (a kultúra, a szociális szféra, az oktatás, ifjúság területén), egy részük non-profit szervezetben, mások vállalkozásoknál dolgoznak. A munka tartalmát tekintve valamennyiük esetében gazdag feladatkörrel beszélhetünk. A fiataloknak munkájuk során néhány rokon területen több feladatot is el kell látni (pl. adminisztráció, statisztika). Alapvetően csak bizonyos részben tartják munkájukat az egyetemen szerzett ismeretekkel, tudással összemérhetőnek. Egyrészt azért, mert kezdőként több különböző feladatot is kaptak, másrészt mert az egyetemi képzés eleve nem tudhat sok konkrét munkaerő-piaci feladatra felkészíteni. Mindezekről függetlenül a végzett munkát a többség megfelelőnek tartja, ugyanakkor valamennyiük megjegyzésében jelen voltak a kritikai észrevételek a főnök személyével, az anyagiakkal, szakmai tényezőkkel, munkafeltételekkel stb. kapcsolatosan. Az egyéni igények és elképzelések nagyon differenciáltak, így a szükségletek sem rendezhetőek egyértelműen csoportok szerint.

A munkavállalás hivatalos formáját – mint fontos mutatót – vizsgálva azt láthatjuk, viszonylag kevesen vannak a csoportban, akik határozott idejű munkaszerződéssel dolgoznak. Lényegesen többen vannak, akiket határozatlan időre alkalmaztak. Mielőtt ezt a kérdést tovább gondolnánk, jeleznünk kell, hogy a székelyföldi munkáltatók körében az utóbbi foglalkoztatási szerződésforma a legelfogadottabb. Sokan ezt ajánlják fel a pályakezdőknek. Így nem feltétlenül azt jelzik a válaszok, hogy a diplomás szociológusok körében esetleg kisebb a mobilis vagy a rugalmasabb munkaformákkal „élők” száma. Ez a szerződésforma inkább egyfajta biztonságérzetet ad a munkavállaló szociológusoknak. Természetesen gyakran megjegyzik a munkaszerződéssel kapcsolatosan, hogy tulajdonképpen „nyugdíjas” állásokról van szó. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy a megkérdezettek többsége tisztában van helyzetével: „ez így hosszú távon mégsem megoldás.” (B.B.)

Az interjúalanyok szinte kivétel nélkül mind foglalkoztatottak. A munkatapasztalatok szempontjából azonban értelemszerűen mégsem kezelhetjük őket egységes csoportként. Különbőség észlelhető ugyanis az egyes évfolyamok között: az „öregebbek” (a 2005-ben és 2006-ban végzetek) esetében nagyon egyértelműen látszik, hogy az eddig összegyűjtött munkatapasztalatok alapján a munkaerő-piaci helyzeteket és folyamatokat tekintve realisabb képet tudnak alkotni. Erősebb értéklistát képesek felállítani, sokkal határozottabb megnyilvánulásokat, értelmezéseket és elképzeléseket produkálnak. Körükben erőteljesebben és konkrétabban jelenik meg a munkahelyváltás kérdése is. A „fiatalabbakra” (ők a 2007-ben végzetek) pedig inkább jellemző, hogy első munkájukban a szépet, a hasznosat keresik. Tapasztalatokat gyűjtenek, egyelőre „próbára teszik magukat”, „kipróbálják” a feltételeket és kísérleteznek.

19 Az első végzős szociológus évfolyamról (2001-2005) 14 személy diplomázott, a második (2002-2006) és harmadik (2003-2007) évfolyamokról pedig 20 és 15 személy szerzett diplomát. Vö. Róbert, 2002.

A gyakori munkahelyváltás egyáltalán nem jellemző tendencia a vizsgált csoportban. Az első, esetleg az időközben alakuló második munkahelyen a vizsgálat alanyai határozottan keresik a szakmának, a tanultaknak megfelelő vagy megfeleltethető feladatokat. Többen is hiányérzettel, sajnálattal regisztrálják, amennyiben ez a szempont a munkából többé-kevésbé mégis kimarad.

Másodállásban kevesen dolgoznak – nagyrészt jövedelem-kiegészítés céljából, nem feltétlenül konkrét szakmai munkát végeznek. Többen kijelentették, hogy kénytelenek gondolkodni ezen a lehetőségen.

A szakmai továbbképzés és a tudományos karrier

Az utolsó kérdésblokkban a továbbtanulás tényezőiről kérdeztük az interjúalanyokat. Három csoport körvonalazódik az erre a kérdésre adott válaszok szerint. Egyrészt azok, akik a munka mellett mesteri vagy doktori programokba iratkoztak be, többnyire a munkának és/vagy a végzettségnek megfelelő, esetleg azzal rokon szakon, specializációban tanulnak. A munka mellett továbbtanulók több problémába, nehézségbe ütköznek, ugyanis valamennyiüknek az ország más városaiba, esetleg külföldre kell járni. A munka többnyire összeegyeztethető az egyes képzésekkel; problémák a távolságok, a tandíj, az utazási költségek, a családi tényezők mentén jelentkeznek.

„Nagyon nehéz a kettőt egyeztetni... fizikailag és szellemileg is nagyon megterhelő, a fizikai távolság miatt is... a tanulási idő viszont felemésztí a szabadságom jelentős részét is. Áldozatokkal jár, de szeretem, amit tanulok.” (B.B.); „Főleg anyagi kihívásokkal kell szembenéznem, ugyanis nem kaptam ösztöndíjat, így nagyon nehéz, tandíj, utazás, egyéb költségek elég nagyra rúgnak.” (E.Cs.)

A másik csoportba a munkahelyi képzésekben – többnyire kötelező módon – résztvevőket sorolhatjuk, akik jelzésük szerint ezeket a képzéseket több szempontból is hasznosnak és érdekesnek értékelik. *„Nagyon jó lehetőség volt ez a munkahelyi képzés, mert nem kellett külön megfizetnem, és a munkaidővel is egyeztethető volt, és egyébként is sok mindent tanultam belőle, amit nap mint nap használok.” (J.G.)*

Végül pedig külön csoportba sorolhatók azok, akik még nem jelentkeztek továbbtanulni, diplomázás után; képzésekben még nem vettek részt. Ezek körében is kiemelkednek azok, akik gondolkodnak, illetve már konkrét elképzelésekkel rendelkeznek a továbbtanulásukat illetően. Többen is online mesteri képzésekben, illetve a munka szempontjából könnyen megvalósítható, és az érdeklődéseknek megfelelő továbbtanulási formákban gondolkodnak.

„Gondolkodom rajta, de még eddig nem volt lehetőségem, sem anyagi, sem energiám, hogy elkezdjem... az online jobb volna, mert a munkámat is tudnám mellette végezni...” (I.A.); „Szociológia mesterin gondolkodtam,

a munkám hozná is a témát, a kutatás részét nagyon könnyen meg tudnám oldani, csak kérdés, hogy a képzésben a hiányzás miként megoldható.” (K.V.)

Minimális azoknak a száma, akik a munkavállalás után, azzal egyidejűleg a munka tartalma és szükségletei miatt lettek „kénytelenek” továbbtanulni, képezni magukat adott speciális területen, hogy hosszabb távon is abban a munkakörben maradhassanak. Ez az eredmény jelzi tulajdonképpen azt a jelenséget, miszerint kevesen vannak a vizsgálati csoportban egyelőre azok, akik az adott munka szempontjából még nem megfelelően képzettek.

„Még mielőtt befejeztem volna az egyetemet, létrejött az intézmény, és már akkor tudtam, hogy itt lesz számomra egy állás. Aztán mikor az államvizsga után mindjárt felvettek, két hónap után – ősszel – be is iratkoztam látogatás nélküli mesterire, mert ehhez az álláshoz kellett...” (D.B.)

Vizsgáltuk a volt hallgatóknak, diplomás szociológusoknak az egyetemmel való kapcsolattartását, viszonyát. Az úgynevezett alumni-rendszer működtetésének kérdéséhez szerettünk volna néhány információ erejéig szintén hozzájárulni. Mivel legtöbbjük itt található a térségben, Csíkszeredában és a környéken, illetve a közelebbi városokban, így a kapcsolattartás viszonylag könnyen fenntartható. Változó annak módja, ki miként gondolkodik, érez ebben a kérdésben.

„Ez inkább informális kapcsolattartás, azaz nem szakmai, hanem baráti, illetve kollegiális (akikkel együtt dolgozom, és az egyetemen is együtt tanultunk).” (B.B.); „Alkalmi találkozások, illetve rendszeres, folyamatos kapcsolattartás.” (S.B.); „Időszakos találkozók, szakmai együttműködés.” (E.K.); „Munkából kifolyólag időnként bejövök az épületbe és találkozom egy-két emberrel...” (B.R.)

Abban azonban konszenzus van, hogy érdemes lenne egy szorosabb szakmai keretet kialakítani és működtetni a szociológus szakemberek hálózataként, amely az egyetemmel való kapcsolatot is intenzívebbé tehetné. Van néhány elképzelés, hogy mi is jöhetne szóba, de a megvalósítás csak időszakosan egy-két program erejéig működött, működik. A kapcsolat másik iránya az egyetemnek a hallgatók fele való „kereső”, „megkereső” tevékenysége szintén most kezdődik és további gondoskodást igényel.

Összegzés

A pályakezdés bevezetőben jelzett tradicionális modellje alapján foglalmaztuk meg kutatási tapasztalatainkat. A vizsgált székelyföldi, diplomás szociológus csoport esetében jellemző egyfajta elmozdulás a jelzett modelltől. A felsőoktatási tanulmányok mellett már jelen van a párhuzamosan végzett hivatalos munka. Emellett létezik egy kisebb

csoport, amelynek tagjai meghatározott időtartamú munkaszerződés alapján jutottak foglalkozáshoz. Érezhető módon a változás, az elmozdulás lassan és fokozatosan bekövetkezik. Ugyanakkor erőteljesen jelen vannak továbbra is, főleg a gyakorlat szintjén, a tradicionális modell egyes elemei. Jellemző például a felsőfokú végzettség megszerzése utáni közvetlen munkavállalás. Hasonlóképpen a munkaerőpiacra való kilépés nélküli felsőfokú tanulmányok is megfigyelhetők egy kisebb csoportnál. Ezenkívül a harmadik tényezőként említett szerződéstípus is ma még a határozatlan időtartamú munkaszerződések dominanciáját jelzi. Következésképpen a tradicionális modelltől való elmozdulás ebben a csoportban jelen van, de egyelőre minimális mértékű, azaz nem tekinthető meghatározó tendenciának. A folyamatos munkaerő-piaci változásoknak tulajdoníthatóan azonban feltételezhető, előrevetíthető a további változások felgyorsulása.

A kutatás kérdéseivel kapcsolatosan sokféle választ kaptunk, ezek átfogó elemzésére azonban a tanulmány keretében nem volt módunk. A képzés és munkaerőpiac viszonyát vizsgálva találkozunk egyértelműen inadekvát viszonyokkal, ezt azonban nem feltétlenül kell – még a diplomás szociológusok esetében sem – negatív tényezőnek felfognunk. „A munkaerő-kereslet és a képzés összehangolása egyébként sem arra irányul, hogy az oktatási rendszerből kilépők szakirányok és képzettségi szintek szerinti összetétele 'pontosan' megfeleljen a keresletnek. Ez módszertanilag és tartalmilag elérhetetlen, társadalmilag és gazdaságilag káros lenne”²⁰. Ezért is értelmezzük úgy ezeket a mechanizmusokat, mint folyamatosan változó, az „ideális” fele közelítő vagy attól távolodó mozgásokat.

Felhasznált irodalom

- Bálint, 2006 Bálint Blanka: *Szakmai szintézis a székelyföldi térség 1989 utáni munkaerőpiaci helyzetével kapcsolatos kutatási programok és szakmai publikációk eredményei alapján*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 2006. 23-28.
- Bálint – Demeter, 2002 Bálint Blanka – Demeter Gyöngyvér: *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Székelyföld*. In: (szerk. Szabó Andrea): *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002
- Bíró, 2008 Bíró A. Zoltán: *Melyek a székelyföldi térség meghatározó jellemzői, amelyek a tényleges fejlesztéspolitikai munka*

²⁰ Timár, 2008: 996.

- kiindulópontját jelenthetik? Székelyföld-vita, szakmai konferencia, Csíkszereda, 2008. 3-4.
- Csata, 2005 Csata Zsombor: *Átmenet a képzésből a munka világába az erdélyi magyar fiatalok körében*. Korunk 2005/11 <http://csata.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=53&p=4282>, 2008.04.19.
- Csata, 2006 Csata Zsombor: *Felsőoktatás. Iskolázottsági esély-egyenlőtlenségek az régió fiataljai körében*. In: Horváth Gyula (szerk.): *Északnyugat-Erdély monográfia*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2006
- Kiss, 2002 Kiss Dénes: *Változások a falusi fiatalok munkába lépési folyamatában a rendszerváltás után*. In: (Sorbán Angéla szerk.): *Szociológiai tanulmányok erdélyi fiatalokról* Akadémiai Kiadó - Scientia Kiadó, Budapest - Kolozsvár, 2002.
- Kiss – Fényes – Schrantz, 2006 Kiss Gabriella – Fényes Hajnalka – Schrantz Edit: *A felsőoktatásból kikerülő szociológusok munkaerő-piaci helyzetének alakulása életpályájuk elemzése alapján*. Debreceni Egyetem Szociológia Tanszék, Debrecen, 2006. 3-4.
- Laki – Biró, 2001 Laki László – Biró A. Zoltán: *A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csiki-medence az ezredfordulón*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2001.
- Papp, 2006 Papp Z. Attila: *Quo vadis Sapientia?* Magyar Kisebbség 2006/1.-2. 1-15.
- Polónyi, 2008a Polónyi István: *A felsőoktatás és a gazdasági szféra kapcsolata – egy empirikus vizsgálat*. www.econ.unideb.hu/rendezvenyek/programsorozatok/tanszeki_estek/EmptanPolonyi.doc 2008.04.22.
- Polónyi, 2008b Polónyi István: *A felsőoktatás és a diplomások tömegesedése*. http://www.stud.u-szeged.hu/szttsz/konferenciak_elemei/polonyi.pdf, 2008.04.25.
- Róbert, 2002 Róbert Péter: *„Átmenet az iskolából a munkaerőpiacra”*. Társadalmi riport 2002. TÁRKI, Budapest, 2002. 220–232. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a830.pdf>
- Seidman, 2002 Irving Seidman: *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Műszaki Kiadó, Budapest, 2002. 20.

Szentannai, 2002

Szentannai Ágota: *Kisebbségi egyetemek. Esettanulmány a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemről.* 2002. 1-32.

Timár, 2008

Timár János: *Munkaerő-kereslet 2010-ben – ágazatok, foglalkozások és képzettség szerint.*

<http://epa.oszk.hu/00000/00017/00021/pdf/timar.pdf>
2008.04.27.

Balla Gyula:

Magyar tannyelvű felsőoktatási képzési kínálat és a munkaerőpiac Kárpátalján¹

A Kárpátalján élő százötvenezer főnyi magyarság nagyobb része falusi környezetben él. Jórészt ez az oka annak, hogy a terület korábban nem rendelkezett olyan nagy oktatási hagyományokkal és intézményekkel, mint például az erdélyi vagy felvidéki régiók. A rendszerváltást követő években azonban a kárpátaljai felsőoktatás hatalmas változásokon esett át, aminek eredményeképpen mára igen bonyolult, a magyarországitól sok tekintetben eltérő rendszer alakult ki.²

A *Kárpátaljai Magyar Főiskola* (tovább: *KMF*) megalakulásával, sokévnnyi tervezés, küzdelem után létrejöhetett az önálló magyar tannyelvű felsőfokú képzés, mely az elmúlt évtizedben sok száz fiatalnak tette lehetővé a továbbtanulást. Jóllehet az utóbbi időben többször is hirdettek meg új szakokat, melyek némiképp bővítették a kínálatot, még mindig meglehetősen szűk a magyar nyelven tanulható szakok száma, és szinte kizárólag tanári oklevelet szerezhetnek a magyar nyelven tanuló diákok. A magyar nyelven hallgatható szakok, néhány kivételtől eltekintve, nem tartoztak a leginkább piacképesek közé. Emiatt nem volt túl könnyű a pályakezdők elhelyezkedése. A tanulmány fő célja a magyar tannyelvű (is) oktató klasszikus felsőoktatási intézmények képzési kínálata és a helyi munkaerőpiac közötti összefüggéseknek a felismerése és értelmezése, a kárpátaljai statisztikai kimutatások, illetve a *KMF* és az *Ungvári Nemzeti Egyetem* (tovább: *UNE*) magyar diákjainak véleménye alapján.

Az ukrainai felsőoktatási rendszer

Ukrajna 1991. augusztus 21-én deklarálta függetlenségét. Oktatáspolitikáját a kezdeti években az ukrán oktatásügyi dolgozók I. kongresszusán meghatározott irányelvekben fektették le. Legfőbb stratégiaként az ukrán nemzeti oktatás megszervezését és az állami monopólium megszüntetését tűzték ki célul az elbukó szovjet oktatási rendszer romjain,

1 A tanulmányt a *Kárpátaljai Magyar Főiskolán* és az *Ungvári Nemzeti Egyetemen* végzett kutatások alapján készítettem. Ezúttal szeretném megköszönni tőtoromnak, dr. Orosz Ildikónak, a munkámhoz nyújtott segítségét.

2 Több felsőoktatással kapcsolatos tanulmány is született az elmúlt években, főleg a *KMF* gondozásában. A tanulmányok főként a változó oktatási helyzetet elemezték. Készült egy-két munkaerő-piaci elemzés is, jórészt nagyobb elemzések részeként. A felsőoktatás és a munkaerőpiac közötti összefüggéseket feltáró munkáról azonban nincs tudomásunk. Ld: *Orosz*, 2005: 100-137. vagy *Orosz*, 2007: 6. fejezet vagy *Orosz*, 1995.

s főbb pontjait az „*Az oktatás állami-nemzeti programja. Ukrajna a XXI. században*” alapdokumentum rögzítette.³ Az 1996-ban elfogadott ukrán alkotmányban az oktatási törvények alapját az USSZK 1991. május 23-i törvénye és a lefektetett alapdokumentum adta.⁴

Az ukrán *Oktatási és Kulturális Minisztérium* 1997. május 14-én, egy Csernyivciben rendezett oktatási konferencián bejelentette tervzetét a „polikulturális oktatásról”, mely nagy tiltakozásokat váltott ki a nemzetiségi intézmények és diákok részéről. Eszerint a nemzetiségi iskolák anyanyelvi oktatása az óvodai képzésre és az elemi iskolákra szorult volna vissza, majd ötödik osztálytól a teljes képzés ukrán nyelven történt volna, s a felsőoktatási intézményekbe felvételizők számára kötelezővé tették volna az ukrán nyelv és irodalom felvételit. A tervzet fő célja az egységes ukrán nemzeti mentalitás kialakítása volt, de a heves tiltakozásoknak köszönhetően végül is a törvénytervezet nem került napirendre (bár egyes pontjai, mint az ukrán nyelv és irodalom felvételi, megvalósultak).

2001. október 7–9. között tartották Kijevben az ukrainai oktatási dolgozók II. kongresszusát, ahol elfogadták az ukrán oktatás fejlődését meghatározó új alapdokumentumot, „*Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínájá*”-t, melyet az államelnök 2002. április 17-én hagyott jóvá.⁵ Ebben kijelentik, hogy az oktatás az alapja az ukrán állam, nemzet és társadalom létezésének; állást foglaltak az oktatás nemzeti jellegének erősítése és az élethosszig való tanulás, a falusi iskolák fejlesztése, illetőleg az iskolák felszereltségének mielőbbi javítása mellett. A dokumentum szerint a nemzeti nevelést az oktatás minden szintjén meg kell valósítani. Stratégiai feladatként kezelik, hogy az ukrán diplomát elismerjék a világ országaiban, hogy az ukrán oktatás Európa és a világ oktatásának szerves részévé váljon.

Az 1990-es években, a sok újítás mellett, alapjaiban a szovjet típusú oktatási rendszer maradt fenn, mely lényegesen eltért az Európában hagyományos struktúráktól, s a változások megkezdése egy ideig igen vontatottan haladt. 2004-ben, leginkább a politikai változások következtében, új lendületet kapott a felsőoktatás átalakítása, egyre határozottabbá vált a törekvés a Bolognai-folyamat elindítására. Az *Ukrainai Oktatási és Tudományos Minisztérium* már 2004. szeptember 28-ára kidolgozta irányelveit, a dokumentum címe „*Ukrajna Felsőoktatásának Modernizációja és a bolognai-folyamat*” volt.⁶ Hivatalosan 2005. május 19-én, a Bergenben tartott *Európai Oktatási Miniszterek* konferenciáján csatlakozott az ország a bolognai-folyamathoz, vállalva a változások bevezetését 2010-ig. Kísérleti egyetemeken már 2004-ben bevezették a kreditrendszert, teljesen azonban a mai napig nem terjedt el.

3 Gyerzsavna nacionalyna programa „Oszvita”. Ukrajna XXI sztolittya, 1992:

4 Ld.: <http://www.rada.gov.ua/const/conengk.html>, 2, fejezet, 24, cikkely

5 347/2002-es elnöki rendelet

6 Modernizacija vöscsoji oszvito Ukrajino i bolonszkij processz, ld: http://www.bologna-bergen2005.no/b/Board_Meetings/040614_Dublin/040513-14_Kiev_Recommendations.pdf

2007-ben komoly előrelépések történtek, a kiadott irányelv több pontját is sikerült valóra váltani. A 2007. december 25-i rendelet kötelező jelleggel bevezette az ukrán felsőoktatásba az egységes tesztrendszert, mely egységes, a felhasználási időpontig titkosított feladatsorokat tartalmaz, s az összes középfokú oktatásban végzős diák egyszerre töltheti ki. Az így letett érettségi egyben felvételi vizsgának is számít, a diák ugyanazzal az eredménnyel több egyetemre is pályázhat. Az új oktatási rendelet azonban megfelelkezik a nemzetiségi diákok jogainak biztosításáról.⁷

A rendelet határozottan az ukrán nyelven leadott tesztek mellett áll ki, tudomást sem véve az ukrán alkotmányban lefektetett nemzetiségi jogokról. A tesztek értékelésénél így (többek közt) a magyar anyanyelvű diákok igen nagy hátrányt szenvednek, hiszen a magyarul tanult szaktantárgyat az államnyelven kell prezentálniuk, melynek oktatása a nem megfelelő feltételek és az előírányzott tanterv következtében elégtelen. A felmérés így módon nem a valós tudást, hanem az ukrán nyelvtudást méri. Gyenge nyelvtudás miatt az igen tehetséges diákok is eleshetnek a továbbtanulástól: aki a 12 pontos rendszerben nem éri el a 4 pontot, vagy az újonnan bevezetett 200 pontos rendszer szerint a 124-et, az nem nyújthatja be jelentkezését egyik felsőoktatási intézménybe sem.

Ukrajnában a gyorsan változó oktatási rendszernek a mai napig számos hiányossága van, melyek megváltoztatásával alig vagy sikertelenül foglalkoztak. A felsőfokú oktatás szerkezete bonyolultabb az európai normánál, körülbelül ötször annyi szakot lehet választani. A különféle diplomák közötti különbségek nem teljesen tisztázottak: a 'szpecialiszt' és magiszter szint teljesen összefolyik, képzésük és elismertségük is igen hasonló. A III-IV. fokozatú intézmények által kiadott háromféle diplomát célszerűbb lenne kétfélére, a baccalaureus (BC) és magiszter (MA) fokozatra csökkenteni. Ennek legfőbb akadálya az egyetemek tiltakozása, felsőoktatási tekintélyük megvédésének érdekében.

A felsőoktatás képzési kínálatja és a munkaerő-piaci viszonyok között a 90-es évektől kezdve egyre inkább kinyíló rés helyreigazítása igen kíváncsatos volna mind a III-IV. fokozatú intézményeknél, mind a jóval kevesebb figyelmet kapó, alacsonyabb minőségű felsőoktatásban is. A gazdasági válság idején az oktatásban elmélyülő korrupciót a próbálkozások ellenére sem sikerült visszaszorítani. A falusi értelmiség kineveléséhez igen nagy előnyt jelentene egy ilyen irányba mutató kvótarendszer kidolgozása. A félévek 17-18 hetesek, igen megterhelő óraszámban, így a diákoknak meglehetősen kevés idejük jut saját kutatások elvégzésére. Ennek legfőbb oka, hogy a felsőoktatási intézmények óraterveinek jelentős hányadát, akár harmadát is, minden szak esetében általánosan művelő tárgyak teszik ki.

A külföldi diplomák elismertetése Ukrajnában, még a nemzetközi hírű egyetemek által kiadott oklevelek esetében is, igen nehéz. (Az egységes honosítási eljárás szerint a kérelmezőnek be kell nyújtani a dolgozatát ukrán nyelven, a védés előtti és a védés utáni publikációk másolatát, a diplomák és mellékleteik hitelesített fordítását az *Állami*

7 Nakaz MON Ukrainini N 1172, vid 25.12.2007. Pro zatverdzenshennya Umod prijomu do viscih navcesalynih zaklagyiv Ukrainini. www.mon.gov.ua

Legfelsőbb Attesztációs Bizottsághoz. A *Bizottság* a dokumentumcsomagot kiadja véleményezésre két független szakértőnek és ha azok opponensi véleménye pozitív, a *Bizottság* által kijelölt valamely ukrainai egyetem *Doktori Tanácsa* előtt meg kell védeni. A kijelölt *Tanács* lebonyolítja az eljárást, melyen általában a kérelmezőnek is meg kell jelenni, megtartja védőbeszédét majd válaszol az opponensek és a tanács tagjai által felvetett kérdésekre, utána – titkos szavazással – pozitív döntés esetén megítélik számára a tudományok kandidátusa fokozatot, melyet már az adott *Doktori Tanács* adományoz.)

Az ukrainai felsőoktatás szerkezete tehát jelentősen eltér az európai struktúráktól. Az ukrainai felsőoktatási intézményeket négy fokozatra osztják. Felsőfokú intézményeknek számítanak a különböző képzők, technikumok, college-ok, főiskolák, konzervatóriumok, akadémiák, egyetemek. Ez azt jelenti, hogy a korábban középfokú szakképzés intézményei is felsőfokú rangot kaptak, lényegesen megnövelve a hasonló típusú intézmények számát.⁸

Az I. fokozatba akkreditált felsőfokú intézmények közé tartoznak a technikumok és a szakiskolák. Ezekbe az érettségi letétele után lehet jelentkezni, de az úgynevezett „nem teljes középfokú” végzettséget megszerzők – a 9 éves „alapiskolát” sikeresen elvégzők – szintén beiratkozhatnak. Ez esetben a végzősök a diplomával együtt az érettségit is megkapják. Az intézmények úgynevezett ’molodszij szpecialiszt’ (’ifjú szakember’) diploma kiadására jogosultak. Az I. fokozatba tartozó intézményekben a képzési idő legalább két év. A II. fokozatú intézmények közé a college-ok és más hasonló jellegű intézmények tartoznak, melyek ’molodszij szpecialiszt’ és BC diplomát adnak. Ide szintén lehet felvételizni a kilencedik osztály elvégzése után, de az ilyen esetben csak ’molodszij szpecialiszt’ diploma adható. A képzési idő általában 2-3 év. A III. fokozatú felsőfokú tanintézményekben (főiskolák, egyetemek, akadémiák, konzervatóriumok stb.) BC és ’szpecialiszt’ típusú diploma kiadását biztosítják, de egyes helyeken, bizonyos szakokon MA minősítés is elérhető. A diplomák megszerzéséhez 4, illetve 5 év szükséges. A IV. akkreditációs fokozatú intézmények – egyetemek – az összes eddig említett diploma kiadására jogosultak. Teljes képzésben való részvétel esetén MA minősítést kapnak a végzősök. A III–IV. fokozatnál már elengedhetetlen feltétel az érettségi megléte. Szakoktól függően 4–6 év a képzés ideje.

Kárpátalján a felsoroltak közül mindegyik típusú felsőoktatási intézmény megtalálható. Azoknak az intézményeknek, illetve szakoknak a száma, ahol magyar nyelven, vagy részben magyar nyelven tanítanak, természetesen igen csekély. Az önálló kárpátaljai magyar felsőoktatást gyakorlatilag egyedül a KMF jelenti. Az I-II. fokozatba tartozó, magyar nyelvű oktatást is biztosító intézmények közé a *Munkácsi Tanítóképző*, a *Beregszászi II. sz. Szakközépiskola*, a *Kárpátaljai Állami Bázis Egészségügyi College*, a *Munkácsi Állami Agrár College*, a *Beregszászi Egészségügyi College*, az *Ungvári Közművelődési Szakiskola*, a *Zádor Dezső Ungvári Állami Zeneművészeti Szakiskola*, az *Erdélyi Béla Művészeti Iskola*, a *Munkácsi Kereskedelmi Szakiskola*, valamint a *Kárpátaljai*

⁸ Az ukrainai felsőoktatás szerkezetéről ld.: Orosz, 2005: 54-66.

Gépészeti Technikum sorolható. A III-IV. fokozatú, magyar nyelvű oktatást (is) biztosító kárpátaljai intézmények közé a *KMF*, az *UNE* és a *Munkácsi Humán Pedagógiai Főiskola* (tovább: *MHPF*) tartozik.

A kárpátaljai magyar tannyelvű felsőoktatás másfél évtizede

A rendszerváltás után, a független Ukrajna megalakulásakor sok új lehetőség adódott, többek között egy demokratikusabb kárpátaljai felsőoktatás megteremtésére. Az 1990-es évek elején kísérletek történtek arra, hogy az *UNE*-et ukrán-magyar kétnyelvű tanintézménnyé nyilvánítsák. A terület magyar pedagógusainak beadványát azonban nem koronázta siker. A felsőoktatás szerkezetében azonban történtek változások. Az újjászervezett rendszerbe 1992-ben bevezették a már ismertetett IV. fokozatú oktatást, s több újonnan kialakult intézménynek sikerült ezt a rangot megszereznie. Tehát az *UNE* elvesztette monopóliumát. Jelenleg öt, III-IV. fokozatú felsőoktatási intézmény van Kárpátalján: az *UNE*, a *Kárpátaljai Állami Egyetem* (tovább: *KÁE*), a *Munkácsi Technológiai Főiskola* (tovább: *MTF*), a *MHPF* és a *KMF*. A felsorolt intézmények közül ma háromban van valamilyen szintű magyar nyelvű oktatás, ezek az *UNE*, a *MHPF* és a *KMF*.

Az *UNE* – régebbi nevén *Ungvári Állami Egyetem* – Ukrajna 14 klasszikus egyetemének egyike, 1993 óta Kárpátalja egyetlen IV. fokozatú felsőoktatási intézménye. Körülbelül 9 000 diák tanul keretein belül, és évente 1 100 szakembert bocsát ki. Az 1963 óta folyamatosan meglévő magyar filológia szakra évente 15-20 diák nyer felvételt állami ösztöndíjjal. 2005-ben újabb magyar nyelven tanulható szak került az egyetem kínálatába „*Történelem és európai integráció*” néven. Az 1992-ben bevezetett új felvételi eljárásnak köszönhetően jóval magasabb az intézményben tanuló magyar diákok aránya, mint a szovjet rendszer idején. Bár az elmúlt években szinte folyamatosan változott a nemzetiségi oktatási koncepció, a legtöbb esetben lehetséges volt a felvételi tesztet ukrán helyett magyarul megírni. A *MHPF*-t 1998-ban nyitották meg, s az *Ivano-Frankivszki Nemzeti Egyetem* diplomáját adják ki. Az itt választható szakok közül csupán a tanítói szak végezhető el részben magyar nyelven.

Az önálló kárpátaljai magyar felsőoktatás az 1994/1995-ös tanévben kezdődhetett meg Beregszászban, először a *Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola* (tovább: *NYF*) speciális képzéseként. 1994. január 13-án megalakult a *Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány*. Alapító szervezetei a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség*, a *Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség* (tovább: *KMPSZ*) illetve a *Kárpátaljai Református Egyház* és a *Beregszászi Városi Tanács* voltak. Az intézmény már 1994-ben benyújtotta pályázatát az *Ukrán Oktatási Minisztérium*hoz a szükséges engedélyek megszerzéséért, de azt hosszú várakozást és egy elutasítást követően csak 1996-ban kapta meg. 1996. szeptember 25-én volt a *Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola* ünnepélyes megnyitója. 2001-ben az *Ukrán Oktatási Minisztérium* akkreditálta a beindított szakokat, így a főiskola lett az első önálló magyar kisebbségi felsőoktatási intézmény a Kárpát-

medencében, amely a többségi nemzet által elismert diplomát osztott. 2003. december 13-án a főiskola felvette II. Rákóczi Ferenc nevét és *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola*ként működött tovább. Az intézmény sok viszontagság után megkapta az egykori beregszászi törvényszék épületét, melynek felújítása még ma is zajlik. 2003-tól lehetőség nyílt az alapszabály módosítására és a képzési kínálat jelentős bővítésére. Az intézmény szorosan együttműködik a *Budapesti Kertészeti Egyetemmel* (ma: *Budapesti Corvinus Egyetem*) és a *NYF*-val. 2007 júniusában az *Ukrán Akkreditációs Bizottság* – a történelem szak kivételével – hatályon kívül helyezte a főiskola 'szpecialiszt' típusú diploma kiadására feljogosító licencét. Az akkreditáció helyreállítására irányuló törekvések napjainkban is folynak.

A *KMF* keretein belül a 2007/2008-as tanévben a nappali tagozaton BC minősítéssel a következő tizenegy szak került meghirdetésre: tanító, óvodapedagógia, kertészmérnök, matematika, biológia, földrajz, történelem, angol, ukrán, magyar, könyvvitel és auditálás. A 'szpecialiszt' minősítéssel nappali tagozaton csak a történelem szakot hirdették meg. A levelező tagozaton BC minősítéssel meghirdetett hat szak a következő: tanító, óvodapedagógia, földrajz, történelem, angol, könyvvitel és auditálás. 'Szpecialiszt' minősítéssel a levelező tagozaton is egyedül a történelem szakot lehetett meghirdetni.

A magyar diákok változó felsőoktatási preferenciái

A *KMF* megjelenésével új lehetőségek nyíltak. Sok diák számára addig átjárhatatlan fal omlott le azáltal, hogy anyanyelvén kapcsolódhatott be a felsőfokú szakképzésbe anélkül, hogy Kárpátalját el kellett volna hagynia. Az alábbi táblázat jól mutatja, hogy milyen jelentős tartaléksereget tudott az új tanintézmény mozgósítani, főleg azoknak a hallgatónak a körében, akik feltehetőleg nyelvi problémák miatt döntöttek továbbtanulásuk elhalasztása, felfüggesztése mellett.

A táblázatból jól látszik, hogy a kárpátaljai felsőoktatási intézmények közül a *KMF* és az *UNE* együttesen minden évben a magyar diákok körülbelül 90%-át képi tovább, a többi intézményben ehhez képest igen alacsony a magyar anyanyelvű hallgatók száma. A fenti két intézményen kívül a *MHPF* a harmadik, amely biztosít még – részben – magyar nyelvű képzést: tanító szakán bizonyos tárgyak magyar nyelven hallgathatók. Az intézmény 2-5%-os részesedéssel rendelkezik a magyar anyanyelvű diákok körében. A *KÁE* és a *MTF* semmiféle magyar nyelvű képzést nem nyújt. Ezekben leginkább a jogi, informatikai, műszaki, közigazgatási, banki szféra legpiacképesebb szakjai tanulhatók, a magyar hallgatók aránya itt igen alacsony. Ugyanez elmondható az *UNE* orvosi, fogorvosi, gyógyszerészeti, nemzetközi kapcsolatok, idegenforgalom és turisztika szakjaira, ahol ugyancsak alulreprezentált a magyarok aránya.

A *KMF* 1996-os megjelenésével a kárpátaljai felsőoktatási piacon igen gyors átrendeződések történtek a magyar diákok preferenciáit illetően. A táblázatba foglalt időszak elején az *UNE* 72%-kal részesedett a magyar hallgatók oktatásában, míg a *KMF* 18%-

kal. A helyzet napjainkra megfordult: 2006-ban *KMF* 53%-os, az *UNE* 37%-os arányban tanította a magyar diákokat. Valószínűsíthető, hogy a *KMF* elöretörése leginkább azon diákok megnyerésével növekedett ilyen jelentősen, akik egyébként nem tanultak volna tovább felsőoktatási intézményben, illetőleg más országban, elsősorban Magyarországon képezték volna tovább magukat.

	Összesen			KMF		UNE		KÁE		MTF		MHPF	
	1	2	%	2	%	2	%	2	%	2	%	2	%
1998/1999	11894	798	6,7	140	18	571	72	30	4	39	5	18	2
1999/2000	13167	983	7,5	263	27	584	59	38	4	52	5	46	5
2000/2001	n. a.	n. a.	n. a.	369	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
2001/2002	15237	1228	8,1	470	38	525	43	152	12	53	4	28	2
2002/2003	16478	1374	8,3	600	44	537	39	142	10	61	4	34	2
2003/2004	n. a.	n. a.	n. a.	610	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
2004/2005	n. a.	n. a.	n. a.	864	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
2005/2006	17571	1769	10	1034	58	545	31	64	4	48	3	78	4
2006/2007	17926	1923	11	1021	53	714	37	57	3	41	2	90	5

1. táblázat A kárpátaljai egyetemi hallgatók intézmények szerinti megoszlása (Forrás: Orosz, 2007: 368.)

1 – hallgatói létszám

2 – közülük magyar

% – magyarok aránya)

Ennek egyértelmű magyarázata, hogy a többségében egyetlen összefüggő tömbben élő kárpátaljai magyarság soraiban nem általános az ukrán nyelv magas szinten való elsajátítása, melynek legfőbb oka, hogy a nem ukrán nyelvűek számára kidolgozott ukrán nyelvoktatás meglehetősen kiforratlan és nehézkes, nagy hiány van szótárakban, használható nyelvkönyvekben. Ezért is vált lehetségessé, hogy a beregszászi felsőoktatási intézmény megnyitása ennyi diákot indíthatott el a felsőfokú diploma felé.

Az egységes vizsgaközpontok 2008. évi megjelenésének azonban igen káros hatása lehet a magyar diákok szempontjából. Mindenki minden tárgyból – a magyar, illetve idegen nyelvek kivételével – államnyelven köteles érettségizni. Így ismét előfordulhat, hogy nem a tanulók témában való jártassága, hanem ukrán nyelvtudásuk dönti el a vizsgát. Még nehezebb lehet a presztízsszakokra való bejutás, a piacképes diploma megszerzése, sőt maga a felsőfokú képzésben való részvétel.

2008. április–május hónapokban végzett kutatásom terepül a kárpátaljai magyar diákok által leggyakrabban választott két klasszikus (III-IV. fokozatú) felsőoktatási intézményt, a *KMF*-t és az *UNE*-et választottam. A két intézmény népszerűsége a magyar diákok körében a fenti táblázat tanúsága szerint hozzávetőlegesen 90%. Az I-II. szintű felsőoktatási intézményeket, amelyeknek magyarországi megfelelői a középszintű

oktatási intézmények, nem vizsgáltam. Az *UNE* és a *KMF* magyar nemzetiségű hallgatói körében kérdőíves vizsgálatot végeztem a magyar tannyelvű tanulmányok, illetve a két intézményben megszerzett diploma munkaerő-piaci összefüggéseiről. Az ungvári magyar hallgatók 40, a beregszásziak pedig 120 kérdőívet töltöttek ki. A kérdőív első részében a diákok családi, társadalmi helyzetére kérdeztem rá; második részében azt mértem fel, miként ítélik meg a hallgatók a kárpátaljai munkaerő-piaci lehetőségeket. A harmadik részben pedig arra kerestem a választ, hogy a két felsőoktatási intézmény, ahol tanulnak, milyen szinten készíti fel őket a munkavállalásra, pályakezdésre, nyújt-e valamilyen segítséget az elhelyezkedéshez. Végül a diákok főbb motivációs tényezőit próbáltam feltárni. Milyen elvárásokat tartanak a legfontosabbnak, miben számítanak nehézségekre, hogyan látják esélyeiket a szakképesítésüknek megfelelő munka megszerzésére?

A kárpátaljai felsőoktatás szerkezete, a magyar anyanyelvű diákok jelentős részének hiányos ukrán nyelvtudása, valamint a magyar nyelvű tanintézmények diáklétszámának folyamatos növekedése azt sejteti, hogy a hallgatók preferenciáit elsősorban nem a munkaerő-piaci esélyek határozzák meg, hanem az anyanyelven való tanulás lehetősége. Azok a diákok, akik ukrán nyelven folytatják tanulmányaikat (annak ellenére, hogy nem beszélik kellő szinten az államnyelvet) sok esetben nagy nehézségekkel néznek szembe az oktatás első éveiben. Az első félévekben sokszor az ukrán nyelv és szaknyelv elsajátítása köti le energiáikat. Ezalatt a periódus alatt a diákok gyakran elvesztik az ösztöndíj-támogatást. Igaz, az állami finanszírozási keretből bukás nélkül már nem eshetnek ki. Az ukrán hallgatókkal csak akkor vehetik fel a versenyt, ha a magyar mellett az ukrán nyelvet is megfelelő szinten elsajátítják. Ugyanakkor – mind a *KMF*-n, mind az *UNE*-en – a magyar nyelven tanulható szakokon végzettek kárpátaljai munkaerő-piaci esélyei meglehetősen korlátozottak maradnak. Ez főként a pedagógia, oktatás köré szerveződő szakok esetében tűnik igaznak. Néhány évvel egy-egy új tanári szakpár megnyitása után a betöltetlen helyek elkelnek, és a következő években már jóval kisebb hatékonysággal sikerül az elhelyezkedés a frissen végzetteknek. Probléma az is, hogy az iskolákban magas a nyugdíjas oktatók aránya, és sokan a diplomájukban nem szereplő tárgyakat is tanítanak. Mindez a korábbi évtizedek hiányos képzési kínálatából, s az emiatt fellépő pedagógushiányból fakad. A képesítés nélkül oktatók száma azonban nem minden szakon teszi indokolttá a népes évfolyamok indítását.⁹

Magyar tannyelvű tanítóképzés a *MHPF*-n is folyik, s az itt végzettek elhelyezkedése szintén nem problémamentes. Az *UNE* 2005-ben megnyílt „*Történelem és európai integrációs*” szakáról eddig még nem kerültek ki végzősök, elhelyezkedési lehetőségeik azonban a mai ismeretek és kilátások alapján korlátozottaknak tűnnek. Kutatásomban elsősorban arra törekedtem, hogy ezeket a kiindulópontokat, hipotéziseket a két vizsgált felsőfokú intézmény hallgatói által kitöltött kérdőívek alapján ellenőrizzem, illetve minél részletesebben felmérjem, milyen ismeretei vannak a hallgatóknak a munkaerőpiac viszonyairól, az elhelyezkedési lehetőségekről. A kérdőíves válaszok alapján elmondható, hogy az ungvári és beregszászi magyar válaszadók többsége szerint a magyar nyelvű

9 Ld.: Orosz, 2005: 127.

oktatási intézmények képzési kínálata és a kárpátaljai munkaerőpiac között meglehetősen alacsony korreláció áll fenn, az is csupán néhány szak esetében. A diákok továbbtanulási preferenciáit elsősorban az szabja meg, milyen szakokat tanulhatnak magyar nyelven. Sok esetben ennek az egyetlen tényezőnek az alapján döntenek, tekintet nélkül arra, hogy a jövőben milyen eséllyel tudnak majd elhelyezkedni.

Családi, társadalmi háttér, munkaerő-piaci lehetőségek

A kárpátaljai magyar lakosság bevezetőben említett rurális jellege, a sok magyar többségű településre máig jellemző magyar egynyelvűség jórészt magyarázatot ad arra, hogy a magyar kisebbséghez tartozók részvétele a felsőoktatásban miért alacsonyabb ma is a többségi ukránokhoz, illetve a szinte teljes egészében város lakó oroszokhoz képest. A felsőoktatásban résztvevők számának növekedésével párhuzamosan növekszik a magyar egyetemisták, diplomások száma, különösen azokban a családokban, ahol a szülők már valamilyen szinten alkalmazkodni tudtak a többségi államhoz és maguk is legalább középiskolát végeztek

	KMF				UNE			
	Anya végzettsége		Apa végzettsége		Anya végzettsége		Apa végzettsége	
Elemi	0	0,0%	1	0,8%	0	0,0%	0	0,0%
Alap	4	3,1%	2	1,5%	1	2,5%	2	5,0%
Közép	81	62,3%	87	66,9%	26	65,0%	28	70,0%
Felső	45	34,6%	39	30,0%	13	32,5%	10	25,0%

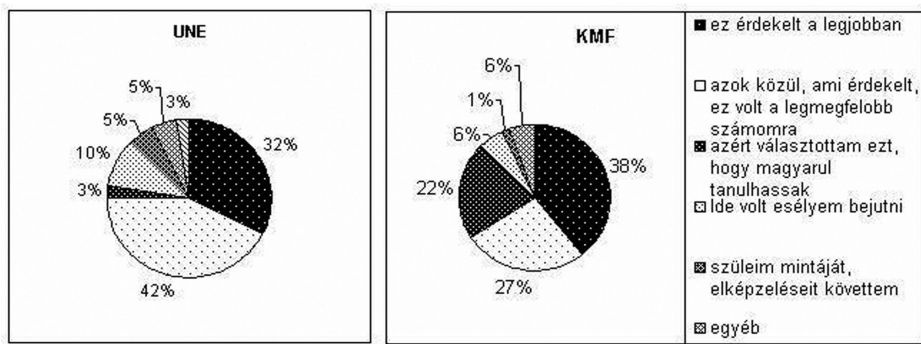
2. táblázat A kérdőívet kitöltő hallgatók szüleinek legmagasabb végzettsége

A középszintű oktatást mellőzők gyermekei szinte teljesen hiányoznak a felsőoktatásból. A 20. életévét betöltött ukrainai magyar lakosság mintegy 40%-a nem rendelkezik érettségi bizonyítvánnyal.¹⁰ Ide tartozik a falusi lakosság jelentős része. Körükben az ukrán nyelv ismerete igen kevésbé terjedt el. A magyar anyanyelvű, teljes felsőfokú végzettséggel rendelkezők viszont 5,25%-os számarányukhoz képest igen magas arányban taníttatják gyermekeiket. Ez egyfajta értelmiségi réteg kialakulására is utalhat. Gyakori az olyan házasság, ahol mindkét szülő felsőfokú diplomát szerzett. A 2. táblázat adataiból kitűnik, hogy a szülők végzettségének eloszlása nagyjából megegyezik a két intézmény esetében. Mindkét esetben érzékelhetően magasabb volt a diplomával rendelkezők aránya az anyák között. A szovjet rendszerben a továbbtanulás egyik feltétele a politikai megbízhatóság volt. Nyilatkozni kellett arról, van-e a családban politikai elítélt. Sok kárpátaljai magyar nem felelt meg a feltételeknek, s ennek következményei az

¹⁰ Összukrainai népszámlálás, 2001, ld.: <http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/>

unokákat is érintik az oktatási-nevelési szocializáció révén.

A felmérésből kiderül, hogy a felsőoktatásban magyar nyelvű szakképzésben résztvevők között igen alacsony számban reprezentáltak azok, akik esetében a családban nem, vagy nem csak a magyar nyelvet használják társalgásra. A 100%-tól való eltérés leginkább a vegyes házasságokkal és a szórványvidéken¹¹ élőkkel magyarázható, ahol utcán, hivatalokban nem hallható már magyar szó; a gyerekek az óvodában, iskolában csak ukránul vagy oroszul értethetik meg magukat, s gyakori, hogy a családon belül is utóbbi két nyelvet használják.¹²

1. ábra Az intézményválasztás motivációs háttere

Amennyiben lehetséges, a vizsgált családok gyermekeiket magyar nyelven tanítatják az elemi szintű oktatástól az érettségiig. Mivel a magyar tannyelvű általános és középiskolák számára meghatározott ukrán tanterv eleve anyanyelvi fokon követeli meg az ukrán nyelvtudást, a diákokat úgy kezelik, mintha már beszélnék az ukránt, s a legalapvetőbb dolgokat nem tanítják meg, így a tizenegy év nyelvtanulás után is igen gyakori, hogy a magyar diákok alig beszélnek az államnyelvet. Ennek következményeként nem túl gyakran, de előfordul, hogy színmagyar családok ukrán tannyelvű iskolába járatják gyermekeiket, hogy meg tudjanak felelni az oktatási elvárásoknak. A magyar diákok számára az a lehetőség, hogy a középiskola, gimnázium, líceum után is magyar nyelven tanulhassanak, meghatározó fontosságú. Ezt bizonyítja, hogy a független magyar felsőoktatási intézmény, a KMF megjelenését követően 1998 és 2006 között a továbbtanuló magyarok aránya majdnem két és félszeresére emelkedett.¹³

Mindkét intézményben a továbbtanulók közel harmada tette csak első helyre a szakmai érdeklődést, mint a szakválasztás fő motivációs tényezőjét. Az UNE esetében

11 Szórványvidék gyűjtőnévvel azokat a kárpátaljai járásokat jelölik, ahol már nem él tömbmagyarság. Legnagyobb lélekszámban a Felső-Tiszavidéken, a jelenlegi Huszti, Técsői és Rahói járásokban élnek magyarok. A Borzsa völgyében Ilosván, Bilkén és Dolhán; a Latorca völgyében pedig Szolyva az egyetlen olyan település, melynek számottevő a magyarsága. Az itt élő magyarok sokszor már nem beszélnek folyékonyan anyanyelvüket, esetenként már egyáltalán nem.

12 Panykó, 2007: 45-65.

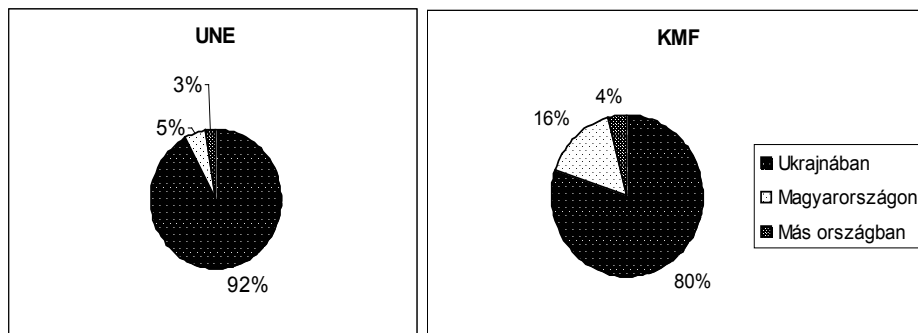
13 Orosz, 2007: 369.

ennél jóval több, míg a *KMF*-n valamivel kevesebb diák választásának középpontjában az állt, hogy saját szakjukat elsősorban az olcsó továbbtanulás, az oktatási intézmény közelsége, de leginkább az államnyelv hiányos ismerete miatt tartották a legmegfelelőbb választásnak. Valószínűleg szívesebben tanultak volna valamilyen más tanintézményben, esetleg más szakon. Rendszerint visszaretentették őket az említett hátráltató tényezők. A kihívások vállalása helyett inkább a teljesíthető feltételeket választották, annak ellenére, hogy tisztában vannak a jövőben felbukkanó esetleges problémákkal. A *KMF* növendékeinek mintegy 22%-a azt tartotta fő szempontnak a *Főiskolára* való jelentkezéskor, hogy magyarul tanulhassanak. Ez az arányszám valószínűleg azért alacsonyabb egy nagyságrenddel az *UNE*-en, mert ott a magyar nyelvű képzéshez az ukrán nyelvtudás is szükséges, egyes tárgyak oktatása ugyanis ukrán nyelven folyik. Az *UNE*-nél 10%-ot, míg a *KMF*-nál mintegy 6%-ot tett ki azon diákok aránya, akik elsősorban azért választották az adott szakot, mert ott láttak biztos lehetőséget arra, hogy felvételt nyerjenek. Ezek a számok is utalnak arra, hogy sok diák nem mer belevágni az idegen nyelvű felvételibe, illetve hogy előnyben részesítik a kisebb túljelentkezéssel kecsegtető alternatívákat. Egy következő kérdésben az öt legpiacképesebbnek tartott szakot, szakmát kellett felsorolniuk a hallgatóknak. Azonnal feltűnik, milyen kevés azon szakok száma, amelyek magyar nyelven tanulhatóak. Ezek közé tartozik az orvos- és ügyvédképzés, ahol tradicionálisan igen alacsony a magyar hallgatók érdekeltsége. A közgazdász szak a *KMF*-n a *NYF* kihelyezett szakjaként tanulható, bár a diplomával az Ukrajnában való elhelyezkedés sikere nem túl valószínű. A további megnevezett pályák közt sem nagyon találunk olyat, melyek magyar nyelven tanulhatók lennének, ez alól csak a főiskola által nyújtott informatika szak jelent kivételt, mely a matematika-informatika tanári képzés során magyarul sajátítható el.

A felmérés eredményei alátámasztják a *KMPSZ* egyik régi, de máig nem kivitelezett koncepciójának fontosságát: lehetővé kell tenni a presztízsszakokra való irányított bejutást a nemzetiségek esetében, a fennálló népességi számarányoknak megfelelően. A javaslat nem példa nélküli, az ukrán oktatási törvény számos hasonló kitétel tartalmaz, melyek azonban nem nemzetiségi alapon működnek. Amikor a diákok ötpontos skálán osztályozták az egyes szakokon a magyarok elhelyezkedési esélyeit, az ungvári hallgatók átlagosan 2,6 pontra, a beregszásziak 2,7 pontra értékelték azt. Nagyon sok esetben különbséget tettek aszerint, hogy a hallgatók beszélik-e az államnyelvet, és ha igen, magas, akár ötös osztályzattal illették a magyarok esélyeit, míg ha nem beszélik a nyelvet, általában egyest adtak. Ez az eredmény egyrészt utal arra, hogy nem megfelelő az államnyelv oktatásának színvonala, másrészt arra is, hogy a kisebbségi nyelvhasználat szempontjából magas demokráciadeficit mutatkozik a régióban, még a tömbben élők esetében is.

A magyar nyelven tanuló diákok túlnyomó többsége megszerzett diplomájával Ukrajnában szeretne elhelyezkedni. Különösen magas ez az arány az Ungváron tanulók körében. Az otthonmaradás mellett erős érvnek számít az is, hogy az ukrainai felsőoktatási oklevél akkreditálása Magyarországon, illetve más Európai Unió országokban egyaránt nagyon nehézkes, drága, sok problémával jár és legtöbbször valamilyen kiegészítő képzést igényel még a diploma elfogadásához. Akkreditációs nehézségek persze fordított esetben

is vannak: a megfelelő egyezmények hiányában a legrangosabb diplomák elfogadtatása is hosszadalmas, bonyolult folyamat. A magyarországi felsőoktatásban résztvevő kárpátaljai diákok emiatt nehezen tudnak otthon elhelyezkedni, gyakorlatilag külföldi munkavállalásra vannak kényszerítve. Az Ukrán Állam törvénybe foglalta, hogy mindent megtesz az országban kiadott diplomák minél szélesebb körű elismertetéséért, ebből azonban eddig kevés valósult meg.

2. ábra Tanulmányaid elvégzése után hol szeretnél elhelyezkedni?

Az Ukrajnában való elhelyezkedés mellett a legtöbben a család, az otthon, a rokonok közelségét hozták fel döntő érvként. El sem tudnák képzelni, hogy egy másik országban éljenek. A szülőföldről való ragaszkodás az esetek túlnyomó többségében nem Ukrajnát, mint országot jelöli a megmaradás helyeként, hanem Kárpátalját. A kárpátaljai magyarok közt az is ritka, hogy valaki Ukrajna egy másik megyéjébe költözzön. Azok, akik egy harmadik országot jelöltek meg a munkavállalás helyeként, több esetben leírták, hogy nem végleges kitelepedésre gondolnak, csupán tapasztalatszerzésre, s pár évvel később, családtervezéskor már újra otthon folytatnák életüket. Sokan – leginkább ez a magyar szakos hallgatókra igaz – feladatuknak, kötelességüknek érzik, hogy amit ők megkaptak, azt maradéktalanul, sőt kibővítve átadják az utódnemzedéknek. Azért maradnak, hogy biztosítsák a magyarság kulturális autonómiájának, nyelvének fennmaradását, magyarságtudatának erősítését. Azok között, akik mégis Magyarországon szeretnének elhelyezkedni, a legfőbb érvek között szerepelt még az Ukrajnában uralkodó bürokratikus és korrupt rendszer, s hogy a tudás messze nem érte még el az országban kellő megbecsülését. A diploma megszerzése utáni elhelyezkedés egyáltalán nem megy zökkenőmentesen. Amennyiben valaki csupán szaktudással rendelkezik, igen nehezen tud elhelyezkedni. A következő pont ezt a kérdéskört próbálta feltárni.

A kapott eredmények a két felsőoktatási intézmény esetében újra igen nagy hasonlóságot mutatnak. A két legfontosabb tényezőnek egyértelműen a személyi kapcsolatok megléte és az államnyelv ismerete mutatkozott. A KMF-n az államnyelv ismeretét néhány századdal tartották csupán fontosabbnak a megfelelő kapcsolatoknál (4,84 és 4,79) és minden egyéb tényezőt egy nagyságrenddel kevesebbre értékelték, köztük

az e tekintetben klasszikus értéknek számító szakmai tudást, illetve gyakorlatot is. Az *UNE* hallgatóitól származó adatok még jobban kihangsúlyozzák a kapcsolatok fontosságát, itt a személyes kapcsolatok átlaga szinte egy egész ponttal megelőzi az államnyelv ismeretét (5,64 és 4,74), s az egyéb értékek itt is csak jóval leszakadva következnek. A kapcsolatok ilyen mértékű fontossága valóban jelen van, e nélkül nagyon nehéz az elhelyezkedés. Sok esetben előfordul, hogy adott pozíciót nyugdíjas munkavállaló tölt be, miközben sok fiatal keres elhelyezkedési lehetőséget az adott területen, de a munkahelyet fenntartják a főiskolát, egyetemet hamarosan befejező ismerős, rokon számára.

A hallgatók 50-60%-a a kapcsolati tőkéjét felhasználva keresne munkahelyet, a másik három lehetőséget leginkább járulékosan jelölték meg, az ismeretség igénybevétele mellett. Az álláshirdetéssel és munkaközpontokon keresztül történő munkakeresés nem jellemző, főleg azok számolnak ezekkel a lehetőségekkel, akik saját véleményük szerint nem rendelkeznek megfelelő kapcsolati potenciállal. Munkaközvetítő központokból egyébként is meglehetősen kevés van még Kárpátalján, s az általuk kínált állások többnyire az újonnan megjelent cégek és az állam által meghirdetett munkákat érintik.¹⁴

A két intézmény hallgatóitól begyűjtött adatok alapján készült fenti ábra alátámasztja azt a sejtést, hogy a hagyományos értelemben vett formális munkaerő-piaci tájékozódás – apróhirdetések, pályázatok, nyilvános álláshirdetések – csak megszorításokkal alkalmazható Kárpátalja esetében. A lehetőségek megragadása erősen eltolódott a személyes kapcsolatok, ismeretségek felé. Természetesen az ismeretségen keresztül való munkahelyszerzés nem szolgálja túlságosan a tudás alapján történő kiválasztódást és hozzájárulhat a szakértelem tekintélyének háttérbe szorulásához, elértéktelenedéséhez. Ezt mutatta a szakmai tudás, illetve a gyakorlat jelentőségét firtató kérdésre adott válaszok alacsony értéke a megkérdezett diákok körében.¹⁵

Az egyetemi képzés szerepe a munkára való felkészítésben

A személyi kapcsolatok nagy fontossága mellett felvetődik, hogy vajon mire számítanak a diákok szakjuk elvégzése után. Megfelelőnek tartják-e a képzést, a munkára való felkészítést az intézmény részéről? Arra a kérdésre, hogy mit várnak az elhelyezkedést illetőleg, előzetes elvárásainknak megfelelően, a tanulók meglehetősen kis hányada – csupán minden ötödik ember – gondolta úgy, hogy a munkahely megtalálása nem okozhat gondot számára. A többség azonban kisebb-nagyobb mértékben tart az elhelyezkedés nehézségeitől. A megkérdezettek mintegy fele bizakodó a jövőjét illetően, úgy gondolja, hogy átmeneti nehézségek és utánajárás árán ugyan, de sikerülhet majd az elhelyezkedése. Minden harmadik diák – meglehetősen pesszimistán – már képzési ideje alatt is erősen tart attól, hogy esetleg nem tud majd elhelyezkedni. A bizonytalanok és pesszimisták együtt

14 Csernicskó-Hires, 2003.

15 Orosz, 2007: 3. fejezet.

a megkérdezettek négyötödét tették ki, ami újfent azt igazolja, hogy a tanult szakok nem tartoznak a legpiacképesebbek közé.

Elemzésünk kiterjedt annak vizsgálatára is, hogy a hallgatók adott szakuknak megfelelő területen kívánnak-e dolgozni. A megkérdezettek 20, illetve 25%-a szeretne mindenképpen azon a területen dolgozni, ahol jelenleg tanul, kétharmaduk viszont csak megfelelő elhelyezkedési lehetőség esetén maradna a szakmájának megfelelő munkakörben. A diákok 10%-a diplomájától független területen kíván munkát vállalni. (Konkrét példaként a gyorsan fejlődő kárpátaljai turizmust, illetve az idegen nyelvű tolmácsként való lehetőségeket említették.) Arra a kérdésre, hogy rendelkeznek-e konkrét tervekkel, ha esetleg munka nélkül maradnak, a diákok egyharmada adott pozitív választ.

Megoldásként a más területen való elhelyezkedés, a külföldi munkalehetőséggel való próbálkozás a leggyakoribb terv. Megoldásnak kínálkozott még az újbóli továbbtanulás. Mivel Ukrajna alkotmánya egy szak díjmentes elvégzését teszi lehetővé, és a tandíjak nagyon magasak, kézenfekvő, hogy a vállalt második diploma megszerzésével külföldön próbálkozik meg az állás nélkül maradt munkavállaló; annál is inkább, mert az otthon való elhelyezkedést önmagában a második diploma sem biztosítaná teljesen. Egyesek ezt úgy képzelik el, hogy diákmunkát végeznek, s közben levelező tagozaton szerzik meg másoddiplomájukat. Fiúk esetében többször előfordult válaszként a hivatásos katonasághoz való jelentkezés. Volt, aki családi kisvállalkozás indításához kezdene. A rengeteg különböző ötlet jelzi, hogy ez a kérdés élénken foglalkoztatja a magyar diákokat, mindenki megpróbálja a labilisabb körülmények között több oldalról is biztosítani magát.

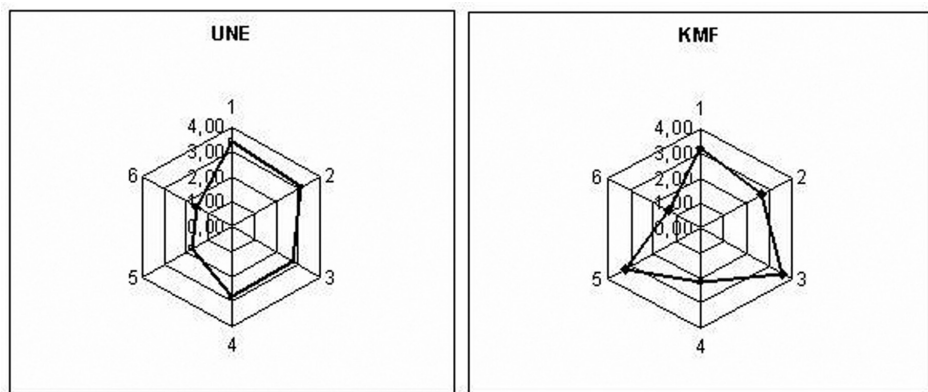
A diákok biztonságérzetét, a pályakezdekskor való határozottságát nagyban növelheti, ha az oktatási intézmény keretein belül élesben is kipróbálhatta, nagyjából hogyan is zajlik az elsajátított szakmának megfelelő munkakör betöltése. A magyar nyelven tanulható szakok esetében ez a tanári hivatás gyakorlása, például középiskolai gyakorlatokra való látogatás lehet. A különböző felsőfokú intézményeknél valahol fontosnak, néhol pedig kevésbé fontosnak tartják a diákok gyakorlatokon való szerepeltetését. A munkahely megszerzését nagyban könnyítheti, ha például a felsőoktatási intézmény szerződésben áll valamilyen iskolával, cégekkel. A diákok több mint 80%-a gondolta úgy, hogy a munkába állást jelentősen befolyásolhatja az, hogy a végzős melyik intézményt fejezte be.

A KMF esetében a végzős osztályok számára kötelező szakmai gyakorlaton kell résztvenni, ezt számszerűsíti a 16%-os arány. Az UNE-en szintén kötelező a gyakorlat, e nélkül a hallgatók nem kapnak diplomát. Tehát a két adatsor ebben az esetben is összevethető, a különbség feltehetőleg a végzősök arányának változásából adódik a két felmért halmaz között. Mindenesetre az intézmények diákjainak soraiban nem teljesen tisztázott a kérdés: leginkább a fiatalabbak nem tudnak a szakmai gyakorlat meglétéről, ezt igazolja, hogy az ungvári diákok 55%-a, míg a beregszásziak 63%-a gondolja úgy, hogy az intézmény nem tud szakmai gyakorlaton való részvételt biztosítani.

Érdekes, és ugyanakkor nagyon fontos kérdés, hogy vajon a munkaerőpiac és az egyetemisták között van-e közvetlen híd, van-e olyan fórum, ahol a cégek ismertethetik a kínálatot a munkavállalók felé és a munkavállalók bizonyosságot tehetnek saját

rátermettségükről. Az állásbörzéken való ismeretanyag-csere még kevésbé terjedt el Kárpátalján, az *UNE* diagramján szereplő 23%-os adat ebből a szempontból túlzó lehet. A diákok az intézményben szinte csak teljesen a tanárok tanácsaira hagyatkozhatnak az új, illetve felszabaduló munkahelyek kapcsán. Ugyanakkor a hallgatók jelentős része arról számolt be, hogy a begyűjthető információmennyiség kevés, mindenképpen szükségessé teszi intézményen kívüli források felhasználását is. Az adott területen dolgozó ismerősöket, szülőket, iskolai tanárokat és iskolaigazgatót jelölték meg legfőbb információforrásként. A helyi sajtót és internetes forrásokat is megemlítették néhányan, ezeket a médiákat leginkább a Kárpátaljára újonnan érkező, külföldi cégek használják. Az eddigiek alapján elmondható, hogy bár Kárpátalján, a magyar nyelvű felsőoktatásban résztvevők nem a legpiacképesebb szakok közül válogathatnak, a lehetőségekhez mérten mégis igyekeznek a szakmájuknak megfelelő munkahelyet találni. A kérdésre adott válaszokban jelentős különbség mutatkozik a *KMF* és az *UNE* hallgatói körében. Ez nem véletlen, hisz az *UNE* által kínált két szak, a *magyar filológia, valamint az újonnan bevezetett „Történelem és európai uniós integráció”* szak közül egyik iránt sincs túl nagy kereslet. Ráadásul a meglévő munkahelyekért az itt végzetteknek versenyezniük kell a *KMF* történelem és magyar képzésében diplomát szerző hallgatóival. A *KMF*-n az utóbbi évek bővítéseinek köszönhetően vannak olyan szakok, amelyeknél – legalábbis az ott tanulók – nagy keresletet várnak. Ilyenek a matematika-informatika, a magyar-ukrán vagy közgazdász képzés. A legtöbben mégis úgy gondolják, hogy az elhelyezkedésük nem megy majd könnyen, a kiadó helyekért versenyre, s mindenekelőtt jó kapcsolatokra lesz szükség. Mindkét intézmény esetében a megkérdezettek negyede mondta azt, hogy a szakma telített, az elhelyezkedés szinte lehetetlen.

Legvégül a diákok motivációs tényezőinek felmérésére került sor: mit várnak el leginkább majdani munkahelyüktől, mit tartanak igazán fontosnak ahhoz, hogy elégedettnek mondhassák magukat? A hallgatók az összes felsorolt tényezőt meglehetősen egyenrangúnak tartották. A főiskola diákjai a jó munkakörülményeket, a szakmai megbecsülést és a magas fizetést emelték ki, míg az egyetemen tanulók számára a magas fizetés, majd az előrelépési lehetőségek és a jó munkakörülmények kerültek az első helyekre. Az alkotói szabadság mindkét intézményben az utolsó helyet foglalta el. A felsoroltakon kívül többen nagyon fontosnak tartották az iskola színvonalát, ahol majd tanítani fognak, a jó viszonyt a felettesekkel és kollégákkal, a sikerélményt, a közeli lakóhelyet, vagy a munkával párhuzamos továbbtanulási lehetőséget. Frappáns összefoglalója volt az első munkahellyel kapcsolatos elvárásoknak a következő vélemény: „Érezzem, hogy innen szívesen mennék nyugdíjba...”

Sorszám	Kritérium neve	KMF	UNE
1	Magas fizetés	3,17	3,41
2	Előrelépési lehetőség	2,67	3,11
3	Jó munkakörülmények	3,57	2,78
4	Nyugodt hangulat	2,15	2,75
5	szakmai megbecsülés	3,28	1,75
6	Alkotói szabadság	1,37	1,53

3. ábra Mit tartasz a legfontosabbnak az első munkahelyeddel kapcsolatban?

Összefoglalás

A magyar kisebbségi közösség oktatási helyzete Kárpátalján az utóbbi évtizedek során sokat változott. A független Ukrajna megalakulásával többféle pozitív folyamat indult be, melyek kedvező irányban alakították a magyar anyanyelvűek képzési lehetőségeit. Az 1990-es évek közepén létrejöhett a mai *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola*, s ezzel megalakult az első önálló kárpátaljai magyar felsőoktatási intézmény. Hatásai azonnal érezhetőek lettek, rövid időn belül a felsőoktatásba jelentkező magyarok aránya majdnem két és félszeresére nőtt.

Az európai normatíváknak is megfelelő felsőoktatási intézmények közül háromban folyik magyar nyelvű képzés: a *KMF* mellett az *UNE* vonzza nagy számban a magyar diákokat. A két intézmény együttes részesedése a beiskolázott magyarok között meghaladja a 90%-ot. A harmadik a *MHPF*, ahol tanító szak hallgatható magyar nyelven. A magyar szakok repertoárja erősen eltolódott a pedagógusképzés felé. A *KMF*-n, régi profiljának megfelelően, ma is többségében tanári szakok tanulhatók, kivételt képez például a közgazdász- és kertész-mérnök-képzés. Az *UNE*-en hagyományosan a magyar filológia szak tanulható magyarul, ez 2005-ben a „Történelem és európai integráció” szakkal egészült

ki. Kutatásomban elsősorban a felsőfokú képzésben résztvevők viszonyát vizsgáltam a munkaerőpiachoz: családi-társadalmi háttérüket, azok befolyását az oktatásban, munkaerő-piaci lehetőségeiket, az oktatási intézmény szerepét a megfelelő munkahely megteremtésében és a diákok motivációs tényezőit.

A felmérésből kiderült, hogy a szülők végzettségi szintjének nagy szerepe van a gyermek továbbtanulásában: ugrásszerű lépések voltak az alap- és közép-, illetve a közép- és felsőfokú intézményt végzettek gyermekeinél a továbbtanulási arányokban. A kárpátaljai magyar családok túlnyomó többségénél a magyar nyelv az egyetlen családon belül használatos nyelv, a fiatalok emiatt, illetve a rendkívül rossz szintű államnyelv-oktatás miatt igen gyakran nem bírják kellő szinten az ukrán nyelvet, s ez gyakori oka annak, hogy mindenképpen magyar nyelven kívánnak résztvenni a továbbtanulásban. A diákok által a munkaerő-piaci értéke miatt legkeresettebb szakok közül igen kevés tanulható magyar nyelven. Ezek többsége az állami egyetemek privilégiuma, az ukrán nyelv megfelelő tudása nélkül a magyarok esélyei nem túl magasak az elvégzésükre. A Kárpátalján végzettek munkavállalásukat is helyben szeretnék megoldani – leginkább a család és a szülőföld szeretetének köszönhetően – de ez, a kevés szabad állás miatt, nem túl könnyű feladat. Ennek megfelelően munkába álláskor a kiépített kapcsolathálózat bizonyult a legfontosabb tényezőnek, vetekedve az államnyelv tudásával. A hagyományos módon állást szerzők száma jóval alacsonyabb, mint a kapcsolati tőkét felhasználóké.

A magyarul tanuló diákokat a mérsékelt bizakodás jellemzi: sok nehézségre számítanak, ugyanakkor nagy részük diplomában jelzett területen kíván elhelyezkedni. A diákok többsége meglehetősen halvány, gyenge lábakon álló tervvel rendelkezik arra az esetre, ha mégsem állhat munkába, a többiek a továbbtanulás, vagy más területen való elhelyezkedés mellett döntenének. A tanintézmények mérsékelt módon járulnak hozzá a hallgatók munkaerő-potenciáljának javításához: vannak ugyan kötelező szakmai gyakorlatok, de nem túl nagy mennyiségben. A diákok a tanároktól kapnak – ha kapnak egyáltalán – felvilágosítást a lehetséges munkahelyekről, de szervezett formában alig van még alkalom a szerződő és szerződötő fél találkozására a diplomaszerezés előtt.

A várható nehézségekkel a diákok tisztában vannak, kevesen gondolták, hogy elhelyezkedésük kisebb-nagyobb problémák nélkül fog lezajlani. Sok esetben a szakma telítettségéről panaszkodtak. Néhány szak esetében a diákok jóval bizakodóbbak voltak a többinél, ezek elsősorban a *KMF* ukrán-magyar, matematika-informatika, illetve közgazdász szakosai esetében volt igaz. Az ukrán nyelvi és informatikai képzés nem túl régen került be a főiskola repertoárjába, ilyen végzettségű tanárokra nagy szükség van, ezért elhelyezkedésük várhatóan jóval könnyebben megy majd, mint a többi szak esetében, a közgazdász szak pedig a legkelendőbb szakok egyike a diákok szerint. A hallgatók által a legtöbbre becsült értéknek egy leendő munkahelyen a magas fizetés, a jó munkakörülmények, a szakmai megbecsülés és az előrelépési lehetőségek bizonyultak.

A Kárpátalján magyar nyelven tanulható szakok és a munkaerő-piaci lehetőségek között a felmérés szerint igen mérsékelt az összefüggés. Elsősorban a szűkös felsőoktatási szakkínálat, s nem annyira a céltudatos pályaorientáció az, ami jellemzően megszabja a

diákok választását. Az *UNE* magyar filológia szakán folyó képzés mindaddig meghatározó fontosságú volt a kárpátaljai magyarság számára, amíg egyedül biztosította a magyar tannyelvű felsőfokú képzési lehetőséget. A *KMF* megjelenését követően a végzősöknek versenyhelyeztetel kell szembenézniük. Az *UNE* „Történelem és európai integráció” szakáról eddig még nem kerültek ki diplomások, azonban elhelyezkedésük így is bizonytalan. A *KMF* által oktatott szakok többségénél szintén túlképzés mutatkozik. Ezért is fontos, hogy az újonnan meghirdetett szakirányok között több is új, jobban „értékesíthető” tudást kínál. Elemzésünk is azt bizonyítja, hogy a jelenlegi magyar tannyelvű kárpátaljai képzési kínálat egyrészt nem lehet képes lefedni a munkaerő-piaci elvárásokat, másrészt az utóbbi években nyitott szakok már fokozottabb mértékben figyelembe veszik a jelentkezők és a munkaerőpiac igényeit. Az újabb, a magyar közösség jövője szempontjából is fontos szakok, a minőségi képzési formák bevezetésével, az államnyelv oktatásának folyamatos erősítésével biztató tendenciákat indíthatnak el.

Felhasznált irodalom

Csernicskó - Hires, 2003

Csernicskó István - Hires Kornélia: *Mi is kell a jó munkához? Munkaerő-piaciesély-éslehetőségnövelő tényezők Kárpátalján.* In: *A Magyar nyelvű oktatási intézmények munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében.* Márton Áron Szakkolégium, MTA-Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, TLA Közép-Európai Tanulmányok Központja, Budapest,, 2003.

Gyerzsavna, 1992

Gyerzsavna nacionalyna programa „Oszvita”. *Ukrajina XXI sztolittya*, Rjaduga Kiadó, Kijev, 1992.

Falusi, 1993

Falusi István (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe.* . Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Hrubos, 2006

Hrubos Ildikó: *Afelsőoktatás intézményrendszerének átalakulása.* AULA Kiadó, Budapest, 2006.

Kozma, 2004

Kozma Tamás: *Kié az egyetem?* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2004.

Kozma, 2005

Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Лавриченко, 2000

Н. М. Лавриченко: *Педагогіка соціалізації: європейські абриси.* Київ, 2000.

- Molnár J. - Molnár D., 2005 Molnár József – Molnár D. István. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2005.
- Orosz, 1995 Orosz Ildikó (szerk.): *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján* (Dokumentumgyűjtemény). Intermix, Ungvár-Budapest, 1995.
- Orosz, 2005 Orosz Ildikó (szerk.): *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989-1999)*. PoliPrint, Ungvár, 2005
- Orosz, 2006 Orosz Ildikó (szerk.): *Felsőoktatási támogatások és hasznosulások Kárpátalján*. PoliPrint, Ungvár – Beregszász, 2006.
- Orosz, 2007 Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig*. KMF-PoliPrint, Ungvár-Beregszász, 2007.
- Punyó, 2007 „Ez egy érzés, hát mégis, hogy magyarul!” *A Felső-Tisza-vidék kárpátaljai részének helye és szerepe a magyar kultúrkörben*. In: *Magyarok a Tisza-forrás környékén. (A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében)* PoliPrint, Ungvár
- Összukrajnai Népszámlálás *Закарпаття статистичний щорічник* 2004. Ужгород, 2005.
<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/>
- Seidman, 2002 Irving Seidman: *Az interjú, mint kvalitatív kutatási módszer*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- Szabó - Bauer - Laki - Nemeskéri, 2001 Szabó Andrea - Bauer Béla - Laki László - Nemeskéri István. (szerk): *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúsági Intézet, Budapest, 2002.

Nagy Zoltán - Novák Viktória - Molnár Emese

Egészségügyi diplomával a magyarországi és szerbiai munkaerőpiacon

Az egészség – régi közhellyel élve – nagyon nagy kincs. Nem csak az egyén közérzetére hat ki, de munkavégző képességére, a közösségben betöltött feladatainak ellátására is. Az életmódot alapvetően befolyásolja egy ország gazdasági fejlettsége, a társadalmi egyenlőtlenségek mértéke, a környezeti káros hatások, valamint a társadalmi minták, szokások, és ezek leképeződése a társadalomban. „Csupán” ezek után következik az egészségügyi ellátórendszer fejlettsége; melynek megítélésében a hozzáférés igazságossága és az esélyek egyenlősége legalább olyan jelentőségű, mint a nyers technológiai fejlettség. Vajon a XXI. században (amikor új vívmányok bőséggel akadnak az egészségügy területén) megállják-e helyüket az egészségügyi rendszerek? Hol tart a magyar és a szerb egészségügy? Orvostanhallgatóként én magam is követem az egészségügyi rendszerrel kapcsolatos változásokat.

Dolgozatom első részében a két rendszer jelenlegi állapotát hasonlítom össze. Az írás második felében a Dr. Fenyvesi Attila által 2004-ben vezetett, zentai *Dr. Gerő István Egészségügyi Központban* végzett kiégés (burn out)-kutatásunkat hasonlítom össze a budapesti *Semmelweis Egyetem* (tovább: *SE*) szociológia karán készített felméréssel. (A zentai kiégéssel foglalkozó kutatás, tudomásom szerint az első Szerbiában végzett ilyen jellegű felmérés volt, még 2004-ben Belgrádban, power point-os előadáson került bemutatásra.) A zentai kutatócsoportban tevékeny résztvevőként volt szerencsém dolgozni, míg a budapesti vizsgálat eredményeit publikációk és a kutatásvezető által rendelkezésemre bocsátott adatok másodközlésével prezentálom. Így dolgozatomban rövid, Dr. Györffy Zsuzsa orvosi szociológus által, orvosokkal készített, 2004-es interjúrészletekkel támasztom alá az általam leírtakat.

Egészségügyi rendszer a két országban

Molnár Lajos, volt magyar egészségügyi miniszter, egy interjú során a következőt mondta: „garantáltan tökéletes rendszer nincs”. A *Health Affairs* című folyóiratban *Elizabeth A. McGlynn* tollából egy hasonló mondanivalójú cikk jelent meg.¹ A fenti kijelentés, mint

1 http://content.healthaffairs.org/cgi/content/full/23/3/100_2007-05-07s

ahogy az is, hogy az egészségügyi rendszerek sokszínűek, ma már közhely. A sokféle rendszernek azonban van egy közös problémája: a *forráshiány*. Ez alapvetően nem a rossz gazdálkodás, a politikai csatározások illetve a nem megfelelő döntések eredménye (bár ezek természetesen ronthatják a helyzetet), hanem a költségnövekedés, mint az egészségügy alapvető jellemzője.

„Az egészségügyi rendszerek fenntarthatóságának alapvető problémája a „technikailag lehetséges” és a „gazdaságilag megengedhető” konfliktusa: a tudomány és a technológia, valamint az előzőek által generált valós és vélt szükséglet-növekedés forrásigényével nem tud lépést tartani a gazdaság fejlődése.”²

A rohamosan fejlődő diagnosztikai eszközök és terápiás lehetőségek egyre több betegséget tesznek felismerhetővé és gyógyíthatóvá, nem beszélve a gyógyszerkutatások eredményeiről. „Feltaláltam egy új gyógyszert, csak még nem találták meg a hozzávaló betegséget...” olvasható egy grafitin. A kijelentés valóban abszurd, de valóságos.

Az egyre távoluló lehetőségek az egészségügyi rendszerben önmagukban is szükségletet generálnak. Ezt a növekvő igényt arányában egyre kevesebb gazdaságilag aktív embernek kell fenntartania.

Gyakran felvetődik a kérdés, vajon miért van szükség az egészségügy irányításához drága, központi intézmények fenntartására. Mivel az egészségügy is egyfajta szolgáltatást nyújt, és a szolgáltatások egyre hatékonyabbá tételének a piac a legmegfelelőbb szabályozója, miért irányítják az egészségügyi rendszert nagy központi intézmények, sok esetben, pl. Szerbiában és Magyarországon, maga az állam?

Az egészségügyi szolgáltatás egy lényeges elemében különbözik a többi piaci szolgáltatástól: a piaci javak és szolgáltatások esetében a kereslet határozza meg a kínálatot, az egészségügyben viszont *a kínálat szabja meg a keresletet*. Fontos különbség továbbá, hogy az egészségügyi ellátás fogyasztója *nem tudja korlátozni szükségleteit*, pl. nem képes későbbre halasztani egy beavatkozást, amikor már lesz rá pénze. Az ember általában legtöbb szükségleténél önmaga képes eldönteni, mi az, ami a legmegfelelőbbben elégítené ki, illetve, hogy a lehetőségei milyen szintű szükséglet-kielégítést engednek meg számára. Például, ha lakásra van szüksége, az egyén képes eldönteni, építsen-e magának házat, vegyen-e öröklakást egy elegáns negyedben, vagy csak arra futja, hogy beépítsen egy öreg padlásteret. Lehet, hogy úgy dönt, albérletbe megy és takarékoskodik amíg össze nem gyűlik a lakásra való. Az egészségügyi szolgáltatások terén azonban nem ez a helyzet: az egyén esetleg azzal sincs tisztában, hogy van-e vagy nincs szüksége valamilyen ellátásra, és különösen nem tudhatja, hogy ha van, akkor a szolgáltatások, beavatkozások közül melyik az, ami számára a legmegfelelőbb. Mert ezekkel az információkkal nem ő, hanem a szolgáltató rendelkezik. Ezt a jelenséget nevezik *információs aszimmetriának*.

Fontos azt is megemlítenünk, hogy az egészségügyi szükséglet általában nem tervezhető úgy, mint egy lakásvásárlás: nem determinálható egy szívinfarktus vagy egy

2 Kincses, 2006: 163.

autóbaleset bekövetkezésének időpontja, úgy, ahogy más szolgáltatás igénybevételét tervezzük.

Az is ismert tény, hogy az egészségügyi ellátás iránti igény az életkorral egyre nő. A mai lehetőségek növelik az átlagélettartamot. Az idősödő emberek a jobb egészségügyi ellátás segítségével egyre több betegséggel képesek együtt élni, így az ellátási igény, ezáltal a globális költség is egyre növekszik. Éppen ezért „fontos annak a megértése is, hogy a jó megelőzés csak rövidtávon költség-takarékos tevékenység, hosszabb távon az élettartam növelésével növeli a költségeket. A prevenció tehát egy költség-hatékony eszköz, de nem költség-takarékos. A jó prevenció eredménye megnyert életévekben, életminőségben, és nem megtakarított forintokban mérhető”³.

Szintén lényeges annak tudatosítása, hogy az ember leginkább kisgyermek-, valamint idős korában szorul az egészségügyi ellátásra, vagyis nem „jövedelem-aktív” korában. Így kijelenthetjük, hogy a szükséglet és a személyes jövedelmi pozíció fordítottan arányos. S az sem ritka jelenség, hogy az ellátásra szoruló személy nem tudja anyagilag fedezni saját szükségleteit.

Habár az egészségügyi rendszerek világszerte igen különbözőek, a fejlett társadalmak a fenti kérdésre egy közösségi, problémamegosztó választ adnak. Kincses Gyula szerint alapvetően három egészségügyi rendszertípust ismerünk:

1. „Az ún. *bismarcki elvű* társadalombiztosítás. Lényege: a társadalombiztosításban való részvétel a lakosság nagy része – *a munkajövedelemből élők - számára kötelező*. Kötelezően biztosítottak az alkalmazottak, és a munkáltatók is kötelezően járulnak hozzá a társadalombiztosítás költségeihez. Ettől társadalombiztosítás a társadalombiztosítás: a bányá-társládák munkás-szolidaritását követően a munkáltatók (tulajdonosok) járulékfizetési kötelezettsége miatt a társadalmi osztályok közötti szolidaritás is létrejött. A munkáltatói befizetés után a munkáltató nem szerez jogosultságot az ellátásra. Történetileg ettől társadalombiztosítás a társadalombiztosítás: a kockázatközösségek mellett belép a társadalmi csoportok, osztályok közötti *szolidaritás* is. A társadalombiztosítás szolidaritás jellegéből fakadóan a befizetések mindig jövedelem-arányosak, és sohasem kockázatarányosak. A társadalombiztosítás tradicionálisan több-biztosítós intézmény, amely azonban alapvetően nem versengő biztosítókra épül, hanem a biztosító a lakhelyhez, vagy munkahelyhez kötődik. A társadalombiztosítási rendszerek tradicionálisan „*felülről nyitott*” rendszerek, ami azt jelenti, hogy *a lakosság nagy részét (kb. 90-95%) lefedik*, de az igazán jómódúak választhatnak, hogy önként csatlakoznak az ellátáshoz, vagy piaci alapon gondoskodnak saját ellátásukról.

2. A másik igen elterjedt típus az *állami egészségügyi szolgálat rendszere*, melyet *Beveridge-modellnek* is nevezünk. Ez a rendszer *abszolút szolidáris: adókból működik*, és minden állampolgár kötelezően tagja a rendszernek és egyformán jogosult az ellátások igénybevételére... *Ilyen elven működött a szocialista magyar egészségügy is 1975 és 1990*

3 Kincses, 2006: 164.

között, de a modell – mint a névadóból is következik – korántsem kizárólag a szocialista országokra volt jellemző. Ma a világon két típusa létezik. Az egyik a „klasszikus” *beveridge-i modell*, melynek alap-példája az Egyesült Királyság, amelyben az egészségügy szervezését, irányítását egy önálló állami szerv végzi. Ez azt jelenti, mintha Magyarországon az *Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ÁNTSZ)* és az *Országos Egészségpénztár (OEP)* funkcióit egyetlen szervezet látná el. A másik a *skandináv modell*, amely gyakorlatilag a területi önkormányzati igazgatási-működtetési rendszer részeként kezeli az egészségügyet is.”⁴

3. A harmadik pedig az *amerikai, piaci rendszer*, amelyre ebben a tanulmányban nem szeretnék különösebben kitérni.

A jelen magyarországi és szerbiai egészségügy a bismarcki modellre épülő szolidáris elvű rendszer. Itt nem érvényes az elv, hogy minden állampolgárnak eredendő, állampolgári joga van az alapvető egészségügyi ellátáshoz, hanem mindenkinek alapvetően hozzá kell járulnia a szolidaritás elvű társadalombiztosításhoz, és ezáltal szerez jogosultságot. Ezen országokban egyetlen egészségbiztosító működik, s az egészségbiztosítási kassza a költségvetés része. Az egészségbiztosítási hozzájárulás a munkabér 12,3 százaléka (Szerbiában), amelynek egyik felét a munkavállaló, a másikat a munkaadó fizeti.

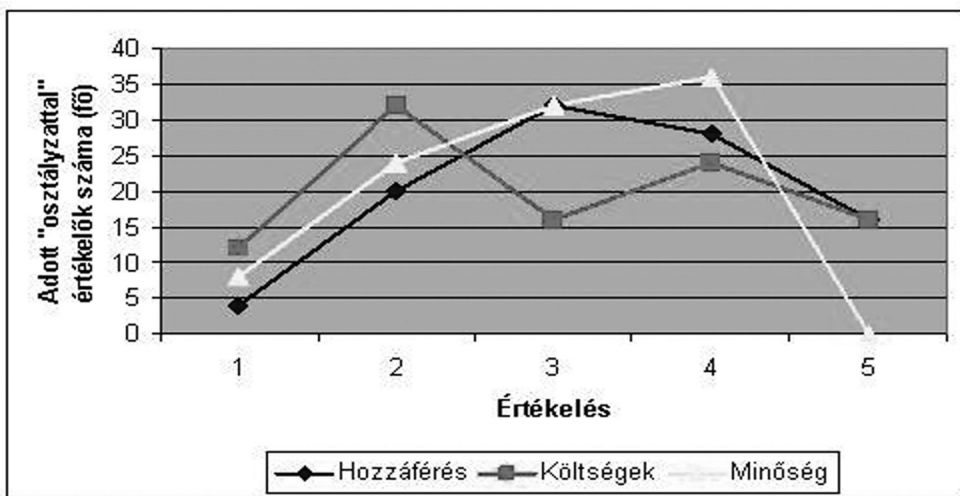
Az egészségbiztosító voltaképpen hivatal, amely az állam által begyűjtött pénzt továbbadja az előre megtervezett költségvetésből élő intézményeknek. A felhasználásba beleszólása nincs, nem mondhatja meg, hogy milyen orvosi beavatkozást végezzenek el, s milyen ne. A betegnek sem kell erről döntenie, biztosítása elvben bármit fedez. Mindenkinek jár a legteljesebb ellátás, csak az a kérdés, adott helyen, adott pillanatban van-e hozzá eszköz, jut-e rá pénz. A modell tehát ugyanaz, mint bármely közép- és kelet-európai országban a szocializmus idején.

Gyakorlatilag ezek az egészségügyi ellátó rendszerek (kórházak, egészségházak, beteggondozók, rendelők) nem csupán az egészségbiztosító költségvetéséből élnek, hanem általában az állam és az adott önkormányzat is hozzájárul működésükhöz. (Értelemszerűen nem sorolhatók ide az elenyésző százalékú magánkórházak, ezek nem is tartoznak vizsgálatomhoz.) Az ellátó rendszerekben alapvetően kétszintű ellátás van. Alapelvként az alapellátás vehető igénybe, majd beutalással a magasabb szintű szakellátás. Ennek a rendszernek a lényege az *epizód-központú ellátás*: a beteg egy adott problémával az illetékesnek vélt szakorvoshoz fordul. A másik modell, a *házi orvos-modell*, mely nem epizód jellegű, hanem páciens-központú, a házi orvos valójában a beteg problémájának a menedzsere, és ez az orvosválasztás nemcsak egy betegség gyógykezelésére érvényes. Mindkét általam vizsgált országban a házi orvos-modell az elfogadott és alkalmazott. Az egészségügyben a teljesítmény-finanszírozásnál Magyarországon és Szerbiában egyaránt a „*normatív finanszírozás*” az elfogadott. Magyarországon és Szerbiában is ez a modell az elfogadott, mely szerint a házi orvosok alapvetően aszerint kapják jövedelmüket (egyéb pótlékok mellett), hogy hány, és milyen korösszetételű beteg választotta őket.

4 Kincses, 2006: 165-166.

Az egészségügyi rendszer minőségéről

2007. február 15-e, a vizitdíj bevezetése előtt egy rövid kérdőíves kutatást végeztem, hogy Magyarországon az emberek mennyire elégedettek az egészségügyi rendszerükkel. A lekérdezés során feltérképeztem, mi az emberek véleménye az egészségügy **hozzáférhetősége, a költségek és a minőség** terén. Ezek az alappillérek (melyek függetlennek látszanak, de egymást érintő vetületeik vannak) objektívebben értékelhetők és lehetőséget nyújtanak a következtetések levonására. A kérdőívben 1-től 5-ig lehetett értékelni az alábbi szempontokat. Az egyes érték jelentette a legrosszabb minősítést, az ötös a legjobbat.

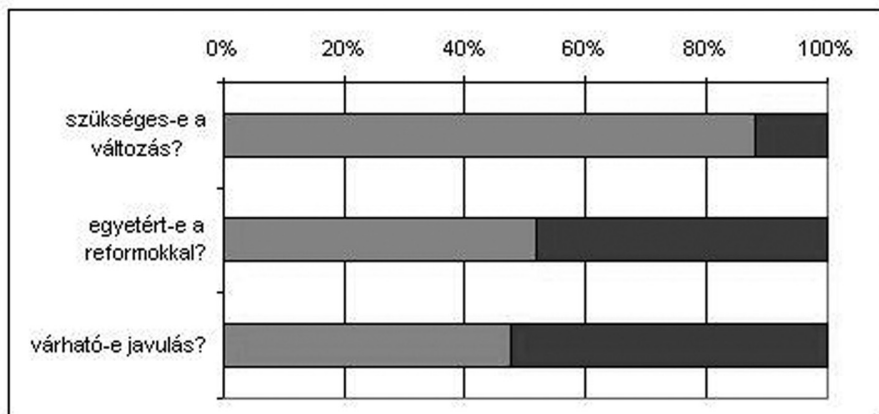

1. ábra Elégedettség az egészségüggyel Magyarországon.

Haranggörbére emlékeztető diagrammot kaptam, ami azt bizonyíthatja, hogy *közepesen vagyunk elégedettek* az egészségügyi rendszerrel. Ezután konkrétan is rákérdeztem, **jó-e a magyar rendszer**. A megkérdezettek 76%-a nem tartja jónak. Ez már sokkal rosszabb mutató.

Arra is rákérdeztem, **van-e jobb egészségügyi rendszer a magyarnál**. A megkérdezettek 83%-a mondta, hogy szerintük van, de közülük csak 25% ismert ténylegesen ilyet; legtöbbször az USA egészségügyi rendszerét jelölték meg. *Végső soron a megkérdezettek 83%-a elégedetlen.*

A harmadik módszer az egészségügyi rendszer megfelelőségének felmérésére volt, felbecsülendő **hányan akarják azt megváltoztatni**. *Csupán az emberek 12%-a nem akar tényleges változást; tehát mindössze ennyien tartják az egészségügyi rendszert jónak. A reformokat feltétlenül szükségesnek tartja a megkérdezettek 36%-a.* Mindent egybevetve

2. ábra A magyar egészségügy változásainak megítélése

számos általam készített mutató azt jelzi, hogy nem, illetve nem teljesen elégedettek, azaz a megkérdezettek 88%-a változást szeretne.

A felmérés – a teljes magyar lakosságra nézve – nem reprezentatív. A megkérdezettek 68%-a férfi, és 72%-a 20-26 közötti egészségügyben dolgozó vagy orvosi egyetemet végzett személy volt, tehát e felmérés nem adja vissza a magyar lakosság eloszlását. (A teljes lakosság tekintetében reprezentatív adatokkal a Medián közvélemény kutató által végzett vizsgálatok szolgálhatnak, melyek nyilvánosak és szabadon felhasználhatók.)

Mégis, fontosnak tartom e kutatás bemutatását, mivel az eredményeivel elért mutatók a magyar fiatalság véleményét tükrözik. Kutatások igazolják, hogy az ifjúság és az idősebb, az egészségügyre inkább rászoruló generációk véleménye e kérdéskörben gyakran különbözik.⁵

Vizitdíj, paraszolvencia

A kutatás idején a legnagyobb változást a vizitdíj bevezetése okozta (melyet ma már Magyarországon eltöröltek). Ezt az alkalmankénti hozzájárulást elvileg a hálapénz-paraszolvencia visszaszorítása érdekében vezették be. Habár a 2007 februárjában bevezetett vizitdíj képletes jellegű volt, mégis megterhelőnek bizonyult az átlagember számára és így eltörlésre került.

A paraszolvencia és a hálapénz (mint a paraszolvencia egyik fajtája) mindkét ország egészségpolitikájának egyaránt nyomasztó keresztje. Jelentős terhet jelentenek úgy a fizető egyénnek, mint a társadalomnak. A páciens nem tudja, mennyit kellene, illene adnia, és azzal sincs tisztában, hogy milyen szolgáltatásokat várhat ezért a pénzért. „A

⁵ Szántó–Susánszky 2006-os könyvében számol be róla.

paraszolvencia társadalmi teher is. Komoly reform-fék: ellenérdekelté teszi a véleményvezér orvosokat a szerkezet átalakításában, ésszerűsítésében (intézmény és osztályok összevonása) és torzítja/kioltja a finanszírozási rendszer alapüzeneteit (túlápolás, esetszám növelés, polipragmázia)⁷⁶

A paraszolvencia, mivel járulégmentes jövedelem, jelentősen erősíti a szürke és a fekete gazdaságot. „Természetesen a paraszolvencia az orvos-társadalom számára is nyomasztó jelenség. Egyrészt mindenki szeretne legálisan, tisztázott viszonyok között tisztességes jövedelemhez jutni, másrészt a paraszolvenciának jelentős szerepe van a feudális belső struktúra konzerválásában is: a fiatal orvosnak el kell fogadnia egy torz rendszert ahhoz, hogy később haszonélvezője lehessen.”⁷⁷

A szerbiai rendszerben már évek óta jelen van a vizitdíj és a napidíj, profilok szerint meghatározva, hol mennyit kell fizetni. A kórházi napidíj és ellátás alkalmával, osztályonként, profilonként szintén változó. Nem beszélve arról, ha valaki a közzétett műtési listán nem szerepel, és soron kívül szeretne bekerülni, az eljárás teljes költségét meg kell fizetnie. Habár Szerbiában valóban kiválóan működik a vizitdíj-rendszer, azt nem állítanám, hogy a paraszolvencia jelentős mértékben visszaszorult volna. Úgy vélem, hogy a hálapénz visszaszorulásához nem csupán a gazdaságban, hanem a mentalitásban is nagymértékű változások lennének szükségesek.

A kiégés (burn out) jelensége

Kétség nem fér ahhoz a tényhez, hogy az orvosok mindkét országban alulfizetettek. Az orvosi pálya temérdek stresszt, megpróbáltatást, kimerültséget, fásultságot hordoz magában, a valódi kiégésről, a *burn out szindrómáról* nem is beszélve. A jelenség kialakulását még elősegíti az állandó műszerhiány, az orvos-nővér konfliktusok, az állandó alvásmegvonás, az időhiány, a csapatmunka elégtelensége, az egészségügyben való általános pénzhiány, munkaerőhiány és a rossz szervezés is.

Kevés az olyan orvos, aki végleg elhagyja hivatását, jelentősebb azoknak a száma, akik rokon területen helyezkednek el, például gyógyszercégeknél. Ez esetben nagymértékben le kell mondaniuk a szakmai presztízsről, viszont az anyagi megbecsültség kompenzálja azt.

„A munkám egyik legstresszkeltőbb tényezője az időhiány. A munkámban állandó szinte az az érzés, hogy nem érek a végére, nem tudok megfelelően teljesíteni. Nem tudok mások és a saját elvárásaimnak megfelelni. Hiszen teendő mindig van, és mindig lehetne jobban, alaposabban csinálni. Mindemellett persze a magánéletre, barátokra, alvásra jutó idő mennyisége is frusztráló. Az alváshiány különösen megnehezíti a mindennapjaimat.

6 A polipragmázia többalapúságot, több lábon állást jelent. *Kincses*, 2006: 174.

7 *Kincses*, 2006: 175.

Ebben komoly szerepet játszik a havi 4-5 ügyelet. Ez terheli az ügyelet napját és az azt követőt is. Ez pedig, ha jobban utánagondolunk, végül is minden harmadik napot érint egy hónapban.

Úgy gondolom, hogy ahhoz, hogy egy kórházi osztály jól tudjon működni, csapatmunkára van szükség. Hát ez nálunk nem így van. Fiatal orvosként a legtöbb nehézségem a nővérekkel akad. Annak ellenére, hogy elismerem munkájukat, sőt tisztában vagyok azzal, hogy szakmai tapasztalatuk jóval nagyobb, mint az enyém, állandóak a súrlódások. Nagyon feszült a helyzet.

Többek között az említett okokból mára elsődleges kérdéssé vált számomra, hogy hogyan tovább. Orvosként, vagy valami egészen másba kellene kezdeni. Ha csak a saját egyetemi csoportomat nézem, a 15 főből hárman rögtön elmentek szülni, másik hárman a PhD-képzésbe kapcsolódtak be, egy ember külföldre ment, ketten gyógyszercéghez, így a rezidens képzésbe mindössze hatan kapcsolódtak be azonnal, ez kevesebb, mint a csoport fele.”
(29 éves reumatológus orvosnő)⁸

Való igaz, manapság az orvosi egyetem végére igen sok újdonsült diplomás orvos felteszi magában a kérdést: hogyan tovább? Ugyan nem egy lehetőség áll rendelkezésre, mégis melyik a legmegfelelőbb? Elkezdni a rezidensképzést és dolgozni havi alig nettó 90 ezer forintért? Kimenni külföldre és ott szerencsét próbálni? Esetleg feljebb kapaszkodni a tudományos ranglétrán és nekifutni a PhD fokozat megszerzésének? Avagy „eladni a lelkünket” egy gyógyszercégnek, s ezáltal, ha nem is végleg, de hosszú időre lemondani az alapindítatásról, vagyis a gyógyításról?

A század második felétől kezdve felkeltette a szociológusok figyelmét az orvosi társadalomban megnyilvánuló sajátos mortalitási ráta. A negyven éven aluli orvosok körében nem tapasztaltak jelentős eltérést az átlagpopulációtól, viszont a negyven éven felülieknél a halálozási ráta jelentősen felülmúlja a lakosság mutatóit. Számos nemzetközi és hazai kutatás eredményei tanúszkodnak az orvosi társadalomban fokozottan jelen lévő pszichés megbetegedésekről, alkoholizmusról, gyakran kábítószer-függőségről és öngyilkosságról. Az utóbbi különösen jellemző az orvostanhallgatók és a pszichiáterek körében.⁹

Egy, az 1980-as évek közepén készült tanulmány szerint „az Egyesült Államokban évente annyi orvos dobja el magától az életet, amennyi megfelel egy orvosi egyetem teljes végzős évfolyamlétszámának.”¹⁰ Igen megdöbbentő ez a tény, mivel az orvosi hivatás elsődleges célja az élet megmentése, a testi-lelki egészség megőrzése, ám képviselői mégis jelentős mértékben önpusztító tevékenységet folytatnak.

⁸ Györffy-Ádám, 2004: 111-112.

⁹ Fekete, 1991: 5.

¹⁰ Simon W., idézi Györffy-Ádám, 2004: 107.

Ezen tünetegyüttes, amely a szakirodalomban a kiégés (*burn out*) nevet viseli, a munkához kapcsolódó környezetben fellépő stressz kumulatív hatásának eredménye. A krónikus érzelmi és interperszonális stresszfolyamatokra adott válaszügyreáció, amely érzelmi kimerültséggel, energiavesztéssel, elszemélytelenedéssel, a munkába vetett hit megrendülésével, cinizmussal, dehumanizálódással, alacsony önértékeléssel és depresszióval jár. „Hangsúlyozandó ugyanakkor az is, hogy a kiégés, mint a foglalkozási stressz egyik lehetséges következménye, jelentősen különbözik a klinikai értelemben vett depressziótól. A kiégétség olyan állandó kimerültség, amelyet az érintettek már nem tudnak a szokásos módon megszüntetni. A kimerültség okai pedig legtöbb esetben, a külső munkakörnyezetben keresendők.”¹¹

„A jelenlegi munkámat nagymértékben gátolják kollégáim ellenségeskedései. Nem túl jó a kapcsolatuk velük, nem beszéljük meg a problémákat. Érdekes ugyanakkor, hogy a betegek problémái viszont fárasztanak. Szinte már nem is tudok rájuk hangolódni. Rám telepednek sokszor a személyes gondjaik. Foglalkoztat a pálya elhagyásának gondolata. Főként a magasabb jövedelem reményében, másrészt a kórház bizonytalan sorsa és az elbocsátások miatt. Gyógyszergyári ügynöki állásban gondolkodom. Sok évfolyamtársam hagyta el a pályát. Szinte mindig az anyagiak adták meg a döntéshez a fő lökést. Sokan azonban nem bírják az iramot, a túlterhelést, esetleg megromlott az egészségi állapotuk.” (46 éves reumatológusnő)¹²

A burn out szindróma kialakulásának általános okai:

- a nagyszámú beteg ellátásából fakadó megterhelés
- képtelenség a minőségi betegellátás biztosítására (költségvetési megszorítások, munkaerő-hiány)
- a halállal való mindennapos szembeesülés¹³
- az idő rövidsége miatt fokozott nyomás a feladatok elvégzésére
- rutin és egyhangú munka, a vér és egyéb testalvadékok látványa
- a betegek megbecsülésének hiánya
- az eljárások és berendezések gyors ütemű technológiai fejlődése
- a többműszakos éjszakai munka
- folyamatos szervezési-szervezeti változások
- csekély befolyás a munkaszervezésre
- alá-fölérendeltségi problémák

¹¹ Györfly-Ádám, 2004: 113.

¹² Györfly-Ádám, 2004: 113.

¹³ „Az egyetem alatt nem készítettek fel arra, hogy hogyan kell bánni a haldoklókkal. Ez számomra rendkívül sok problémát okozott. Egyre több minden zavart: ha éjszakai ügyeletben felébresztettek, a nagy távolság a munkahelyem és a lakásom között, valamint az állandó pénztelenség. Amikor még dolgoztam, már akkor is a férjem keresetéből éltünk, mivel például egy órai éjszakai ügyelet által keresett pénz nem fedezte egy guriga wc-papír árát. Azt hiszem, ekkor dönt el, hogy befejezem az orvosi pályát.” (51 éves szemorvosnő) Györfly-Ádám, 2004: 114.

- kényszerű és hibás bürokrácia
- rossz munkahelyi kommunikáció (személytelen, embertelen, intrikákkal terhelt munkahelyi légkör)¹⁴

A műtőben előforduló fő stresszhordozók:

- hatalmukkal visszaélő orvosok
- nem működő berendezések
- rendelkezésre nem álló anyagok (hiányzó törlők és egyéb alapvető eszközök)
- szívleállás
- több sürgősségi helyzet azonos időben

Mindezen szituációk és behatások a fizikai, érzelmi és szellemi kimerülés hármas hangzatát idézik elő. *Fizikai* következmények a gyengeség, a levertség, a krónikus fáradtság, a kimerültség, az alvászavarok, a gyakori fejfájások és a testsúlyváltozás. *Érzelmi* téren a depresszió, a magára maradottság érzése, a reménytelenség, a krónikus szorongás, a levertség, gyámoltalanság, kiúttalanság, az érzelmi távolságtartás válnak jellemzővé. A *szellemi* kimerültség negatív attitűdökben nyilvánul meg, kedvezőtlen beállítódások alakulnak ki önmagukkal, a munkával és általában az élettel szemben; általánossá válik a céltalanság érzete. Az orvosok dehumanizáló magatartást alakítanak ki azokkal szemben, akiken segíteniük kellene. Teljesítőképességük csökken, a szakmai elégedetlenség érzete állandósul.¹⁵

A kiégés nem egy statikus jelenség, hanem folyamat, amely ciklikusan ismétlődik. Négy fázisból áll: Az első a *lelkeseedés* fázisa, az idealizmus szakasza, amikor az ember még hatalmas energiával, nagy reményekkel, nagyfokú elkötelezettséggel, talán irreális elvárásokkal rendelkezik; itt még felléphet a betegekkel való túlazonosulás veszélye is. A második a *stagnálás*, a riadalom stádiuma, melyet a realitásokkal való szembesülés jellemez. Csökken a teljesítőképesség, az érdeklődés, a nyitottság. Az egyén még mindig végzi a dolgát, de a hangsúly már saját személyes igényeinek kielégítésére esik. A kiégés csökkenti a kritikus gondolkodásra, problémamegoldásra és döntéshozatalra való alkalmasságot. A harmadik a *frusztráció*, az ellenállás szakasza, a hivatás hatékonyságának, értékének megkérdőjeleződése. A beteggel való kapcsolat a legszükségesebbekre korlátozódik, cinikusság és merevség válik jellemzővé.¹⁶ A negyedik a *kimerülés*, visszavonulás

¹⁴ Györfly – Ádám, 2004: 117.

¹⁵ „65 éves vagyok, és tisztiorvosként dolgozom, munkaköröm a munkaegészségügy területén van. Munkámban nem sok jó található, amiért dolgozom, az a jövedelem és a magány elkerülése. Tönkretett az elviselhetetlen bürokrácia, ami 1990 óta tendenciózusan nő. Egyre kevesebb türelmem van a papírmunkához és az üresjáratokhoz. Szakmai perspektívát ebben a munkakörben nemigen látok, pedig amikor idekerültem, még fiatal voltam. Eddigi életemmel úgy vagyok elégedett, mint az ember a fizetésével. Lehet sok, lehet kevés, de elég soha. Voltak szép pillanatok, de azt hiszem túl sok idő ment el a nyüglődésekkel. Az a kérdés, hogy melyikre emlékszünk többet...” (65 éves tisztiorvos)

¹⁶ „Jelenlegi munkámra az elmúlt évek nehézségei bizony rányomták a bélyegüket. Monotonnak, egyhangúnak érzem a mindennapjaimat. A körülmények mindenképpen rendezést, javítást igényelnének. Elsősorban a szűkös anyagi lehetőségekre

stádiuma, amelyet a kihívások kerülése, a páciensekkel való kontaktus minimalizálására való törekvés, a hideg és közönyös betegellátás, valamint a fokozott alkohol-, nikotin- és kábítószer-fogyasztás jellemez.

A kiégés jelenségének magyarországi és szerbiai kutatása

A kiégés jelenségét *Freuderberg H. J.* által kidolgozott anonim önkitöltős teszttel végeztük a zentai *Dr. Gerő István Egészségügyi Központ* összes osztályán, *Dr. Fenyvesi Attila* patológus és *Szegedinszki Zsuzsa* tanárnő vezetésével, az egészségügyi szakdolgozók körében. A kérdőív 15 kérdésből állt, a benne levő állításokat 1-től 5-ig értékelhette a kérdezett aszerint, hogy milyen mértékben érezte azokat magára jellemzőnek. Összesen 120 teszt került feldolgozásra.¹⁷

A kutatási eredményeket szeretném összehasonlítani a *SE Szociológia Karán, Dr. Györffy Zsuzsa, Dr. Ádám Szilvia* és *Dr. Csoboth Csilla* által végzett vizsgálattal, amely ugyanezen módszer felhasználásával készült.

Habár a két tanulmány által elemzett minta nem azonos, hiszen a vajdaságiban egészségügyi dolgozókból, a magyarországiban pedig kizárólag orvosokból állt a tanulmányozottak köre, mégis úgy vélem, a kapott eredmények összehasonlítása érdekes és fontos lehet. „A kiégés mérésére a Maslach Burnout Inventory-t (MBI) használtuk. Az MBI egy 22 tételből álló kérdőív, mely a kiégést három dimenzióban méri (emocionális kimerülés, elszemélytelenítés (deperszonalizáció) és teljesítménycsökkenés skálák). A résztvevők egy 7-fokozatú skálán (0=soha, 6=minden nap) jelzik, hogy egyes munkájukkal kapcsolatos érzéseiket milyen gyakran észlelik. A kérdésekre adott válaszok alapján a kiégés mindegyik dimenziójára egy érték jellemző. Az értékeket három csoportba (alacsony, közepes, magas) soroltuk. A csoportosítás alapjául egy normatív minta értékei szolgáltak. Az orvosok körében a magas fokú kiégést a következő értékek jelzik: emocionális kimerülés =27 pont, deperszonalizáció =10 pont és teljesítménycsökkenés =33 pont.”¹⁸ A magyarországi kutatás 187 teszt kielemezése által készült.

gondolok. Ezek még a kifogástalan betegellátást is megnehezítik... Sokkal könnyebb helyzetünk lenne, ha tisztességes fizetést kapnánk, és ha elmeheletnék részmunkaidőbe dolgozni, amíg a gyerekek életkora ezt igényli. A pályát az én koromban már nagyon nehéz elhagyni, de ha néhány évvel fiatalabb volnék, biztosan vállalkoznék rá.” (46 éves belgyógyász) *Györffy-Ádám*, 2004: 119.

17 A kérdőív kiértékelése a pontszámok alapján a következőképpen történt:

15-25 pont: nem észlelhetők a kiégés tünetei

26-35 pont: már nyomokban fellelhetőek a tünetek, azaz elkezdődött a személytelenítés (deperszonalizáció)

36-50 pont: veszélyeztetett, amely megfelel az emocionális kimerülésnek

51-65 pont: már elkezdődött a kiégés (burn out) folyamata, a teljesítőképesség csökkent

65 ponttól: súlyos kiégés (burn out), a helyzet fenyegető, mind fizikailag, mind mentálisan.

18 *Ádám-Györffy-Csoboth*, 2006: 120.

A zentai minta átlagéletkora, $36,43 \pm 11,50$ év, családi állapot szerint 62% férjezett illetve nő, 18% hajadon illetve nőtlen, 12% elvált és 8% özvegy. „A mintába került orvosok átlagéletkora 47,1 év (SD 8,7) volt és a minta 59%-a 50 év alatti orvosokból állt. A családi állapot megoszlását tekintve az orvosnői csoportban jellemző az elvált és özvegyek nagyobb aránya a férfi orvosokéhoz viszonyítva, de a minta egészét nézve a házastársi kapcsolat van a legnagyobb arányban.”¹⁹

„Az emocionális kimerülés szignifikáns összefüggést mutatott az alábbi szocio-demográfiai változókkal: nemmel (nő), családi állapottal (házas), valamint az életkorral (<40 év). Egyenes arányú kapcsolatot találtunk az emocionális kimerülés és a rossz szomatikus valamint pszichés egészségi állapot (az egészségi állapot negatív önértékelése, az allergia és az izom-, csontrendszeri megbetegedések, a pánikbetegség, az öngyilkossági gondolatok, az alvászavar, a nagy munkaterheltség, a jelentős munkahelyi ártalom, a munkahelyi stressz és megelégedetlenség prevalenciája) között. Az emocionális kimerülés továbbá összefügg az egészségmagatartás egyes kérdéseivel (a helytelen táplálkozással és a rendszeres anxiolitikum szedéssel).²⁰

A zentai mintában ugyan nem vizsgáltuk a kimerülés jelenségét a családi állapot és a nem tükrében, viszont az életkort, azaz a munkaévek számát szemlélve érdekes jelenségre bukkantunk. Azok a személyek, akik 1999 után álltak munkába, a legkisebb százalékban - 30%- prezentálják a kiégés jelenségét.

Azoknak a megkérdezetteknek, akik már több mint 20 munkaévet tudhattak maguk mögött, 56%-a bizonyult a tünetek által veszélyeztetettnek. A legvesélyeztetettebb korosztály, ahol már a fenyegető stádium is fellelhető, a 11-20 munkaévvel rendelkezők intervalluma volt. Rendkívül elgondolkodtató ez az eredmény, mivel azt várnánk, hogy a legidősebb, azaz a legtöbb munkaévvel rendelkező korcsoportban mutatkozik meg a legmagasabb arányban a kiégés (burn out) jelensége. Ez a munkával töltött kritikus periódus az 1984-1993 évekre tehető, amely egybeesik az akkori jugoszláv háborúk előszelével, kezdetével illetve lefolyásával, nem beszélve az azt követő, gazdaságilag is nehéz, inflációs időszakról. Minden bizonnyal az akkori helyzet az egész ország lakosságának életére rányomta bélyegét, s ez a kapott adatokban is tükröződik. Amennyiben a két kutatás fő eredményeit, azaz a tanulmányozott mintában észlelt kiégés mértékét összehasonlítjuk, a következőket kapjuk:

A magyarországi mintában a 40 év alatti orvosoknál tapasztaltuk legfőképpen a kiégés tüneteit, a zentai kutatás során pedig az említett 11-20 munkaévvel rendelkező korosztály esett a legkritikusabb intervallumba. Gyakorlatilag a két eredmény megegyezik, mivel az előbbi kutatás kizárólag orvosokkal készült, akik kb. 25 évesen kezdik a pályafutásukat és 40 éves korukra kb. 15 munkaévvel rendelkeznek.

Az egészségügyi dolgozók esetében nem beszélhetünk pusztán munkáról, ez több annál: elhivatottság. Nem könnyű hivatásról beszélni, a mai anyagi, pénzügyi szemléletű

19 Ádám-Györfőy-Csoboth, 2006: 121.

20 Ádám-Györfőy-Csoboth, 2006: 122.

világunkban, ahol a munkaerő is csupán piaci szereplőként jelenik meg. A munkavállaló saját lehetőségeinek, paramétereinek, adottságainak és végzettségének megfelelően próbál a lehető legtöbb pénzt keresni, és megtalálni azt a munkahelyet, amely által a legteljesebb anyagi jólétet tudja biztosítani saját maga és családja számára. Ilyen mentalitás mellett talán túl idealisztikusnak tűnik küldetésről szólni, nem beszélve az alacsony presztízssű és még kevésbé megfizetett ápolói hivatásról (a zentai kutatás egészségügyi dolgozók körében készült, itt beleértve az ápolókat is). „Országszerte összesen 80-an jelentkeztek – mintegy 3000 pályaelhagyó mellett – ápolónői szakiskolába.”²¹

Azt gondolhatnánk, hogy két, e téren még fejlődésre szoruló országban nem kell csodálkozni ilyen adatok láttán. Sajnos, az alábbi kutatások fényében, más konzekvenciát kell levonnunk: „Linda H. Aitken és munkatársai kutatása alapján, mely az USA, Kanada, Anglia és Skócia 700 kórházára, ezeken belül 43 000 nővére terjedt ki, a következő kép tárul elénk:

- a nővérek 30-40%-a a kiégés magas fokát mutatja
- a nővérek 60-70%-a szerint alacsony a nővérek létszáma, ami túlterhelést okoz
- a nővérek kevesebb, mint 50%-a elégedett a vezetők törődésével
- a nővérek 20-30%-a tervezi, hogy 1 éven belül elhagyja az ápolónői pályát.”²²

Az idézett adatok gazdaságilag fejlett és kiváló egészségügyi rendszerrel rendelkező országokból származnak. Megállapíthatjuk, hogy ezek a nővérek sem érzik jobban magukat, mint hazai kollégáik. *Tehát az ápolók körében megvalósuló kiégés (burn out) gyakorlatilag világbetegség.* Míg az orvosi hivatás gyakran megkönnyíthető a munkaórák számának csökkentésével, a fizetésemeléssel és a jó csapatmunkára való törekvéssel (a fenti interjúk alapján), addig a nővérek munkájukhoz csupán belső indítatásból meríthetnek erőt. Régi, szinte megoldhatatlannak tűnő probléma a presztízshiány és az alárendeltség, úgy az orvosnak, mint sokszor a betegeknek is.

A modern értelemben vett ápolói szakma megteremtőjétől, *Florence Nightingale*-től származik az alábbi mondat: „Az ápolás olyan küldetés, mely megtanít minket arra, hogy ne mindig csak önmagunk legyünk fontosak, hanem vegyük észre a másik embert. Hivatásként érdemes csak megélni, mert különben elveszti valódi értékét; akár azzal, hogy divattá válik, akár azzal, hogy kenyérkeresetté süllyed.”²³

Összefoglalás

Szerbiában és Magyarországon a korszerű egészségügyi rendszer még kialakulóban van. A két országban párhuzamosan haladnak a reformok. Míg Szerbiában kiválóan működik a vizitdíj rendszere, addig Magyarországon mára már eltörölték. Az orvosi munkakör

²¹ 44 IME III. évfolyam 10. szám, 2005: 1.

²² 44 IME III. évfolyam 10. szám 2005: 3-4.

²³ 44 IME III. évfolyam 10. szám 2005: 3.

ugyan alulfizetett, ám jelentős mértékben mégsem számít hiányszakmának, ellentétben az ápolói hivatással. Az orvosi lét presztízsértékű, ellentétben az ápolóéval. Mindkét rétegben fokozott a kiégés jelensége, de nemzetközi kutatások igazolják, hogy az orvosok életét sokkal egyszerűbb a környezet javításával megkönnyíteni, mint a nővérekét.

Az egészségügyet ma még nem a hiányszakmák jellemzik. Kezdetben ugyanis sokan választják ezt a hivatást, de a nem megfelelő körülmények miatt gyakran pályájuk elhagyására kényszerülnek. Akik pedig ezt nem tehetik meg, általában az egészségi állapotuk romlásával fizetnek.

Felhasznált irodalom

- Ádám – Györffy – Csoboth, 2006 Dr. Ádám Szilvia – Dr. Györffy Zsuzsa – Dr. Csoboth Csilla: *Kiégés (burn out) szindróma az orvosi hivatásban*. Hippocrates 2006 (VII) 2. 113-118.
- Fekete, 1991 Fekete Sándor: *Segítő foglalkozások kockázatai – Helfer szindróma és a burnout jelenség*. In: *Psychiatria Hungarica* 1991 (1) 1. 17-29.
- Györffy – Ádám, 2004 Györffy Zsuzsa – Ádám Szilvia: *Az egészségi állapot, munkastressz és a kiégés alakulása az orvosi hivatásban*. Szociológiai Szemle 2004 (14) 3. 107-127.
- Health http://content.healthaffairs.org/cgi/content/full/23/3/100_2007-05-07
- Kincses, 2006 Kincses Gyula: *Az egészségügyi rendszer jellegzetességei*. In: Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva (szerk.): *Orvosi szociológia*. Semmelweis Kiadó, Budapest 2006. 160-175.
- Medicina, 2000 44 IME II. évfolyam 10. szám 2005. Medicina 2000 Járóbeteg Szakdolgozói Konferencia anyaga (2004. szeptember 17-18.)
- Pravilnik, 2006 Pravilnik o blizim uslovima za obavljenje zdravstvene delatnosti u zdravstvenim ustanovama i drugim oblicima zdravstvene sluzbe. In: Sluzdbeni glasnik Republike Srbije br. 43/2006
- Pravilnik, 2008 Pravilnik o sadržalju obimu prava na zdravstvenu zastitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o peticipaciji za 2008 godinu. In: Sluzdbeni glasnik Republike Srbije br. 14/2008

Szántó – Susánszky, 2006

Zöldkönyv

Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Orvosi szociológia*. Semmelweis Kiadó, Budapest 2006.

www.magyarorszag.hu/zoldkonyv/6.html

Migrációs folyamatok a magyar felsőoktatásban

Szülőföldről a hazába – és vissza?¹

Tanulmányom témájaként a vajdasági magyar fiatalok felsőoktatási preferenciáinak vizsgálatát választottam, mégpedig a magyarországi egyetemi kínálat tükrében. A szak- és intézményválasztást befolyásoló motívumok feltárása mellett azt is megnéztem, miért esett választásuk Magyarországra, mi bírta rá őket szülőföldjük elhagyására, illetve milyen terveik vannak jövőjükkel kapcsolatban. Mindezt fontos problémának tartom, hiszen a vajdasági magyarok anyanyelvű oktatása a többségi nemzethez képest már a szülőföldi középiskolai képzésben is alulreprezentált.² Ennek egyenes következményeként a magyar nyelvű felsőoktatási intézményekben az elvártnál szintén alacsonyabb számban vesznek részt, ami a vajdasági magyar értelmiségi réteg fogyásához vezethet. Felvetődik tehát a kérdés: vajon hol tanulnak – ha egyáltalán tanulnak – a vajdasági magyar fiatalok? A válaszok egyike: Magyarországon. Tanulmányomban kísérletet teszek a *továbbtanulási célú migráció motívumainak* feltárására. Háttéranyagként megkerülhetetlennek tartom a Vajdaság helyzetének rövid bemutatását.

Kivándorlás és bevándorlás

„A jugoszlávok tömeges külföldi munkavállalása több évtizeden át szociális, gazdasági, erkölcsi, politikai és kulturális okokkal magyarázható; az utóbbi évtizedekben mindehhez csatlakozott a háborús és válságos társadalmi helyzet.”³

A fenti idézet nemcsak a külföldi munkavállalás okait világítja meg, hanem a legáltalánosabb mértékben referál mindazoknak a motivációiról, akik a valamikori Jugoszlávia elhagyása mellett döntöttek – tartozzanak bármely nemzetiséghez. 1989 előtt

1 A „szülőföldről a hazába” kifejezés forrása: *Gödri–Tóth*, 2005: 79. A megfogalmazás arra irányul, hogy a határon túli magyarok nem migrációként, hanem társadalmi mobilitásként élik meg az anyaországba való költözést. Itt szeretnék köszönetet mondani a munkám során nyújtott segítségéért dr. M. Császár Zsuzsának, dr. Mandel Kingának és dr. Gábrity Molnár Irénnek. Köszönet Cigler Edinának, amiért rendelkezésemre bocsátotta mélyinterjúit, valamint azoknak az egyetemistáknak, akik megosztották velem tapasztalataikat, terveiket.

2 A magyar diákok aránya a különböző oktatási szinteken: általános iskola: 12,31%; középiskola: 10,87%; főiskola: 8,31%; egyetem: 5,72%; posztgraduális: 8%. „Az adatok szerint a magyarok anyanyelvű oktatása különböző oktatási szinteken alulreprezentált a népességi részarányhoz viszonyítva. Továbbá a magyar középiskolások továbbtanulási szándéka is gyenge, kivéve a nagyvárosokban élőket (Szabadka és Újvidék környékét). Legjobban a szörvényban élők maradnak le.” vö.: *Gábrity*, 2003: 44.

3 *Gábrity*, 2001:120.

a Vajdaság, csakúgy mint Koszovó, a volt Jugoszlávián belüli autonóm tartományként működött. A kivándorlás a nyugat-európai „kapitalista” országok felé irányult: az NSZK, Franciaország, Ausztria voltak a kedvelt végállomások. A „jugoszláv” kivándorlók elsődleges célja pedig a pénzkeresés, vagyonosodás, azaz egyértelműen anyagi motivációk mozgatták ezt a gazdasági migrációs hullámot. Ez egészen az 1980-as évekig jellemző volt. A változást az 1990-es évek hozták meg. Az 1990. évi, illetve az 1992-es jugoszláv alkotmány megfosztotta a két tartományt önállóságától, centralizálta az anyagi forrásokat és a kisebbségi jogokat is korlátozta. Kötelezővé tette a szerb nyelv államnyelvként való használatát „azzal az indokkal, hogy háttérbe szorult a kisebbségi nyelvekkel szemben”.⁴ Az új alkotmányok teret engedtek a nyílt *asszimilációnak*, a *nemzetiségi oktatást és művelődést ellehetetlenítették*.⁵

A kilencvenes évektől a kivándorlás legfőbb oka a háború: a bizonytalan politikai-gazdasági helyzet, a létbizonytalanság mind-mind push-faktorokként működtek. Jellemző volt a tömeges kivándorlás: fiatal szakemberek, katonaköteles férfiak, valamint családok emigráltak Magyarország mellett többek között Kanadába, Ausztráliába, Németországba.⁶ Az 1999-es bombázásokat megelőző és követő időszakban ismét migrációs hullám vette kezdetét. A kivándorlással párhuzamosan azonban elkezdődött egy belső migráció is: tömegesen érkeztek a déli területekről a szerb menekültek – beköltözésükkel egy időben pedig ismét megnőtt a szülőföldjüket elhagyó magyarok száma. A fiatalok, elsősorban a középfiskolások és a felsőoktatásban résztvevők, növekvő arányban döntöttek a magyarországi tanulás mellett. A tanulmányi indíttatású, ideiglenesre tervezett migráció gyakran tartóssá vált, és a kivándorolt fiatalok soha többé nem tértek vissza Magyarországról.⁷

Az új évezredben folytatódnak ezek a folyamatok: a menekülthullámok ugyan már visszaszorultak, viszont változatlan a magyarok elvándorlása, az itthon maradottak csekély népszaporulata, előregedése és alacsony iskolázottsága.⁸ Ezen a tendencián remélhetőleg pozitív irányban változtat a 2008. április 29-én Luxemburgban aláírt egyezmény, melyet az Európai Unió kötött Szerbiával.⁹

A határon túli magyarok Magyarországra történő bevándorlása „*valahol a belföldi és a nemzetközi migráció között helyezhető el, egy sajátos értelmezési keretben*, amely figyelembe veszi a közös történelmi gyökerek, az etnikai identitás, a nyelvi azonosság és kulturális közelség szerepét az egész folyamatban.”¹⁰ Magyarország elsősorban a határon túli magyarok számára jelent cél- és nem tranzit-országot, ugyanis a bevándorlók 70-80%-a Romániából, Ukrajnából, Jugoszláviából érkezik. Ez az arányszám az 1990-

4 Mirnics, 2001: 37.

5 vö: Mirnics, 2001: 36.

6 vö: Gábrity, 2001: 118.

7 Gödri-Tóth, 2005: 88.

8 vö: Mirnics, 2001: 43.

9 Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju – Egyezmény a stabilizációról és a csatlakozásról.

10 Gödri-Tóth, 2005: 79.

es évek elején a 90%-ot is elérte. A bevándorló román állampolgárok körében a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja a 80%-ot, az ukránok között ez a szám 50-60% közötti, a volt Jugoszlávia területéről érkezők 70-80%-a magyar, de számuk csökkenő tendenciát mutat.

1989-ben, az akkori Jugoszlávia területéről bevándorló férfiak 95%-a 14-19 év közötti volt. Ez a tendencia később is folytatódott: 1992-1993-ban elsősorban a katonaköteles fiatal férfiak menekültek Magyarországra, de már 1993-tól kimutathatóan családok érkeztek, beállt a férfi-nő egyensúly; korosztályi megoszlás szerint a 0-14 évesek száma megsokszorozódott, 7-15-ször többen érkeztek, mint addig.¹¹ Mindezekkel a bevándorlási tendenciákkal párhuzamosan az 1990-es évek során fokozatosan nőtt a szülőföldről érkező, magyar nemzetiségű diákok száma.

Év	Férfi	%	Nő	%
1988	17	1,7	33	10,2
1989	42	3,8	35	7,7
1990	56	3,8	83	8,2
1991	242	19,6	129	15,7
1992	165	16,3	115	18,9
1993	36	12,5	15	8,7
1994	58	9,0	61	13,6
1988-1994	616	9,1	471	12,3
összesen:	1087 (10,3%)			

1. táblázat A Magyarországon tanuló jugoszláv állampolgárok száma és aránya a bevándorlók közt 1988–1994 között.¹²

A vajdasági magyar oktatásügy a második világháború utáni időszakban szinte a nulláról kezdte újra. Mindössze két magyar középiskolai tanár maradt a területen és a tanítók száma is jelentősen csökkent.¹³ A magyarul is oktató *általános iskolák* számának visszaesése az 1950-es évektől megfigyelhető: amíg az 1953/1954-es tanévben 286 iskolában 49 690 tanulót tanítottak, addig ez a szám az 1989/1990-es tanévben 127 iskolára és 26 794 tanulóra fogyott. A 2000/2001-es tanévben 23 722 magyar nemzetiségű tanulót tartottak számon, de közülük csak 19 416 járt magyar osztályba.¹⁴

Az ötvenes évek iskolaszervezetét a szerb-horvát tannyelvű iskolákkal való összevonás és a centralizálás jellemezte. „Hivatalosan” a többségi nyelv elsajátítását, illetve

¹¹ Tóth, 1997: 181–183.

¹² Tóth, 1997: 181–183.

¹³ vö: Arday, 1997 – internetes forrás.

¹⁴ vö: Gábrity, 2004: 63.

az „internacionalizmus szellemiségének” kibontakozását akarták elősegíteni, ám valójában a magyar iskolák felszámolásával megváltoztatták az oktatás nyelvét, ellehetetlenítették a magyar kultúra és műveltség áthagyományozását.

Az állam kevésbé támogatta a nemzetiségi nyelven oktató intézményeket, így a magyar szülők egy része a többségi iskolákba íratta gyermekét – részint a korszerűbb iskola miatt, részben pedig a jövőbeni könnyebb érvényesülés reményében. Ez a gyakorlat azt eredményezte, hogy az 1980-as évekre a vajdasági magyarok 25%-a (helyenként 60-75%-a) már az általános iskolában sem tanult az anyanyelvén.¹⁵

Évtizedek óta jellemző tendencia, hogy inkább a szakmát nyújtó középiskolákat választják a magyar fiatalok, melyek olykor az érettségi lehetőségét sem biztosítják. A többségi nemzetnél éppen ellentétes irányú folyamat figyelhető meg: sokkal gyakrabban választják a négyéves szakközépiskolákat, melyek érettségit is adnak, illetve a gimnáziumot.¹⁶

A *felsőoktatás* nyelve elsősorban a szerb, habár 1970-ben született egy törvény, melynek értelmében, ha harmincnál többen kérvényezik, akkor nemzetiségi nyelven kell biztosítani az oktatást az egyetemi szakokon. Ennek ellenére nem történtek ilyen jellegű törekvések a hallgatók részéről. Az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek közepéig lehetőségük volt a magyar nemzetiségűeknek arra, hogy Magyarországon, anyanyelvükön tanuljanak – önköltséges képzésben. Ezt a két ország között fennálló csereprogram tette lehetővé. Elsősorban a budapesti és a szegedi egyetemeket célozták meg a vajdasági magyar hallgatók.¹⁷

A 2000-es években ismét helyet kapott a felsőoktatási törvényekben a nemzetiségi oktatás kérdése és decentralizálás vette kezdetét.¹⁸ 2002. január 23-án a szerb országgyűlés megszavazta – mindössze egy szavazatos többséggel – az ún. *Omnibusz törvényt* (Vajdaság Autonóm Tartomány meghatározott hatásköreinek megállapításáról szóló köztársasági törvényt) –, melynek értelmében a tartomány visszakapta a társadalmi élet számos területén korábbi hatásköreit, melybe az oktatás is beletartozik. Az *Omnibusz törvény* engedélyezi a kisebbségi nyelven való oktatást – mind az általános, mind a közép fokú,

15 vö: Arday, 1997 – internetes forrás.

16 vö: Gábrity, 2004: 66.

17 vö: Arday, 1997

18 A 2005. évi felsőoktatási törvény (Zakon o visokom obrazovanju, 2005) 80. cikkelye vonatkozik a felsőoktatás nyelvére. Ez kimondja, hogy az oktatás nyelve a szerb, viszont az oktatási intézmény megszervezheti a nemzeti kisebbségek nyelvén való oktatást, valamint az oktatás egy része történhet a kisebbségek nyelvén, illetve a doktori disszertáció megírása és védése szintűgy történhet a kisebbség nyelvén, vagy valamely világnyelven. Emellett engedélyezi az oktatást a kisebbségi nyelven, valamint valamely világnyelven is.

A törvény 86. cikkelye a hallgatók jogait és kötelezettségeit taglalja. Itt is szerepel, hogy a hallgatónak joga van anyanyelvén – a nemzeti kisebbség nyelvén tanulni, amennyiben az összhangban van a törvénnyel.

A 97. cikkely értelmében a nyilvántartás vezetésének nyelve a szerb (cirill betűkkel írva), illetve az oktatás nyelve (kétnyelvű nyilvántartást kell vezetni).

A 99. cikkely kimondja, amennyiben az oktatás a nemzeti kisebbség nyelvén, illetve valamely világnyelven folyik, mindennemű dokumentum két nyelven adandó ki: szerbül, cirill írásmóddal, illetve az oktatás nyelvén.

illetve a felsőfokú oktatásra is kiterve, valamint lehetővé teszi a hivatalos ügyek terén az anyanyelvhasználatot.

Mégis, a magyar nemzetiségű tanulók mindössze egyharmada tanul anyanyelvén – főleg a szabadkai felsőoktatási intézmények valamelyikében. Teljesen magyar nyelvű képzés egyedül a *Magyar Tanszéken* van, Újvidéken, illetve a *Tanítóképző Karon*, Zomborban és Szabadkán. Bizonyos karok biztosítják néhány tantárgy magyar nyelven való hallgatásának lehetőségét – például a *Közgazdasági Kar és az Építőmérnöki Kar* Szabadkán, valamint a *Művészeti Akadémia* Újvidéken. Meg kell még említeni az anyaországi egyetemek kihelyezett tagozatait. Ilyen intézmény a *Szent István Egyetem Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar Kertész-mérnöki Szak Határon Túli Levelező Tagozata* Zentán és a *Gábor Dénes Informatikai Főiskola* Szabadkán.¹⁹

A kárpát-medencei hallgatói mobilitás és a bolognai folyamat

A magyar rendszerváltozással kezdődően a határon túli magyarok bizonyos fokú támogatást élveztek – a magyar állam segítette őket az anyaország oktatási intézményeiben való továbbtanulásban. A támogatáspolitikai mellett abban is különbség érhető tetten a bolognai-folyamat nyújtotta mobilitás és a határon túli magyarok mobilitása kapcsán, miszerint az utóbbiak etnikai alapon és más indíttatásból döntenek a vándorlás mellett, illetve esetükben legtöbbször egyirányú mobilitásról beszélhetünk.²⁰ Egyes becslések szerint a Magyarországon felsőfokú végzettséget szerző határon túli fiatalok hozzávetőleg 50%-a nem tér haza.²¹ Ennek tükrében leszögezhető: a tanulás, illetve a továbbtanulás olyan migrációs csatorna, mely a letelepedés előkészítő szakaszaként is értelmezhető.

A határon túli magyar hallgatók anyaországba történő, továbbtanulási szándéktól vezérelt migrációjában három szakasz különíthető el.²² Az *első szakaszban*, a kilencvenes évek közepéig az intézményesülés nyomta rá bélyegét, folyamatosan dolgoztak a jogalkotók. Ekkor alakultak meg a határon túli magyarokat támogató első intézmények: a *Határon Túli Magyarok Hivatala*, az *Illyés Közalapítvány* stb.²³ A *második szakaszban*, az 1990-es évek közepétől, a határon túli hallgatók egy része költségtérítéssel képzésbe került. Ekkor kezdődött a „támogatáspolitikai társadalmisítása”:²⁴ előkuratóriumokat, szakmai előzsűriket hoztak létre, megalakult az ösztöndíjtanács. A *harmadik szakasz* kezdetét Magyarországnak és két, majd három szomszédjának az Európai Unióhoz való 2004. évi csatlakozása jelenti, melynek hatására előbb a szlovákiai, majd 2007-től a romániai

19 vö: Szalma, 2005: 205–208.

20 vö: Erdei, 2005: 334–335. A tanulmány alapjául szolgáló kutatást a 2003/2004-es tanév tavaszi szemeszterében végezték, 452 hallgató kérdőíves lekérdezésével. Felmérték a hallgatók társadalmi-gazdasági hátterét, a kulturális tökélet, anyagi körülményeit, a magyarországi továbbtanulás motivációit, a továbbtanulási és a hazatérési terveket.

21 vö: Gödri-Tóth, 2005: 88.

22 vö: Erdei, 2005: 334–335.

23 Bárdi, 2002: 118.

24 Uo.

állampolgárok is a magyar állampolgárokéval azonos jogokkal pályázhatnak a felsőoktatási intézményekbe. Velük szemben az ukrán és szerb állampolgárok továbbra is a határon túli magyarokat érintő ösztöndíjazástól függenek, amennyiben állami finanszírozásban szeretnének tanulni – azaz továbbra is ösztöndíjat akarnak.

A továbbtanulás motivációi

A 20. század utolsó éveiben az egész kelet-közép-európai térségben negatív irányt vettek a népesedési folyamatok, amelyekben az alacsony természetes szaporulat mellett a migrációs hullámok is fontos szerepet játszottak. Minden ország igyekszik megfelelő válasz találni a népességfogyásra. „(...) a mennyiségi népességsökkenést némileg a minőségi, tanult és szakképesített emberi erőforrás pótolhatja.”²⁵

Magyarországon a népesség száma 1981 óta folyamatosan csökken és ezt pusztán mérsékelni tudja a bevándorlók száma: „A bevándorlás Magyarország számára – mint a befogadó ország számára általában – *természetesen nyereséggel jár: kedvezőtlen demográfiai folyamatait* (a népesség fogyását és öregedését) valamelyest tompítja a magyarországi népességnél fiatalabb korstruktúrával rendelkező bevándorlók befogadását, ráadásul a képzési költségek megspórolásával jut aktív munkaerőhöz. Mindezek mellett a magyar anyanyelvű és nemzetiségű bevándorlók integrálása nem okoz nehézséget, nem jelent költséget. Ezzel együtt nemzetpolitikai szempontokat figyelembe véve a környező országokban élő magyarok Magyarországra vándorlása mégsem jár egyértelműen pozitív következményekkel. Mindazok a demográfiai és munkaerő-piaci előnyök, amit e folyamat jelent Magyarországnak, hátrányként jelentkeznek a kibocsátó országok magyarsága számára, sőt – az elmozdulók számát a kibocsátó magyar közösségek és a fogadó népesség számához arányítva – többszörösen hátrányként.”²⁶

Amellett, hogy az 1989. évi rendszerváltozás megnyitotta Magyarország kapuit és a határok a valóságban is átjárhatókká váltak, megváltozott az oktatás, így a felsőoktatás kontextusa, jellege is. Olyan tendenciák lettek fontosak, melyek Nyugat-Európában akkorra már szokványossá, mindennapossá váltak. A felsőoktatás expanziója mellett, a Life Long Learning – az élethosszig tartó tanulás – kezdett Magyarországon is teret hódítani.

Kutatásomban részint a meglévő tanulmányok, illetve a rendelkezésemre álló és a témához kapcsolódó szakirodalom minél alaposabb feldolgozására törekedtem; másrészt pedig két, tíz-tíz mélyinterjúból álló sorozatot dolgoztam fel és vettem össze. Az egyiket 2001-ben, Cigler Edina szociológus készítette a „*Magyarországon végzett határon túli magyar fiatalok életútja*” – címmel. A másikat 2008 tavaszán készítettem olyan vajdasági fiatalokkal, akik jelenleg valamely magyarországi felsőoktatási intézményben alap- vagy PhD-képzésben vesznek részt.

25 ld: Gábrity, 2004: 57.

26 Gödri-Tóth, 2005: 128.

A mélyinterjú-vázlat összeállításánál több, a határon túli magyar fiatalok továbbtanulására, azon belül is a motivációikra vonatkozó tanulmányt dolgoztam fel, és azok alapján állítottam össze saját vázlatomat.²⁷ Elsősorban arra a kérdésre kerestem a választ, melyek azok a külső körülmények, illetve milyen azoknak a külső eseményeknek a belső megítélése, személyes megélése, amelyek a magyarországi továbbtanuláshoz vezetnek.

A 2001-ben készült mélyinterjú sorozat alanyai kapcsán kitűnik, hogy nagy részük a legzűrzavarosabb időszakban döntött a magyarországi továbbtanulás mellett, ami akkor mindenképpen kiutat jelentett a szülőföld kritikusnak és bizonytalanak mondható háborús helyzetéből. Az esetek többségében a szülők kifejezetten támogatták a magyarországi továbbtanulás gondolatát, sőt szorgalmazták is megvalósítását.

„Egyik nap átvittek a szüleim és elkezdtünk járni főiskoláról főiskolára, egyetemről egyetemre. Az a pontszám, amivel nem vettek engem fel a JATE-ra, ők azzal a pontszámmal fel tudnak venni a Tanárképző Főiskolára. Az biztos, hogy ha fölvesznek, akkor nem kell fizetnem tandíjat. Esetleg még ösztöndíjban is részesítenek.” (37 éves, matematika–informatika szakos férfi, 2001-es interjú)

Gyakran feltűnik a beszámolókbán, hogy az otthoni továbbtanulást nem is engedhette volna meg magának anyagilag a család – hiszen a kilencvenes évek elején Jugoszláviában hihetetlen mértékű infláció volt, a dinár értéke szinte óráról órára csökkent. Ebben a helyzetben az ösztöndíj és a kollégiumi elhelyezés óriási húzóerő volt a fiatalok számára, ami olykor még a személyes érdeklődésen is felülkerekedett. A legfontosabb az volt, hogy „biztonságban legyünk”, olvashatjuk az egyik interjúbán:

„A '93-as nagyon nehéz év volt, hiperinfláció, anyagi helyzetem azt nem tette volna lehetővé, hogy én Újvidéken tanuljak.” (35 éves, tejjgazdaság és takarmányozás szak, valamint élelmiszer-minőségellenőr, nő, 2001-es interjú); „Én a gimnáziumba '90–94-ig jártam, az pont a háború kezdete. Már akkor érlelődött az egész osztályban, hogy a folytatás Magyarországon fog történni. Ha nem lett volna ösztöndíj, akkor az is lehet, hogy nem választom a logopédiát. Végül is az volt az elsődleges cél, hogy Magyarország, és ha már ott vagyok, akkor logopédia, mert azt csak magyarul lehet.” (33 éves, logopédus és értelmi fogyatékosok pedagógusa, nő, 2001-es interjú); „Ez egy nagyon hirtelen döntés volt számunkra, nem is próbáltunk tájékozódni. A szüleim és a bátyám, azt tartották szem előtt, hogy biztonságban legyek.” (37 éves, matematika–informatika szakos férfi, 2001-es interjú)

A férfiak esetében a külföld a hadkötelezettség alóli kibúvást is jelentette: egy fiú ugyan még 1990–1991-ben, a középiskolai érettségi után bevonult, viszont sokatmondó az

27 A 2. mellékletet lásd a *Digitális változatban*: <http://katasztier.martonaron.hu/index.php?page=tudas>

a tény, hogy leszerelése után mindjárt át is jött Magyarországra, és amikor már „röpködtek a behívók” nem ment vissza a szülőföldre.

A 2008-as mélyinterjúk fiataljai már a háborús időkben nőttek fel. A kifejezetten migrációra buzdító családi háttér esetükben már nem jellemző: továbbra is támogatják a szülők a gyermekeiket (mivel anyagi szempontból valamelyest tehermentesíti őket a magyarországi ösztöndíj és kollégiumi elszállásolás lehetősége), mégis inkább az tapasztalható, hogy a fiatalok kezébe helyezik a döntést. Beszámolóikban már megjelenik az a vonal, miszerint nem csak a középiskola utolsó évében, hanem annak első évétől kezdve tudatosan készültek a magyarországi továbbtanulásra.²⁸ Indoklásaik szerint kamaszként is látták az otthoni helyzet reménytelenségét, az önmegvalósítás lehetőségének hiányát, az intézmények elavult felszerelését, az oktatás alacsony színvonalát. Ezzel szemben a magyarországi felsőoktatást színvonalasnak, fejlettebb infrastruktúrával rendelkezőnek ítélték meg.

Ugyanez derül ki Gödri Irén és Tóth Pál Péter tanulmányából, illetve a Márton Áron Szakkollégiumban végzett kutatásból is.²⁹ A magyarországi továbbtanulást elsősorban az itteni jobb minőségű, magasabb színvonalú, szélesebb skálájú oktatás; az anyanyelvű oktatás; a jobb, anyagi szempontból előnyösebb munkalehetőségek motiválták.

Akik 1999 után kezdték egyetemi tanulmányaikat, már más jellegű tapasztalatokkal bírnak az anyaországról, mint a korábbi interjúalanyok. Előfordul, hogy volt korábban kitelepedett rokon (például idősebb testvér) – így nekik már könnyebb volt meghozniuk a migrációs döntést, hiszen volt kihez jönniük.

„(...) a bátyám szintén a bombázások alatt iratkozott át a Magyar Tanszékről Szegedre” (25 éves, fizika PhD-hallgató, férfi, 2008-as interjú); „(...) bátyám ugye Magyarországon járt középiskolába, én nagyon utána akartam jönni.” (25 éves, neurobiológus PhD-hallgató, nő, 2008-as interjú); „(...) két testvérem van, az egyik öcsém Szegeden tanul.” (25 éves, geográfushallgató férfi, 2008-as interjú)

A 2001-ben készített mélyinterjúkban egyik alany sem számolt be arról, hogy erős rokoni szál kötné Magyarországhoz.³⁰ Nem ignorálható az a tény, hogy ingatag politikai helyzet uralkodott Szerbiában – és még ma sem állítható az ellenkezője. Az is fontos, hogy a magyarországi felsőoktatás színvonala elismerten magasabb, több lehetőséget biztosít, mint az otthoni. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a migrációs döntés nem csak a külső események, tények, körülmények hatására születik meg – sokkal inkább azoknak a belső megítéléséről van szó.³¹

28 Ezt a megállapítást Erdei Itala tanulmánya is alátámasztja. A szerző megjegyzi, hogy a többi határon túli magyarokhoz képest azok, akik Vajdaságból érkeznek átlagosan egy évvel hamarabb hozzák meg döntésüket. vö.: Erdei, 2005: 347.

29 MÁSZ, 2004: 23.

30 vö.: Erdei, 2005: 346–347 és T. Mirnics, 2001: 180.

31 vö.: Gödri -Tóth, 2005: 80; Mandel, 2007: 173.

Anyanyelv, nyelvismeret, kétnyelvűség

Amint arra már fentebb utaltam, Vajdaságban az Omnibusz törvény biztosítja a kisebbségi nyelven való tanulás megvalósulását – nem csak általános és középiskolai szinten, hanem a felsőoktatás területén is. A valóságban csak részlegesen, olykor pedig egyáltalán nem valósul meg a képzés során az anyanyelvi oktatás. A vajdasági magyarok a többségi nyelv ismeretében lemaradnak a Romániában vagy Szlovákiában élő határon túli magyarok mögött. Ez részint azzal magyarázható, hogy az ottani általános és középiskolai képzésben nagyobb hangsúlyt kapnak az államnyelvet oktató órák, magasabb óraszámban oktatják, mint Szerbiában. Emellett még az is elmondható, hogy bizonyos ellenérzéssel viszonyulnak az államnyelvhez, ami csak hátráltatja az elsajátítást. A probléma főleg a kisebb településen, falvakban őket érinti – különösen, ha túlnyomó többségében magyarok lakta településről van szó. Így a szerb nyelv hiányos ismeretével nem csak a Magyarországról hazatérő diplomásoknak kell szembenézniük, hanem gyakran azoknak az egyetemistáknak, főiskolásoknak is, akik a szülőföldjükön végezték tanulmányaikat.

„Egy magyar friss diplomás vagy jól beszéli a szerbet (főleg, ha nagyvárosban vagy a szórványban él, hiszen szerbül kommunikált a környezetében és az iskolában is) és ezért nyelvezetében a magyar nem mindig tökéletes, vagy pedig anyanyelvén tanul és kommunikál, ami miatt viszont az államnyelvet gyengén tanulja meg (ez hátrány a munkavállaláskor, kivéve, ha magyar érdekeltségű cégbe kap állást a tömbben, vagy ha Magyarországon keres munkát). Az infunkcionális kétnyelvűség legtöbbször csak a falusi fiataloknál jelentkezik, míg a városban születettek mindkét nyelvet viszonylag jól használják.”³²

Mindkét interjúsorozatban szerepelt a magyarországi intézményválasztás motivációjaként a szerb nyelvtudás hiánya. Ez két kivételtől eltekintve minden beszélőben elhangzott. Az egyik kivétel a 2001-es interjúsorozat alanya, kétnyelvű óvodába járt, és maga is hangsúlyozta, hogy tágabb családi körében már szerb nyelven beszélgetnek. A másik kivétel a 2008-as interjúsorozat egyik alanya, aki mind az általános, mind a középiskolát szerb nyelven végezte. Nála így a döntő tényező egyértelműen az oktatási színvonal, illetve Magyarország Nyugat-Európa felé való nyitottsága jelentette.

Ebben a tekintetben tehát nincs olyan nagy eltérés az otthon és a Magyarországon végzett hallgatók között: aki nem ismeri jól az államnyelvet, de otthon szeretne elhelyezkedni, az bízik abban, hogy amikor szüksége lesz rá, a kellő szinten elsajátítja majd.

Óriási különbségek vannak a két interjúsorozat bizonyos kérdéseire adott válaszok között: a 2001-ben készülteknél csak kétféleképpen fordult elő megjegyzésként, hogy Magyarország a nyugati világra nyitottabb, így innen több helyre el lehet jutni, ami elengedhetetlen a szakmai fejlődés szempontjából; ez a 2008-ban készült interjúk

mindegyikében elhangzik. A következő elemzés inkább utóbbi interjúkra alapoz.³³ Ezek tükrében Magyarország nem végállomásként rajzolódik ki, hanem sokkal inkább ugródeszkaként: az itt eltöltött évek megalapoznak egy későbbi migrációt. Feltételesem mondanám. Még azok a hallgatók sem zárkóznak el attól a gondolattól, hogy néhány évet külföldön töltsenek el, akik elmondásuk szerint komolyan tervezik a hazatérésüket. Ez normális napjainkban, hiszen a mobilitás korát éljük, sokat számít a külföldi tapasztalat. A külföldi tervek elsősorban a szakmai fejlődés szempontjából, illetve anyagi megfontolásból származnak.

(Haza)menni vagy maradni

A baráti kapcsolatok alakulását vizsgáló kérdésekre sokféle, olykor egymásnak ellentmondó válaszok születtek. A beilleszkedéssel sem a 2001-es, sem a 2008-as interjúalanyoknak nem volt gondjuk. Nehézségek főleg az ideérkezés kezdetén adódtak: kisebbségi érzés is megjelent egyeseknél. Ezek azonban rövid idő alatt megoldódtak. A tapasztalatok szerint igazi kapcsolatok nem alakultak ki a vajdasági fiatalok és magyarországi társaik között – inkább az otthoni szálak maradtak szorosak; mások arról számoltak be, hogy mindkét országban nyertek barátokat.

Megint másoknak inkább a magyarországi emberek, az itteni benyomások hatására tudtak kibontakozni. Ez a sokszínűség abban gyökerezik, hogy a beilleszkedés sikerességét, illetve sikertelenségét elsősorban nem a környezet határozza meg, hanem sokkal inkább a személyiség – miként értelmezi az őt ért hatásokat, miként éli meg a beilleszkedést: egyesek számára kihívás, mások megriadnak tőle.

A hazatérés motivációi között a gyökerek, a család szerepelnek első helyen, és csak ezzel párosulva jelenik meg egy leendő munkahely képe, az emberek mentalitása, a hivatástudat. Utóbbi főként a tanári pályára készülők között jellemző. Megjegyzendő: a 2008-as interjúalanyok közül mindössze ketten fontolgatják a tanári pályán való elhelyezkedést.

A Magyarországon maradás legfontosabb motivációja a megélhetés: bizonyos munkákat jobban megfizetnek, mint a szülőföldön s több lehetőség nyílik az érvényesülésre, a karrierre. Viszont ki kell hangsúlyozni, hogy amennyiben egy megfelelő külföldi munkalehetőség adódik, az interjúalanyok többsége hajlandó lenne feladni magyarországi életét a külföldi munkalehetőségért. Persze itt meg kell jegyezni, hogy annak ellenére, most azt gondolják, könnyen meghoznák egy távolabbi helyre való költözés döntését, feltehetőleg nem mindenki szánna rá magát a tényleges, akár kontinenseken is átívelő költözésre, ami a szülőföldtől való visszafordíthatatlanabb elszakadást jelentené. Hiszen Magyarország bármely pontjáról néhány óra alatt haza lehet érni, amennyiben olyan helyzet áll elő, hogy a család, az otthon maradtak ezt kívánják.

33 A nyitottság kérdését lásd még: *Mirnice*, 2001: 179.

A szakválasztás motivációi

A 2001-ben készített sorozat kapcsán már említettem, hogy nem elsősorban a szak volt az, ami meghatározta a továbbtanulás helyét – sokkal inkább az egyéni biztonság. Természetesen azért mindenki igyekezett az érdeklődésével összhangban lévő szakot választani – így lett pl. az állatorvosi ambíciókból agrármérnöki. Fontos szempont volt az is, hogy a választott szakból meg lehessen élni.

„(...) középiskolában volt egy nagyon jó tanárnőm, biológia tanárnőm.” (36 éves, dietetikus, nő, 2001-es interjú); „Olyasmit kerestem, amihez nem sok magolás kell.” (34 éves, fizikus, férfi, 2001-es interjú); „(...) édesapám ösztönzött: vannak földjeink és ez egy olyan szakma, ami mindenhol jelen van, és amire szükség van. Az embernek enni kell, tehát meg kell termelnie a gabonát, állatokat nevelni.” (34 éves, agrármérnök, nő, 2001-es interjú); „(...) gyakorlatiasság, jövedelem fontossága befolyásolt.” (34 éves, agrármérnök, nő, 2001-es interjú).

A 2008-as interjúk kapcsán is ugyanez figyelhető meg: van, aki tudatosan számolt a későbbi – természetesen csak feltételezett – munkaerő-piaci lehetőségeivel, ám van, aki aszerint döntött, mi az, ami érdekli, amivel egész életében foglalkozna. Egyeseknél a természettudományos érdeklődés volt egyedül adott, másoknál gyerekkori elköteleződés volt, megint másoknál a jelenlegi szak csak a lista második-harmadik helyén szerepelt.

„Csak annyit tudtam, hogy én természettudományos beállítottságú vagyok. A negyedik évben, egy hónappal a jelentkezés előtt döntöttem el, hogy hova szeretnék menni: környezettudományi. Csábítónak tűnt, mert abban minden természettudomány benne van. De abban az évben a Márton Áronnál nem szerepelt a listán a környezettudományi, a támogatott szakok között levő. Úgyhogy végül egy félmegoldással, fizika-környezettan szakpárra adtam be a főlvételi kérelmemet.” (25 éves, fizika PhD-hallgató, férfi, 2008-as interjúsorozatból); „Gimiben alakult ki ez a szerelem. Otthon van egy Petnica nevű hely, Istrazivačka Stanica Petnica (Petnicai Kutatóközpont) ahova én elég korán pályáztam, második koromban, gimiben. Oda fiatal, kvázi tehetséges érdeklődő embereket vettek fel. Oda visszajártam, meghívásos alapon, elég sokáig. Megmutatták, hogy hogy néz ki a csillagászatban egy kutató pálya.” (27 éves, csillagász PhD-hallgató, nő, 2008-as interjúsorozatból); „Eredetileg filmművészetire szerettem volna menni, nem indult ösztöndíjas osztály. A geográfia a másik dolog, ami érdekelt.” (25 éves, geográfushallgató, férfi, 2008-as interjúsorozatból)

A 2001-es interjúkat olyan hallgatókkal készítették, akik javarészt már befejezték egyetemi tanulmányaikat. Közöttük egyértelműen dominált a hazatérés tendenciája: legtöbbjüknek otthoni munkahelye van, esetleg házastársa – húszas éveik második felében járnak, esetleg a harmincas éveik elején. Terveik is elsősorban a családalapításra,

magánvállalkozás nyitására vonatkoznak, illetve a későbbiek során szeretnének valamilyen továbbképzésen részt venni. A 2008-as alanyok jóval fiatalabbak, még erősebb bennük a kockázatvállalási kedv – ezt mutatja a külföldre való költözés gondolata, a karrierépítés terve:

„(...)pár évmúlva lehet, hogy elutazom Londonba, vagy más nyugati városba, hogy egy kis időt ott dolgozzam” (25 éves, programozó informatikus, férfi, 2008-as interjúsorozatból)

Másrészt távolabbi terveik között a családalapítás is szerepel – egyesek kizárólag a szülőföldön tudják elképzelni a gyermeknevelést:

„Tehát a hazatérés mellett sok minden szól: az emberek mentalitása, a család közelsége, a gyermeknevelés, az élet... mind-mind hazahúz. Meg hát a szívem is hazahúz...” (25 éves, neurobiológus, nő, 2008-as interjúsorozatból)

Összegzés

A vajdasági magyar fiatalok számára Magyarország biztosítja az anyanyelvű oktatást, lehetővé teszi, hogy a nyelvi akadályoktól megszabadulva próbáljanak meg érvényesülni. Természetesen az új környezet senkit sem vár tárt karokkal – elsősorban azoknak sikerült olyan körülményeket kialakítaniuk maguk körül, melyben jól, olykor még otthonosan is érzik magukat, akik már a szülőföldjükön is elfogadó környezetben éltek és ezt igyekeztek Magyarországon is megvalósítani. Ebben nagy szerepe van a környezetnek – de legalább ugyanolyan fontos az egyén habitusa is. Olykor egyszerűen át kell lépni a 'leszerbezésen', 'lerománózáson', 'leszlovákozáson' stb, de sohasem garantált a siker. Ami leginkább vonzó céllá tette Magyarországot, az az anyanyelven való tanulás lehetősége volt. Másrészt az egyetemi infrastruktúra és a színvonal. Mindezek mellett leginkább a magasabb életszínvonal, a gazdasági és önmegvalósítási lehetőségek bizonyultak vonzónak. Az interjúk feldolgozása során azonban kiderült: nem Magyarországot tartják egyértelműen a legvonzóbb államnak – a 2001-es interjúalanyok szinte mindegyike hazatért, otthon a szülőföldjén alapított családot, ott érvényesült; a 2008-as interjúalanyok pedig szinte kivétel nélkül azt tervezik, hogy hosszabb-rövidebb időt külföldön töltenek el, és csak azt követően fontolják meg, hol szeretnék folytatni életüket. Ami nem változott a két felmérés alapján: szakmai szempontból, előmenetel szempontjából még mindig több lehetőséget látnak Magyarországon, mint szülőföldjükön.

Másrészt az elvándorlás, mely különösen a diplomás fiatalokat érinti, súlyos következményekkel jár a határon túli magyarságra nézve: a sok esetben szórványban élő magyarság vezető diplomás réteg nélkül marad. A tendencia visszaszorítására egy magyar nyelvű, magas színvonalon működő szülőföldi egyetem létrehozása lenne a megoldás, mely európai szemléletet és lehetőségeket biztosítana hallgatói számára, magasan kvalifikált tanárokat és oktatókat foglalkoztatna, illetve képezne.

Egy későbbi kutatás során érdemes lenne megvizsgálni, hogyan éli meg a „következő generáció” a magyarországi továbbtanulást. Gondolok itt azokra az 1989-1990-ben születettekre, akik most kezdték meg valamelyik felsőoktatási intézményben a tanulmányaikat. Hiszen ők már teljesen új helyzetben vannak: más az ösztöndíjazás, a felsőoktatás rendszere, más a szülőföldön is a helyzet, mint a kilencvenes években.

Bibliográfia

- Arday, 1997 Arday Lajos: *Magyarok a szerb-jugoszláv Vajdaságban. 1944-1989*. In: Magyar Kisebbség (Nemzetpolitikai Szemle). 1997/3-4.
www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg
- Bárdi, 2002 Bárdi Nándor: *A kedvezménytörvény mint támogatás-politikai lehetőség: segélyezés vagy építkezés?* In: Kántor Zoltán (szerk): *A státustörvény. Előzmények és következmények.*, TLA, 2002, 117–126.
- Csernyés, 2005 Csernyés Ferenc: *Migráció az ezredfordulón*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005.
- Dövényi, 2006 Dövényi Zoltán: *A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás területi jellemzői*. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Bevándorlás Magyarországra*. Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás könyvek), 2006. 121 – 149.
- Erdei, 2005 Erdei Itala: *Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében*. In: *Educatio* 2005/2. 334–359.
- Gábrity, 2001a Gábrity Molnár Irén: *A Jugoszláviai magyarok vándormozgalmainak okai és méretei*. In: Gábrity Molnár Irén – Mirmics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. A Magyarságkutató Tudományos Társaság kiadványsorozata, Szabadka 2001. 115–161.
- Gábrity, 2001b Gábrity Molnár Irén: *A vajdasági magyar migráció hatása társadalmi szerkezetükre*. In: *Kisebbségkutatás* 2001/3.
- Gábrity, 2002a Gábrity Molnár Irén: *A vajdasági magyarok migrációjának motívumai és hatása a magyarság társadalmi szerkezetére*. In: *Kisebbségkutatás*, 2002/2.
- Gábrity, 2002b Gábrity Molnár Irén: *A vajdasági magyarok migrációjának motívumai és hatása a magyarság társadalmi szerkezetére*. In: *Kisebbségkutatás*, 2002./2.

- Gábrity, 2003 Gábrity Molnár Irén: *A vajdasági magyarok elhelyezkedési esélyei a szerbiai munkaerőpiacon*. In: *A magyar nyelvű oktatási intézmények munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*. Konferenciakiadvány. Budapest, 2003.
- Gábrity, 2004 Gábrity Molnár Irén: *A vajdasági magyar tanulóifjúság iskolai szintje mint a magyar értelmiségpótlás feltétele*. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2004/2. 57–83.
- Gábrity, 2007 Gábrity Molnár Irén: *Vajdasági magyar fiatal diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei*. In: *Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében*. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007. 132–173.
- Gárdos – Sárosi, 2005. Gárdos Éva – Sárosi Annamária: *A Magyarországra érkező külföldiek demográfiai jellemzői a magyar népesség tükrében, 1990–2000*. Kisebbségkutatás, 2005/3.
- Gödri – Tóth, 2005 Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. (=Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási Közleményei 80.) Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2005.
- Hegedűs, 2000 Dr. Hegedűs Antal: *Vajdaság története 1944-ig*. In: *Vajdasági marasztaló. Tanulmányok, kutatások*. Szerk.: Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa. A Magyarságkutató Tudományos Társaság kiadványsorozata, Szabadka, 2000. (11–23.)
- Hoóz, 2004 Hoóz István: *A magyar nemzetiségűek vándormozgalma a Kárpát-medencében 1910 és 2000 között eltelt évtizedekben*. Demográfia, 2004/1-2.
- Mandel, 2007 Mandel Kinga: *Magyarországon élő határon túli fiatalok karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei*. In: *Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007.

- T. Mirnics*, 2001 T. Mirnics Zsuzsanna: *Hazától hazáig. A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai*. In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. Magyarságkutató Tudományos Társaság kiadványsorozata, Szabadka, 2001. 163–205.
- Mirnics*, 2001 Mirnics Károly: *Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak*. In: Gábrity Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. A Magyarságkutató Tudományos Társaság kiadványsorozata, Szabadka, 2001. 9–77.
- Mirnics*, 1998 Mirnics Károly: *A magyar kisebbség iskolázottsági szintje a Vajdaságban*. In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági útkereső. Kutatások, tanulmányok, jelentések*. MTT Könyvtár, Szabadka, 1998.
- MÁSZ*, 2004 *Motivációs kutatás – Záró tanulmány*, 2004.
- Oktatási*, 2007 *Oktatási-statisztikai évkönyv 2006/2007*. Budapest, 2007.
www.okm.gov.hu (2008 márciusa)
- Szabó – Bauer – Laki – Nemeskéri*, 2002 Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (szerk.): *Mozaik 2001. Gyorsjelentés*, Budapest, Ifjúságkutató Intézet, 2002.
- Szalma*, 2005 Szalma József: *Magyar tannyelvű felsőoktatás az Újvidéki Egyetemen*. In: Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Konferencia a tannyelvválasztásról Debrecenben, 2004. október 28–31-én. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilum Aurum Könyvkiadó, 2005. 203 – 211.
- Tóth*, 2006 Tóth Pál Péter: *A vándormozgalom szerepe a magyar népességlejlesztésben*. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Bevándorlás Magyarországra*. Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás könyvek), Budapest, 2006. 47 – 121.
- Tóth*, 1997 Tóth Pál Péter: *Az 1988 és 1994 közötti bevándorlás. In: uő: Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988-1994)*. Budapest, Püski Könyvkiadó, 1997.
- Zakon*, 2005 *Zakon o visokom obrazovanju*, 2005 (Felsőoktatási törvény, Szerbia, 2005) –
www.parlament.sr.gov.yu
2008. 04. 28.

Molnár Csaba

Érvényesülés, karrierépítés – hazatérés Hallgatói döntéshelyzetek

A rendszerváltás után a szomszéd országokban érettségizett magyar fiatalok nagy számban választották a továbbtanulást magyarországi felsőoktatási intézményekben. Ennek következtében az azóta eltelt közel két évtizedben számos probléma merült fel. Gondot okozott a diákok kollégiumi elhelyezése, a diákok jogállása, ösztöndíjazása, az ösztöndíjak odaítélésének elvi megalapozása és gyakorlatának kialakítása. A viták éveken keresztül általában arról szóltak, hogy az ösztöndíjas helyek elosztásánál alanyi jogon jár a lehetőség, vagy a közösség delegáltjaként tanulhatnak ösztöndíjként Magyarországon. A kérdés ilyen közösségelvű felvetésének logikus következménye a dilemma: a diák a tanulására fordított magyar állami költségek fejében térjen-e vissza szülőföldjére, vagy kamatoztathatja-e tehetségét Magyarországon. Minthogy az ösztöndíjrendszert ezen az elvi alapon szabályozták, az ösztöndíjakról szóló döntések a határon túli civil szervezetek hatáskörébe kerültek.

A diákok számára kialakították azt a kollégiumi ellátórendszert, amely napjainkban *Márton Áron Szakkollégium*ként (tovább: *MÁSZ*) működik. Ebben az intézetrendszerben koncentrálódik a felsőoktatásban tanuló magyar hallgatók túlnyomó többsége. Ezt a megoldást értelmezhetjük úgy is, hogy a mostani rendszer inkább a hazatérést támogatja. Egy helyre irányítja őket, így ismeretségük, kapcsolati rendszerük ide koncentrálódik. A *MÁSZ*-on belül elvben jobban kötődik az „otthoni” közegehez, s maga a *Szakkollégium* is a szülőfölddel való kapcsolattartásban, illetve a hazatérésre való felkészülésben segíti őket. A vitákban sokszor éppen az érdekeltek véleménye szokott elsikkadni, azoké, akik a rendszerben diákként élik életüket. Éppen ezért választottam dolgozatom témájaként a rendszerben élők helyzetének, véleményének feltárását a jelzett kérdéscsoporttal és a hazatéréssel kapcsolatban. Erre vonatkozólag terveztem meg a kutatást. Előbb a „határon túli magyar ösztöndíjas rendszer” kialakulásával foglalkoztam, majd kérdőíves felméréssel a jelenleg hallgatóként Magyarországon tanuló diákok véleményét vizsgáltam.

Közel két évtizede van lehetősége a határon túli magyar fiataloknak magyarországi továbbtanulásra. Kezdetben – a nyolcvanas évek végén – egyénileg, 1990-től pedig már intézményes keretek között is. 1993. február 21-én a *Művelődési és Közoktatás Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztálya* (tovább: *MKM HTMF*) létrehozta a *Határon Túli Magyar Ösztöndíjtanácsot* (tovább: *HTMÖT*) annak érdekében, hogy a külföldi magyar diákok magyarországi továbbtanulása szervezettebb legyen, a kisebbségi közösségek igényeihez igazodjék, s így segítsék azok értelmiségi utánpótlását. A *HTMÖT* 1996-ban a különböző régiókban alegységeket hozott létre, melyek sajátos helyzetükre való tekintettel, helyi szinten önálló alapszabályok szerint működtek. A regionális

ösztöndíjtanácsok vállalt feladata, a magyarországi ösztöndíjazások összehangolásán felül, a szülőföldi ösztöndíjazási lehetőségek feltárása, rendszerbe foglalása. Ezek a regionális szervezeti egységek javaslatot tesznek a *HTMÖT* felé a magyarországi ösztöndíjazásról. Meghatározzák a pályázat helyi feltételeit, a különböző képzési formák szerinti fontossági szempontokat, begyűjtik a pályázatokat, majd a megadott szempontok alapján rangsorolják és felterjesztik a *HTMÖT* elé. A szerb, ukrán és horvát állampolgárságú magyar fiatalok a következő képzési formákra pályázhatnak:

- a *Balassi Intézet*be (tovább: *BI*) magyarországi felsőoktatási előkészítő képzésre;
- nappali tagozatos alap- és egységes (osztatlan) képzés keretében miniszteri ösztöndíjra;
- nappali és levelező tagozatos mesterképzésre rendszeres tanulmányi támogatással.

A szerb és ukrán állampolgárságú, magyar nemzetiségű hallgatók a 2007. és a 2008. tanévben ezen kívül jelentkezhetnek

- levelező tagozatos második alap- vagy egységes (osztatlan) képzésre, felsőfokú oklevéllel rendelkezők esetében rendszeres tanulmányi támogatással.¹

A *BI*-et 2007. március 1-jén, mint a határon túli magyar kultúra magyarországi és az egyetemes magyar kultúra külföldi bemutatásáért felelős, teljes jogkörrel rendelkező, központi államigazgatási szervet hozták létre. Az intézmény előtörténete egészen az 1950-es évekig nyúlik vissza. A koreai háború idején nagyon sok fiút és lányt fogadtak be kimenekítve őket a háborús országból. 1952-ben létrejött a *Koreai Előkészítő Iskola*, amely néhány koreai hallgató magyar nyelvi felkészítésével foglalkozott. Miután a jelentkezők számának növekedésével nem tudta egyedül ellátni a feladatot, a szükséges tevékenységek differenciálásának első lépéseként 1957-ben megalapították a *Külföldi Ösztöndíjasok Egyetemi Előkészítőjét*, későbbi nevén a *Nemzetközi Előkészítő Intézetet* (tovább: *NEI*), amely első éveiben csak a külföldi fiatalok magyar nyelvi előkészítésével foglalkozott. 1964 és 1966 között az *ELTE NEI* néven működött. Ekkor alakult ki a kettős felosztás. A három szintű magyar nyelvoktatás mellett magyar nyelvi és szakmai lektorátus jött létre, ami lehetővé tette az intézmény felsőoktatási jellegének megerősödését.

1966-ban önállósult újra, és a nyolcvanas évek végéig *NEI* néven tevékenykedett. Ebben az időszakban az ösztöndíjasok többségét a szomszédos szocialista államokból érkező diákok, valamint a harmadik világ fejlődő országainak fiataljai alkották.² 1972-ben megszervezték a *Nemzetközi Diákklubot*, amely lehetővé tette a magyar és külföldi hallgatók kötetlen találkozását, egymás kultúrájának megismerését; a magyar

1 A pályázati kiírás tartalmát a *Magyar Köztársaság Oktatási és Kulturális Minisztériuma*, a *Balassi Intézet*, a *Magyar Köztársaság Oktatási Minisztériuma* által működtetett *Határon Túli Magyar Ösztöndíj Tanáccsal* és az említett régiókban működő ösztöndíjtanácsokkal – a *Vajdasági Magyar Ösztöndíj Tanáccsal*, a *Kárpátaljai Magyar Ösztöndíj Tanáccsal* és a *Horvátországi Magyar Ösztöndíj Tanáccsal* – kooperálva állítja össze.

2 Ilyen vagy ehhez hasonló intézménytípus minden kelet-európai országban létrejött, hiszen az internacionalizmus jegyében minden ország ösztöndíjas politikája azonos elvek alapján működött.

állambiztonsági szerveknek pedig az ösztöndíjasok állandó megfigyelését. A hetvenes évek közepétől létrejöttek a tanszékek: magyar nyelvi, biológia-kémia, matematika-fizika és társadalomtudományi tanszék, amelyek hatékonyabban tudták megszervezni az oktatást. Az innen kikerült hallgatók egyre nagyobb részének sikerült bejutnia a magyar felsőoktatásba.

Az 1980-as évek végére egyre többször vetődött fel a határon túli magyar diákok, ezzel a magyar kisebbségek anyaországi támogatásának kérdése. 1989-től az intézmény jogutódjaként alapított *Kodolányi János Intézet*ben (tovább: *KJI*) az egyetemi, főiskolai képzés előtt egy egyéves előkészítő képzésben vehettek részt az elcsatolt területek fiataljai. A *KJI* két részből állt: a *NEI*-ből és az *Márton Áron Kollégium*ból (tovább: *MÁK*).

A *MÁK*, amely 1991-ben levált a *KJI*-ről, azzal a céllal jött létre, hogy a magyar felsőoktatásba már felvételt nyert, Budapesten tanuló külhoni magyar hallgatóknak elhelyezkedést biztosítson. Kezdetben ezt a funkciót egy óbudai munkásszálló épületében látta el: „...a kollégium kezdeti története botránykrónika volt...”³ Megalakulása utáni első években rengetegen bírálták az itt folyó szakmai munkát, a lehetetlen körülményeket.

1999-ben következett be a legnagyobb változás a kollégium életében. Nemcsak az arculata változott meg – szakkollégiummá alakult –, hanem tartalma és működése is jelentősen módosult. A határon túli hallgatók számára új szolgáltatásokat nyújtott: megoldották az egészségbiztosítás kérdését, az *Oktatási Minisztérium* háttérintézményeként az ösztöndíjazást is lebonyolította, idegenrendészeti és egyéb diáktanácsadást, valamint szakkollégiumi képzést biztosított. Vezetői arra törekedtek, hogy szakmai téren is színvonalas és hasznos programokat indítsanak. Ugyanebben az évben önálló szervezeti egységként létrehozták a *Karrier Irodát*, melynek legfontosabb feladatai közé tartozik az állásajánlatok közvetítése a Kárpát-medence kisebbségi magyar régióiból, a magyarországi diplomák otthoni honosíttatásával kapcsolatos információk nyújtása, karrier-tanácsadás, otthoni nyári szakmai gyakorlatok szervezése, végzett hallgatók számára célirányos álláskeresés, Magyarországon végzett határon túli hallgatók életpályájának kutatása.

A szakkollégiumi képzés tematikáját is úgy építik fel, hogy a szülőföldre való hazatéréshez adjon valamilyen többletsegítséget, a munkaerőpiacon hasznosítható ismereteket. Az első szakkollégiumi félévekben a térség történelmével, a kisebbségi kérdéssel (EU ismeretek, kisebbségi jog, Magyarország és Közép-Európa története) kapcsolatban szerezhetnek nagyobb ismereteket, sokszor a szükséges felzárkóztatást is biztosítva. A kollégiumban egy-két évig idegen nyelv elsajátítására is van lehetőség. Végzős hallgatók karrierfejlesztési tanácsokat hallgathatnak. A tárgyak oktatására egyetemi szintű oktatókat kérnek fel. Ezek a kurzusok számos előnnyel járnak: kredit-, kurzusbeszámítások és az úgynevezett „papucsos” órák hasznosan egészítik ki az egyetemi stúdiumokat. Olyan emberek hagyják el az intézményt, akik diplomával, szükséges idegen nyelvi és informatikai ismeretekkel, valamint álláskeresésnél megfelelő szituációs képzettséggel rendelkeznek.

3 Horváth Tamás egykori főigazgató, *Herczeg*, 2001.

Az ösztöndíjazás rendszerét is alaposabban ki kellett dolgozni. Már az 1990-es évek végén látszott, hogy a magyar felsőoktatásban ösztöndíjat elnyert hallgatók nagyon kis részét csak haza tanulmányai után.⁴ Ez részben a gyengén szervezett ösztöndíjrendszernek volt köszönhető. 2000 februárjában bevezettek és végrehajtottak egy ösztöndíjreformot az eddigi hiányosságok felszámolására. Ennek részeként súlyt helyeznek a személyes és rendszeres kapcsolatra a hallgatókkal, igazságosabb ösztöndíjszámítást vezettek be, amelynek alapja a kölcsönös kötelezettségeket és jogokat lefektető ösztöndíjrendszer.

Az ösztöndíjas támogatás célja az volt, hogy a határon túli magyar fiatal értelmiséget megfelelő képzésben részesítse, majd az egyetemi-főiskolai évek után segítse őket hazatérni szülőföldjükre. A hazatérés ösztönzésére hozták létre a hazatérési ösztöndíjat. A hallgatók ösztöndíjából havi 3 000 forintot különítenek el, mely a magyarországi képzés ideje alatt folyamatosan gyűlik egy számlán, több százezer forint is felhalmozódhat az évek során. Amennyiben diplomája kézhez vétele után a hallgató hazatér szülőföldjére és munkát vállal, igényt tarthat az egyszeri támogatásra, a hazatérési ösztöndíjra. Ez az összeg a hazatéréssel és az ez utáni elhelyezkedéssel kapcsolatban felmerülő anyagi költségek fedezését segíti. A támogatást a helyi *Agora Irodák*ban lehetett igényelni.⁵

2001-ben négy tárca – az *Oktatási Minisztérium*, az *Ifjúsági és Sportminisztérium*, a *Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma* és a *Határon Túli Magyarok Hivatala* – közös megegyezéssel létrehozták az *Agorának* nevezett *Kárpát-medencei szolgáltató és információs irodahálózatot*. Ennek feladata az említett tárcáktól érkező, magyar fiatalok számára fontos információk közvetítése volt. A szomszédos országok nyolc magyarlakta városában nyíltak *Agora Irodák*: Révkomáromban és Pozsonyban, Beregszászon, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Csíkszeredán és Eszéken. Munkájukat a budapesti központi iroda vezérelte. Működése során több tízezer fiatalnak adott felvilágosítást oktatási, ifjúsági és diákturizmus ügyben, karrier-tanácsadást, állásközvetítést szülőföldi munkaajánlatokról. Együttműködve a regionális ösztöndíjtanácsokkal átvállalták a magyarországi ösztöndíjpályázatok teljes adminisztrációját, néhány városban a pályázati döntéshozó testület munkájában is részt vettek (pl. Kolozsvárott). A nagyjából hatéves aktív tevékenység után 2007. december 31-i hatállyal az *AGORA Irodahálózat* befejezte működését. Feladatait határon túl az eszéki, a beregszászi, a kolozsvári, a szabadkai és a pozsonyi *Információs Irodák* vették át.

A határon túli fiatalok elhelyezése nemcsak Budapesten jelentett megoldandó gondot. Hallgatói fórumokon kiderült, hogy sok magyar nemzetiségű határon túli hallgató tanul Szegeden, Pécsen és Debrecenben. Első lépésként ezekben a városokban – az egyetem tanulmányi osztályait segítve – hallgatói irodákat állítottak fel. A hallgatók városokként

4 A hazatérési hajlam országonként és szakonként is nagy mértékben különbözhet. Egy 1998-1999-es mélyinterjú vizsgálat szerint a Kárpátalján született teológus hallgatók mindegyike visszatért szülőföldjére.

5 Szükséges dokumentáció: kitöltött adatlap és nyilatkozat, Magyarországon szerzett diploma fénymásolata (diploma honosításáról szóló igazolás), szülőföldi állandó munkahelyről szóló igazolás, lehetőség szerint a magyarországi tartózkodási engedély lejártaáról szóló igazolás.

100 fő fölötti száma az önálló kollégiumi elhelyezés gondolatát is hamarosan felvetette. 2001 szeptemberében adták át az első vidéki kollégiumot Szegeden, majd a következő hónapokban a pécsi (október) és debreceni (november) kollégiumokat. 2007. március 1-jén a *Márton Áron Szakkollégium* megszűnt. A *MÁSZ* feladatait is a *BI* alegységei végzik.⁶ Sok feladatát értelemszerűen a *BI Márton Áron Szakkollégiumi Igazgatósága* (tovább: *BI MÁSZ*) folytatja tovább.

A *BI* alaptevékenységei közé tartozik a magyar felsőoktatásba ösztöndíjas vagy költségtérítéssel képzésre érkező határon túli hallgatók egyéves előkészítő képzése. A *BI*-be az intézmény tanárai által elfogadott, de szülőföldön tett felvételi vizsgák alapján lehet bejutni. A vizsgafeladatok kidolgozásánál ügyelnek arra, hogy az elvárásokat a megfelelő szomszédos ország tananyagához igazítsák, mégis megfeleljen a magyarországi felvételi feltételeknek. A szakokra meghirdetett keretszámokat a költségvetési keret függvényében a *HTMF* és a helyi küldő szervek állapítják meg. Évről évre több a magyarországi felsőoktatási intézménybe közvetlenül is felvételt nyertek száma.

„A képzés állami finanszírozásának, az ösztöndíj adományozásának és az egyéb jogosultságok biztosításának célja, hogy elősegítse a határon túli magyar közösségek értelmiségi utánpótlását azzal, hogy az Ösztöndíjas számára lehetővé teszi a magyarországi felsőoktatási intézményekben folytatott képzést, a szakkollégiumi képzést, valamint elősegíti és elvárja az Ösztöndíjas hazatérését szülőföldjére, és támogatja ottani beilleszkedését.”⁷

Az ösztöndíjrendszert a 2000-es reform óta évente kisebb-nagyobb változtatásokkal módosították. Ilyen módosítások történtek a szakterületekre meghirdetett keretszámokban, az egyes régiókban kiosztott ösztöndíjak számában, a támogatás nagyságában. Az *OKM* a *BI*-tel közösen meghirdetett pályázata szerint a 2008/2009-es tanévben ösztöndíjra pályázhatnak azok az állami finanszírozású képzésre jelentkezettek, akik elérték az államilag támogatott ponthatárt. Minden más esetben – tehát a nem állami támogatású képzésre jelentkezettek vagy a megfelelő ponthatárt el nem értek esetében – külföldi magyar diákok csak költségtérítéssel képzésben vehetnek részt. Költségtérítéssel képzésről nincs átjárás az ösztöndíjas képzésre. Nem pályázhat ösztöndíjra olyan személy, aki érvényes vagy folyamatban lévő bevándorlási vagy letelepedési engedéllyel rendelkezik. Az ösztöndíjas és ösztöndíjazó közötti szerződés szerint az ösztöndíjas legfeljebb két félévet hagyhat ki vagy halaszthat a szerződés megszűnése nélkül.⁸ 2006-ig a kollégisták szakkollégiumi ösztöndíjat is kaptak az állami „A/3” típusú állami ösztöndíjon felül, mégpedig a kötelező szakkollégiumi kurzusok teljesítéséért. A 2007/2008-as tanévtől miniszteri ösztöndíj pályázható, melyet nem a *BI*, hanem a befogadó felsőoktatási intézmény folyósít.

6 A *KJI* 1998-tól *Magyar Nyelvi Intézet*té alakult. 2002. január 1-jén az 1989-ben alapított *Nemzetközi Hungarológiai Központ* és a *MANYI* közös irányítás alá hozva *Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet* néven működött tovább. Ma a fenti intézetek és a *Márton Áron Szakkollégium* a *Balassi Intézet*hez tartoznak.

7 Idézet a 2006-ban felvételt nyertek ösztöndíjszerződéséből.

8 A *Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiumi Igazgatóságának* főigazgatója

2004-től, Szlovákia Európai Unióhoz csatlakozása után a szlovák, valamint Románia 2007-es csatlakozásával a román állampolgárságú magyar diákok számára nem hirdetnek ösztöndíjpályázatot államilag támogatott képzésre. Néhány fővel emelték az ilyen szempontból még aktív régiókban az ösztöndíjak számát. Bár az ösztöndíjjal támogatottak száma egyre csökken, a magyar felsőoktatásba jelentkezők száma mégis növekszik: 2006-ban kb. kétezer külföldi magyar diákról volt szó.⁹ A mindenkor magyar kormány erőteljes támogatáspolitikája a határon túl kisebbségben élő magyarok értelmiségének pótlására és a hallgatók tényleges érvényesülési-karrierépítési gyakorlata között ellentmondás van. Magyarország elszívó hatását egyik intézkedéssel sem sikerült ellensúlyozni. A magyarországi ösztöndíjazási gyakorlatban időközben mégis fokozatosan sikerült visszaszorítani az egyértelműen áttelepülési célzatú jelentkezéseket: a Magyarországra érkezőknek kötelezettségeket kell vállalniuk a szerződésük aláírásával.

A támogatásban közreműködő minisztériumok, intézmények részéről régóta igény mutatkozik olyan adatokra, amelyek az érintett hallgatók hazatérési arányáról, motivációról számolnak be. Jóllehet tanulmányaikat a magyar állam finanszírozza, kevés megbízható adat van a diplomaszerezés utáni életútjukról. Teljesen pontos leírást valószínűleg soha nem fogunk kapni. A MÁSZ keretében működő *Kutatások Koordinációs Irodája* egy olyan szakmai műhely, amely éppen ezeket próbálja átfogóan elemezni. Körülbelül akkor kezdte meg első kutatásait, amikor az 1990-es évek végén nagy változások mentek végbe a kollégium szervezésében.

Az 1998-1999-ben végzett mélyinterjú elemzés szerint a fiatalok a Magyarországon töltött idő alatt folyamatosan az anyaországbeli lehetőségeket követik. Életüknek meghatározó pár éve ez. Ebben az időszakban találnak élettársat, barátokat, valamint tesznek szert szakmai kapcsolatokra. A „menni vagy maradni?” kérdés az évek során az előbb említett két fontos és általában nem összetartozó életpálya-formáló „alapanyag” felhasználása irányába mozdul el. Némelyeket a családalapítással kapcsolatos teendők kötöttek le, mások a szakmai érvényesülésben keresik boldogulásukat. 2004-ben erre a kutatásra alapozva előbb kérdőíves felmérésre került sor a MÁSZ külföldi hallgatói körében. Az ezt követő évben az elsőéves hallgatókat kérdezték le, kérdőíves formában. A végzősök körében pedig mélyinterjúkat készítettek. Ezekkel megteremtették egy későbbi követéses vizsgálat alapjait.

A MÁSZ hallgatóinak statisztikai elemzése

A 2007/2008. tanévben a MÁSZ intézményrendszerében elhelyezést nyert 872 külföldi magyar hallgató átlagéletkora 23 év fölött van (a lányok és fiúk esetében egyaránt).¹⁰ A

⁹ Országos Felsőoktatási Információs Központ adatbázisa.

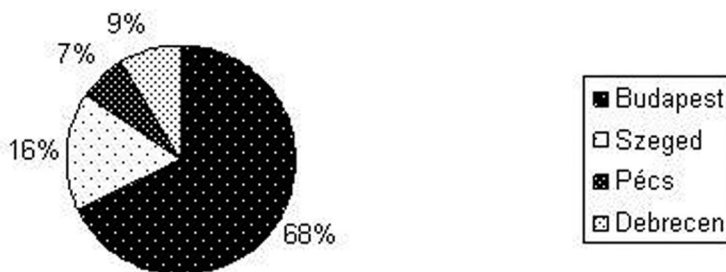
¹⁰ Az adatok a 2005-ben beüzemelt Neptun Egységes Tanulmányi Rendszerből származnak. A Magyarországon 2005-ben bevezetett bolognai-rendszer és a részképzős hallgatók magas száma miatt szinte lehetetlen a hallgatókat évfolyamok szerint nyilvántartani a rendszerben.

magas életkor ellenére 89%-uk alapképzésben vesz részt, 8%-uk PhD-hallgató, 2%-uk pedig valamilyen akkreditált iskolarendszerű intézményben tanul. A kollégisták legnagyobb része Szerbiából érkezett (30,7%), majdnem ugyanennyi az ukrán állampolgár (29,9%), részarányban őket az erdélyiek (22,6%) és a felvidékiek (13,3%) követik, legkisebb számban horvátországiak vannak.

Megfigyelhető, hogy intézményválasztáskor a hallgatók jórészt Budapestet részesítik előnyben, de gyakran mérlegelik azt is, hogy lehetőség szerint szülőföldjükhöz közeli egyetemen tanulhassanak.

- Az ukrán állampolgárságúak 75,9%-a Budapesten, 17,2%-a Debrecenben, Szegeden és Pécsen pedig csak 4,2% és 2,3% tanul.
- A Szlovákiából érkező „mártonáronos” hallgatók 74,1%-a tanul Budapesten (számukra gyakran ez a legközelebbi egyetemi város), Debrecenben 18,1%-uk, Szegeden 1,7%-uk, Pécsen 6%-uk.
- A szerbiai MÁSZ-osok legnagyobb része nem Budapesten, hanem Szegeden tanul. Ez a város van a legközelebb vajdasági lakhelyükhöz. Szegeden van elszállásolva a vajdasági hallgatók 48,1%-a, Budapesten 32,2%-a, a még mindig közelinek számító Pécsen 8,6%-a, Debrecenben csak 1,1%-a.
- A romániai hallgatók 94,8%-a budapesti MÁSZ-ban lakik. Rájuk kívül az erdélyiek 4,1%-a Debrecenben tanul, a másik két vidéki kollégiumban pedig mindössze egy-egy erdélyi diák található.
- A Horvátországból érkezők a pécsi és budapesti kollégiumok között oszlanak meg 2/3-1/3 arányban.

Határon túli MÁSZ-os hallgatók megoszlása városok szerint

A *BI MÁSZI* a fővárosi és három vidéki kollégiumában összesen körülbelül 1 500 fő befogadására képes. Az idei országos adatok szerint a négy városban 1 137 fő van aktív szerződésben az intézménnyel. Közülük 245 magyar állampolgár.¹¹ Gazdaságossági megfontolásokból nem ösztöndíjas hallgatókat is felvesznek. Szegeden és Debrecenben a jelentkezők magas létszáma miatt már csak a szomszédos országokból érkezett ösztöndíjas fiatalok kapnak helyet.

A társadalomtudományok népszerűségét jelző tendencia ma is megfigyelhető. Ezt főleg az magyarázza, hogy a társadalomtudományokat legjobban anyanyelven lehet tanulni, a szülőföldön az államnyelvi oktatás keretében ezekre a szakokra nehezebb bejutni. Jelenleg a *MÁSZ*-hallgatók egyharmada valamilyen bölcsész- vagy társadalomtudományi képzésben vesz részt. A legnépszerűbb szakok közé a történelem, jog, szociológia, pszichológia és az idegen nyelvek – főleg az angol nyelv – tartoznak. A „számok tudományait” nem igazán lehet szétválogatni, a természettudományi, informatikai, mérnöki képzések között sok átfedés van. Mindenesetre a három terület együttesen a kollégisták 45%-át foglalkoztatja: mérnök-informatikus, programozó ill. programtervező matematikus, műszaki informatikus, biológus és fizikus, valamint a mérnöki szakok a leggyakoribbak. Viszonylag sokan választották az orvostudományt: a hallgatók 8,9%-a indult el orvosi, fogorvosi szakokon. Meg kell említenünk ezeken kívül a hallgatók között 1-3%-ban előforduló idegenforgalmi, kereskedelmi, marketing, menedzsment, közgazdasági, gazdálkodási, művészeti, gyógyszer tudományi és vallástudományi képzést is. Ezek az arányok természetesen régióként változnak.

A kárpátaljai hallgatók továbbtanulási szokásai térnek el legkevésbé az átlagostól. Legtöbben társadalomtudományi területen képzik magukat, ezt követik az informatikai, természettudományi – matematika, biológia és fizika –, mérnöki és mérnök-informatikus szakok, körülbelül a teljes populációval megegyező eloszlásban.

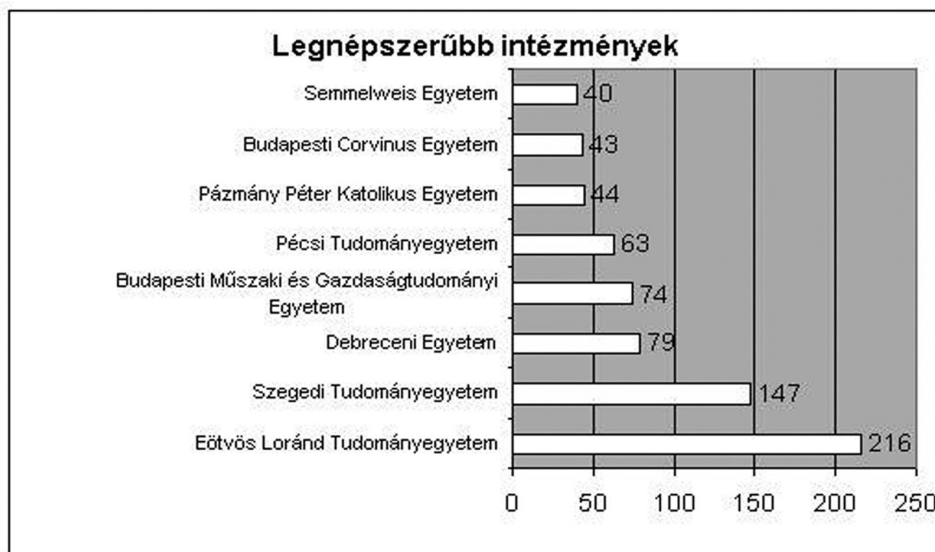
A vajdaságiak esetében annyi különbséget figyelhetünk meg, hogy valamivel kevesebb a bölcsész szakokon tanulók aránya, körülbelül ugyanennyi részük tanul valamilyen természettudományt – földrajzot, fizikát, kiemelkedően sokan biológiát, az átlagosnál nagyobb arányú az orvostanhallgatók száma.

A szlovákiai hallgatók esetében szembetűnő az eltérés. A hallgatók több mint fele bölcsész (51,5%), 15%-uk mérnök-informatikus, 14%-uk valamilyen természettudományi szakot választott. Az arányok magyarázhatók egyrészt azzal, hogy 2004 óta nem pályázhatnak ösztöndíjra, valószínűleg ezért alacsony köztük az egyébként kiemelten támogatott informatika szakon tanulók aránya. Másrészt már a 2003/2004-es tanévben a szlovákiai állampolgárságú magyar hallgatók számára utoljára meghirdetett ösztöndíjpályázat kiírásában sem szerepelt ilyen szakcsoportot támogató ösztöndíj. Ezt valószínűleg azzal lehet magyarázni, hogy a komáromi *Selye János Egyetemen* kezdettől fogva egyetemi szinten is tanulható anyanyelven az informatika.

¹¹ A budapesti kollégium épületegyüttesének egyik legfelső szintjén 1997-től a *Budapesti Műszaki Főiskola* előintézményei bérelnek lakóhelyeket.

Az erdélyiek között viszonylag kevesen vannak a természettudományi szakon tanulók: a mérnöki, informatikai és mérnök informatikus szakokat a társadalomtudományok előzik meg, megfigyelhető az átlagosnál nagyobb arányú turizmussal, vendéglátással, idegenforgalommal foglalkozók száma.

Az egyetemek közül messze az *ELTE* a legnépszerűbb (az összes *MÁSZ*-os mindegy egyetegyede választotta). A *SZTE* valamint a *DE* és a *BME* szerepel a további helyeken. A három nagy egyetem után helyet foglaló főleg mérnöki, mérnök-informatikus és informatikus képzést nyújtó *BME* tehát megelőzi a *PTE*-et. Sokan választották a valamely tudományterületre specializálódott egyetemek közül a *PPTE*-et és a *SE*-et.

A kérdőíves kutatás eredményei

Kérdőíves formában történő felméréssel próbáltam képet kapni arról, milyen előnyökkel, problémákkal jár a magyar felsőoktatásba kerülő határon túli hallgatók ittléte. Három kollégiumban 102 ember, Budapestről 60, Debrecenből 13, Szegedről 29 kérdőíve érkezett vissza, ami körülbelül a kiosztott példányok 90%-át jelenti. Csak határon túli, teljes képzésű hallgatókat kérdeztünk. Más szempont nem volt a lekérdezésnél. A megkérdezettek aránya nagyjából követi az állampolgárságok eloszlását.

A kérdőívben szereplő kérdések felét kifejtős kérdésnek hagytam, így nagyobb szabadságot kaptak a megkérdezettek. Azokon a helyeken, ahol egy-két példát megadtam lehetőségnek, előszeretettel azt az egy-kettőt választották „kifejtve”. Az első kérdések demográfiai adatokra vonatkoznak, ezt követően a továbbtanulási szokásokról érdeklődtem.

A munkába állással kapcsolatban megkérdeztem, mit tartanak fontos szempontoknak munkahelyük választásánál, vannak-e terveik arra az esetre, ha nem találnak rögtön munkát. Kíváncsi voltam, milyen tapasztalataik vannak „határon túli” magyarként Magyarországon. Végül, de nem utolsósorban megkértem a hallgatókat, nevezzék meg az okokat, amiért hazatérnének, illetve az ezt akadályozó tényezőket.

A mintában szereplők kicsivel több, mint fele városi, a többi faluból érkezett. Kárpátalján a magyarság többsége falvakban él, ez mutatkozik a táblázatban is. A délvidékiek és erdélyiek nagyobb hányada városi.

Településtípus	Ukrajna	Szlovákia	Szerbia	Románia	Horvátország	összes
város	11	3	30	8	1	53
falu	24	3	19	2	1	49

A hallgatók száma településtípusonként

Rákérdeztem a szülők végzettségére is. Jól látszik, hogy a középiskolai tanulmányokat nem folytató szülők gyerekei sokkal kisebb létszámban tanulnak tovább (Magyarországon). A felső- és középfokú végzettséggel rendelkező családokból körülbelül ugyanannyi fiatal jelentkezik felsőoktatási intézményekbe.¹²

A magyarországi felsőoktatási intézmény kiválasztása több tényező függvénye: régióként, városonként, egyetemenként változik. Ha városonként bontjuk az intézményválasztás okait, a következőket kapjuk:

- a SZTE-et legnagyobb számban vajdaságiak választják, közelsége és az ott folyó magas szintű képzés miatt;
- a budapesti nagy egyetemekre az összes régióból vegyesen érkeznek. Ezeket az intézményeket az egyetemek hírneve miatt választják. Ezen kívül a válaszadók egy része kifejezetten Budapesten szeretett volna tanulni;
- a debreceni MÁSZ-ban főleg kárpátaljai fiatalok töltötték ki a kérdőívet. Ők a magyar nyelvű oktatás miatt döntöttek a magyarországi tanulmányok mellett. Ugyanakkor az is nagyon fontos számukra, hogy közel legyenek otthonukhoz.

Az erdélyi hallgatók esetében az egyetem közelsége sehol nem volt szempont, szinte mindegyik magyarországi egyetemi város messze van lakóhelyüktől. Ők elsősorban a magyar tannyelvű oktatásért jönnek Magyarországra, s így a legmagasabb szintű képzésekre Budapestre jelentkeztek. A vajdaságiak Szeged mellett Budapestre a remélt jobb képzés miatt felvételiznek. Kárpátaljáról a fentebb említett okok miatt sokan Debrecen preferálják, másik részüket a neves egyetemekkel teli főváros vonza.

Az ösztöndíjpályázat kiírásában szereplő képzési területek között szétesztott keretszámok és támogatott szakok erősen korlátozzák a jelentkezők választási lehetőségeit. Így amikor a megkérdezettek 92%-a azt válaszolta, hogy „személyes érdeklődés” alapján választott szakot, azt tulajdonképpen az ösztöndíjas szakok listáján

¹² Technikum: műszaki/szakirányú iskola, az 1960-as évek végéig a szakiskola megnevezése.

előre megszabottak közül kell érteni. Ezzel együtt – habár valamennyi válaszadó részesül valamilyen magyarországi ösztöndíjban – a szakválasztás okaként az állami támogatást alig egyharmaduk említette meg. Azt is megkérdeztem, mennyire egyeznek az egyetemen tanultak előzetes elvárásaikkal. Általános vélemény minden elégedettségi szinten, hogy több gyakorlati tapasztalatot reméltek az egyetemi vagy főiskolai képzéstől.

A helyi ösztöndíjbizottságok kimondottan jó munkát végeznek – a hallgatók szerint is – amikor megállapodnak a keretszámokról és szakokról. Erről tanúskodik az, hogy arra a kérdésre, mennyire keresett ma az általuk tanult szak, igencsak bizakodó volt a válaszuk, legalábbis ezt jelzi a 4 fokozatú skálán mért 3,12 átlagérték. Magas azoknak az aránya, akik úgy ítélik meg, hogy az egyetemi évek alatt az őket tényleg érdeklő ismeretekkel gazdagodnak. Ennek alapján azt tervezik, hogy az egyetemi szakismereteiket könnyen érvényesíthetik majd a munkaerőpiacon, azaz egyetemi tanulmányaik összhangban vannak az elhelyezkedési terveikkel. A hallgatók 61,2%-a mindenképpen a megszerzett tudását szeretné használni a továbbiakban, 31,1%-uk csak egy számukra elfogadható munkahelyen, és 7,8%-uk dönt egy teljesen más foglalkozás mellett.

Másik szemszögből is vizsgáltuk a kérdést. Azt kérdeztük meg, hogy mik a terveik arra az esetre, ha szakterületükön belül mégsem találnak munkát. A nyitott kérdésre többféle lehetőség közül választhattak. A többség alapvetően optimista. Egynegyedük szerint biztosan lesz munkájuk. A válaszadók fele érdekes módon egymástól függetlenül a „tovább keresek” választ vagy ennek különböző változatait adta. Ez a két csoport nem feltétlenül a saját szakmájában látja a biztos munkalehetőséget. Amennyiben ott nem tud elhelyezkedni, a diplomájához nem kapcsolódó munkát is elvállalna. Sokan terveik között említik a külföldre utazást, mint biztos megélhetést. Továbbtanulás mellett 12,8%-uk döntene, külföldi ösztöndíjat megpályázva, esetleg valamilyen más, piacképesebb szak elkezdésével. A tanulással töltött idő meghosszabbítása általánosan megfigyelhető gyakorlat a hallgatók körében. Ez a fejlett európai országokban kialakult stratégia a határon túli fiatalokat is befolyásolja életútjuk alakításában.¹³

A sokrétű ismeretek birtoklása alapvető fontosságú a munkaerő-piaci érvényesülésnél. Aki többféle feladatot el tud látni, előnyt élvez a többiekkel szemben. A kiegészítő ismereteket már az első képzés alatt érdemes elkezdeni. A megkérdezettek 40%-a már részt vett valamilyen nyelv-, informatika-tanfolyamon vagy szakmai továbbképzésen. Érdekes, hogy a magukat továbbképzők aránya nem növekszik a felsőbb évfolyamokon. Legtöbben valamilyen idegen nyelv – főleg angol és német – elsajátításával próbálkoznak, ami külföldi munkavállalásnál alapkövetelmény.

Az ösztöndíj és az otthonról kapott támogatás mellé anyagi kiegészítésként a hallgatók majdnem fele vállal(t) részmunkaidős állást. Ez leginkább a Budapesten lakókra jellemző, a debreceni kollégistákra szinte egyáltalán nem. Megfigyelhető, hogy az elsősök figyelmét még szinte teljes egészében a tanulás köti le, s csak a későbbi évfolyamokon

13 A Karrier Iroda által szervezett ún. "Motivációs vizsgálat" szerint a tanulmányok folytatásának egyik fő oka a magyarországi tartózkodás lehetőségének meghosszabbítása és a munkába állás halogatása.

néznek munka után. Legtöbben diákmunkát végeznek, akadnak, akik fizikai munkától sem rettennek vissza. Jó páran tudásukat továbbadva magántanítványokat korrepetálnak.

Megkértem a hallgatókat, írják le, milyen pozitív és negatív tapasztalataik vannak határon túli diákként. Általában elmondhatjuk, hogy „hideget és meleget” egyaránt kapnak. Pozitívként mindenképpen meg kell említenünk az ösztöndíjat, valamint az otthoni adó kollégiumi szállást. Ez a két tényező stabilnak mondható háttérrel biztosít az otthonról frissen elszakadó fiatalok számára. Egyrészt a lakás- vagy kollégiumkeresés problémáját oldja meg, merthogy az ösztöndíj elnyerésével alanyi jogon kollégiumi elhelyezés is jár.¹⁴ Másrészt szorgalmas tanulással a megélhetéshez szükséges anyagiak nagy részét az ösztöndíj fedezi.

A magyarországi tapasztalatok, élmények két fő területről származnak. A kérdőívben a magyarországi átlagemberek hozzáállását és a magyar közigazgatást kellett a válaszadóknak véleményezniük. A hivatali ügyintézőkkel kapcsolatban semmilyen kellemes élményről nem számoltak be. Az átlagosnál jóval több papírmunkával jár határon túlnak lenni. A magyarországi emberekről vegyes élmények alakultak ki bennük. Általában befogadóknak tartják őket, nincs megkülönböztetés a tanárok részéről, az emberek érdeklődők, kedvesek. Ismerkedő beszélgetések jó kezdőtémája a határon túli élet. A kellemetlen észlelések legtöbbször abból fakadnak, hogy hiányos vagy hibás tudással rendelkeznek a határon túli magyarságról. Sokan úgy gondolják, hogy csak a magyar állampolgárok a magyarok, a külföldieket szerbnek, ukránnak, szlováknak, romának, horvátnak nevezik. A „Honnan tudsz ilyen jól magyarul?” és ehhez hasonló kérdések bizony rosszul érintik a kollégistákat. Mégis a pozitív tapasztalatokból említettek többet.

Ezek után kíváncsi voltam, hol tervezik a munkába állást és az életet, miután befejezték a tanulást. Első munkahelyüket többen tervezik Magyarországon, mint szülőföldjükön. Legkevesebben külföldön vállalnának munkát. A válaszadók 10%-a pedig még nem tud vagy nem akar dönteni. Még azok között is, akik a hazatérés opcióját választották, ennek magyarázatában többen megjegyezték, hogy otthoni munkahiány esetén a másik két lehetőségtől sem zárkoznak el teljesen. A hazatérők között néhányan pár éves külföldi tapasztalatszerzésre indulnának, világot látnának, majd ezután mennének vissza.¹⁵ Sokan kötődnek még otthonukhoz, a barátaik, családjuk miatt választanák az esetleg nehezebb életutat. Nem meglepő módon az elsősök közül térnének haza legtöbben, majd arányuk az egyetemi évek alatt folyamatosan csökken. A magyarországi és külföldi munkavállalást az állampolgárság szerinti országban kínálkozó kevés munkahellyel és az alacsony fizetésekkel magyarázták. A külföldi munkavállalást tervezők legtöbbször Nyugat-Európában keresné a boldogulást. A Magyarországon maradók úgy gondolják, hogy a magyarországi diplomával Magyarországon lehet legjobban érvényesülni.

¹⁴ A kollégiumokból a házirendek megsértésével ki lehet kerülni, erről a kollégiumigazgatók döntenek.

¹⁵ „Magyarországon szeretnék tapasztalatot szerezni, miután szuper profi lettem, irány a szülőföld.” – Idézet az egyik kérdőívbeli.

A második kérdésre adott válaszokban némileg módosultak az arányok. Kevesebben élnének külföldön az otthontól távol és többen szülőföldjükön. Az arányok nemcsak számértékükben árulkodóak, hanem ténylegesen is a külföldön munkát vállalók közül „tértek át” az első válaszra. A Magyarországot választók majd mindegyike mindkét kérdésnél ugyanazt jelölte. Az arányok változása a szülőföld javára billen el, ami azzal magyarázható, hogy bár szépnek látják a fejlettebb országok béreit, reálisan gondolkodva nem mindenki tartja megvalósíthatónak. A válaszok általában egyformán oszlanak meg, szakterülettől függetlenül. Kivételnek számít ez alól a mérnöki és informatikai szakterület, az ott tanuló fiatal szakemberek közül szinte senki nem térne haza.

Amikor arra kérdeztünk rá, miért mennének szívesen haza, természetesen legtöbben családjukat, barátaitak jelölték meg okként. Sokan kötődnek még szülőföldjükhöz, az otthoni jól megszokott környezet hívja, vonza vissza őket. A tanulmányok utáni tervekhez hasonlóan ennél a kérdésnél is megfigyelhető egy folyamatos változás a Magyarországon töltött idő függvényében. A magasabb évfolyamokon fokozatosan csökkennek a honvágyra utaló választási indokok. A válaszok, ha kis mértékben is, de régióként eltérnek. Az erdélyiek közül inkább az otthoni környezetet, a vajdaságiak pedig a kötődést hozták fel, mint hazahúzó tényezőt, a kárpátaljaiaknál mindkettőt nagy számban említették. „*Tisztább a levegő, finomabb a kenyér, olcsóbb a turkáló és több a tennivaló kulturális téren, mint Budapesten!*” – írta egy kárpátaljai lány. Valamivel kevesebben, de említésre méltó számban vannak – a válaszadók 8,82%-a – akik kötelességüknek, hivatásuknak érzik, hogy a megszerzett tudásukat otthon kamatoztassák, segítve ezzel szülőföldjüket. Végül akadtak olyanok is, akik szerint jók az esélyeik otthon munkát találni.

A kérdőív utolsó részében szerettem volna megtudni, mit tartanak a legnagyobb akadályoknak, ami gátolhatja a visszatérést szülőföldjükre. Kisebbségi magyar régióként, országonként nyilván más és más tényezők bukkanhatnak elő, az adott országok oktatási, munkaerő-piaci és gazdasági helyzetétől függően. Az erdélyiek válaszaiból például az derül ki, hogy szerintük a tanult szakmájukra otthon nem lesz kereslet. Majd mindegyik megkérdezett erdélyi fiatal felsőfokú román nyelvismerettel rendelkezik, így náluk ez nem jelent problémát.

A vajdaságiak közül legtöbben szintén a munkahiánytól félnek, emellett az otthoni gazdasági helyzet az, ami esetleg a kivándorlás mellett szólhat. A kárpátaljaiak esetében került elő legnagyobb számban az otthoni állam nyelve, az ukrán nyelv hiányos ismerete; alacsonynak tartják a béreket is. Minden régió képviselőiben felmerült a szülőföldtől való tartós távollétből fakadó hátrányok tudata: az egyetemi évek alatt elszoktak otthonról, szakmai és egyéb kapcsolataikat az anyaországban szerzik, amit otthon nem tudnak úgy hasznosítani, mint Magyarországon.

Összefoglalás

A határon túli magyar hallgatók a magyar felsőoktatás egy sajátos csoportja, melyet nem kerülnek el a továbbtanulással kapcsolatos általános tendenciák. Állampolgárságuktól, a szülőföldi régióktól függően sajátos vonásokat figyelhetünk meg a válaszadókban. A *MÁSZ* hallgatói – a magyar felsőoktatásban tanuló határon túli magyar fiatalok kétségtől reprezentatív csoportja – számára a Budapest nyújtotta lehetőségek szinte teljes körűek. A magas szintű képzés mellett sok megkérdezett számára nagyon fontos volt az oktatási intézmény kiválasztásánál az egyetemi székhelynek otthonukhoz való közelsége.

A hallgatók körülbelül ugyanolyan arányban indulnak közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők szárnyai alól. Kollégiumonként eltér, miért éppen abba a városba jelentkeztek: Szegeden főleg vajdaságiak tanulnak, a neves egyetem híre mellett ehhez a szülőföldhöz való közelség párosul, ez teszi népszerűvé köreikben. A főváros, minden szakterületen színvonalas oktatást biztosító egyetemeivel, főiskolaival minden régióból sok embert vonz. Debrecenben kárpátaljaiak vannak többségben, a magyar nyelvű oktatás és a közeli egyetem alakította döntésüket.

A fentiek tükrében látszanak a különböző régiókból érkezők indokai: az erdélyi hallgatók – minden várostól nagyságrendileg ugyanolyan távol – Budapestet preferálják, s alapvetően a magyar nyelvű oktatás miatt választják az anyaországot. A vajdaságiak többsége Budapest és Szeged között oszlik meg, mindkét város híres egyetemei közül a *SZTE*-et azok választják, akik nem szeretnék távol kerülni otthonról. Kárpátaljáról a közel és magyarul tanulni kívánók Debrecenbe, mások Budapestre jelentkeznek.

A képzéssel kapcsolatban általános vélemény, hogy több gyakorlati tapasztalatot várnak. A helyi ösztöndíjbizottságok alapos munkájának köszönhetően olyan szakok támogatottak, melyek a hallgatók szerint is keresettek, így csak kevesen tervezik, hogy más mesterséget fognak űzni, mint amin elindultak. Bár optimisták munkába állásukkal kapcsolatban, sikertelen keresés után sokan diplomájukat félretéve más területen is megpróbálnák a pénzkeresést. Tovább képeznék magukat. Erre már egyetemi évek alatt is számos példa adódik. Az ösztöndíjat kiegészítendő az idősebbek a tanulás mellett részmunkaidős munkákat vállalnak el.

A határon túli magyar létnek jó és rossz oldalát is megtapasztalják az itt töltött néhány év alatt. Nagymértékben megkönnyíti életüket a kollégiumi szállás és az ennek költségeit majdnem teljesen fedező ösztöndíj. Kellemetlen a sok hivatali ügyintézés és a magyarországiak téves-hiányos ismerete az elcsatolt területeken élőkről. Az oktatási intézményekben nincs ilyen alapú megkülönböztetés, és az emberek másik része érdeklődően, befogadóan, barátságosabban viselkedik velük.

Tanulmányaikat befejezve a hallgatók egyharmada Magyarországon helyezkedne el és élne is ott. Ők, és azok az emberek, akik külföldi – főleg nyugat-európai – munkákat keresnének, úgy gondolják, hogy diplomájuknak otthon kevesebb az értéke – problémásnak tartják annak honosítását és munkapiaci értékesítését –, otthon nem fizetnék meg olyan jól

munkájukat. A legnagyobb létszámban jelenlévő régiók képviselői közül a kárpátaljaiak az ukrán nyelv hiányos ismeretét is nagy akadállynak tartják a hazatérésben.

A fiatalok otthonról kikerülve az évek alatt folyamatosan kezdik elveszíteni az őket hazahúzó kapcsolataikat, mellettük, később helyettük Magyarországon szereznek újakat. A megkérdezettek egytizede nem gondolkodott még azon, mit kezd magával a választás nehézségeitől bizonyos fokig védett ismeretszerző évek után. Majdnem a hallgatók fele szeretne visszatérni szülőhazájába, és ott élni, habár a munkavállalást kis részük külföldön tervezte. Ők a távol megszerzett tapasztalatokat használva szeretnék szülőföldjüket segíteni.

A hazatérést legnagyobb mértékben befolyásoló tényezőkként a családot és otthon élő barátait említették. Sokaknak fontos az a környezet, ahol felnőttek, míg mások úgy érzik, nem hiába születtek oda, ahova születtek.

Felhasznált szakirodalom

Falusi, 1993

Falusi István (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Füleki I. – Füleki K. – Fodor – Kovai, 2006

Füleki István – Füleki Katalin – Fodor Szabolcs – Kovai Melinda: *Hazatérni vagy letelepedni? A Magyarországon tanuló határon túli magyar fiatalok továbbtanulási és elhelyezkedési motivációi*. Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2006

Herczeg, 2001

Herczeg Béla: *Kollégiumpedagógia. Márton Áron Szakkollégium*. Magyar Felsőoktatás 2001 (9), Professzorok Háza, Budapest, 2001.

Hrubos, 2006

Hrubos Ildikó: *A felsőoktatás intézményrendszerének átalakulása*. AULA Kiadó, Budapest, 2006.

Kozma, 2004

Kozma Tamás: *Kié az egyetem? Új Mandátum*. Könyvkiadó, Budapest, 2004.

Kozma, 2005

Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005.

-
- MTA ENKI, 2003 *A magyar nyelvű oktatási intézmények munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében.* Konferenciakiadvány. MTA ENKI, Budapest, 2003.
- Orosz, 2005 Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989-1999).* PoliPrint, Ungvár, 2005.
- Orosz, 2006 Orosz Ildikó (szerk): *Felsőoktatási támogatások és hasznosulások Kárpátalján.* PoliPrint, Ungvár- Beregszász, 2006.
- Seidman, 2002 Seidman, Irving: *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- Szabó – Bauer – Laki – Nemeskéri, 2002 Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István. (szerk): *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében.* Nemzeti Ifjúsági Intézet, Budapest, 2002.

Kárpátaljai diplomás betelepülők az Észak-alföldi Régióban¹

A tanulmány a kárpátaljai magyar kisebbség demográfiai és migrációs viszonyait vizsgálja. Az elmúlt két évtized tendenciáit, sajátosságait elemezve, elsősorban a magyar kisebbségi közösség demográfiai, népességmozgalmi változásait, a változások irányát és a migrációs tendenciákat igyekszem feltárni.² Az Európai Unión belüli migráció a négy szabadság elvének érvényesülésével láthatóan a kelet-közép-európai régió országaiban is felerősödött, s az 1990-es évek elején létrejött új politikai környezet ebben a tekintetben szintén jelentős változásokat hozott.³² A Magyarországgal szomszédos országokban élő kisebbségi magyar közösségek a szülőföldjükről Magyarországra való elvándorlás miatt az 1989 óta eltelt közel két évtizedben jelentős veszteségeket szenvedtek el.⁴

Témaválasztásunkat a nemzetközi vándormozgalmak felgyorsulása és a kárpátaljai migráció sajátosságaira kiterjedő elemzések hiánya tette indokoltá. A migrációs döntés nyomán az elvándorlás általában kétféleképpen történik. A közvetlen, régión belüli migráció a célterületre történő kivándorlást jelenti. Ez esetben a migráció célállomása leggyakrabban az adott földrajzi, politikai régióban, a kivándorlási területhez közeli, szomszédos országban található. A többlépcsős migrációs folyamatok keretében a kibocsátó hely és a célterület közé egy vagy több köztes állomás ékelődik, melyek általában a kibocsátó helyhez közel helyezkednek el. A végső soron tranzitként működő első állomás a migrációban résztvevők számára ily módon migrációs ugródeszkaül szolgál. Ezzel együtt a földrajzi közelség, nyelvi azonosság, vagy a továbbvándorláshoz szükséges más feltételek hiánya miatt a migráció – nem ritkán – ezen az átmenetinen szánt helyen be is fejeződhet.⁵

A fenti egyszerű elméleti keret alapján belátható, hogy a kárpátaljai magyar kisebbség migrációs folyamatainak elemzésében Magyarország Észak–alföldi Régiójának immigrációs elemzése minden szempontból indokolt.⁶ Természetesen más fontos elméleti megközelítés is kínálkozna a kárpátaljai elvándorlási folyamatok elemzéséhez,

1 Munkámat tútorként Dr. Tétsits Róbert segítette. Tanácsaiért, észrevételeiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

2 Cserniks, 1998: 308.; Fodor, 2003: 81-95.; Fodor, 2004: 347-353.; Gyurgyik-Sébök, 2003.; Molnár J.– Molnár D., 2004: 339-346.

3 A négy szabadság elve az áru, tőke, szolgáltatás és munkaerő szabad áramlását teszi lehetővé az Európai Unió tagországai között.

4 Gödri, 2005: 12-213.; Hablicsek, 2005; Tóth, 2001: 598-627.

5 Demeter -Bagdi 2007: 6-12.

6 1999 óta Magyarország hét tervezési-statisztikai régióra oszlik. Ezek egyike Észak-Alföld (Észak-alföldi Régió). Az ország északkeleti részében helyezkedik el, és Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéket foglalja magába. A Régió központja Debrecen. Baranyi, 2007.

tanulmányunkban azonban elsősorban a Kárpátaljával szomszédos magyarországi régióba irányuló migrációra kívánunk koncentrálni, s ezért megelégszünk ezzel a földrajzi közelség, a nyelvi, kulturális azonosság szempontjait operacionalizáló elméleti és elemzési kerettel.

A témaválasztás és az elemzés kiindulópontja az volt, hogy a Kárpátalját az elmúlt tizenöt évben elhagyó, és az Észak–alföldi Régióban letelepülő migránsok korösszetételében a fiatal korcsoport a jellemző.⁷ Képzettség tekintetében pedig a magasán képzett szegmens. Az alapfeltevést árnyalja az a feltétel, hogy a migrációban résztvevő személyek korát a migráció kezdetéhez igazítva kell vizsgálni, míg a képzettséget a jelen állapot szerint érdemes figyelembe venni. Arra törekedtem, hogy a migráció hátterét, motivációját a fentebb megfogalmazott időszakon belül próbáljam megvizsgálni. A migrációs döntések motivációinak kutatása során született eredmények általában nem általánosíthatók. Ennek az az oka, hogy a migrációt kiváltó okok elemzése, s az abból levont következtetések a vándorlásban résztvevő személyek életpályájának az elemzése révén születnek. A migráns életutak feltárása során a szubjektív tényezők nem szűrhetők ki, ami még egy reprezentatív felmérés során is hibaforrás lehetne.

A kutatás másik fontos kiindulópontja a Kárpátalját végleg elhagyó, és Magyarországon letelepülő magyarok számának felmérése. Ezt a kérdést kétféle módon próbáltam vizsgálni. Egyrészt a kárpátaljai demográfiai viszonyok bemutatásával, másrészt a Magyarországra bevándorolt népesség vizsgálatával. Utóbbit országos és regionális szinten egyaránt elemzem. A bevándorlók kor és képzettség szerinti viszonyainak vizsgálata az *Észak Alföldi Statisztikai Hivatal* és az *Észak Alföldi Regionális Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal* (tovább: *ÉAR-BÁH*) adatbázisa alapján történt.⁸ Mivel az adatbázis elérhetősége az utóbbi hivatal esetén korlátozott, és kezelése jellemzően körülményes, ezért kiértékelése reprezentatív mintavétel alapján történt. A Kárpátalját végleg elhagyó Észak–alföldi Régióba érkezett magyar származású bevándorlók körében ezt követően megvizsgáltam a migrációs döntéshez vezető motivációt. Ennek vizsgálata strukturált interjúk segítségével történt. A vizsgálatot tizenöt személy bevonásával végeztem, akik 2008 tavaszán nyolc különböző településen éltek, és természetesen mind Kárpátaljáról származnak.⁹

A motivációik értékelését követően igyekeztem olyan tipológiai jellemzőket meghatározni, amelyek lehetővé tették a migrációs döntést előkészítő, indokló tényezők kategorizálását. A kategóriák kialakításakor a migrációs döntések, migrációs pályák jellemző vonásait vettem figyelembe. Az egyes kategóriák véleményem szerint jól jelzik a Kárpátaljáról történő elvándorlás fő okait. A tanulmányban a Magyarországon történő beilleszkedés viszonyrendszerének bemutatásával is foglalkozom. Ezzel azt kívántam

7 A korcsoport felső életkorát 35 évben határoztam meg.

8 KSH Területi Statisztikai Évkönyv; 2006. Idegenrendészeti statisztikák *ÉAR-BÁH*; 2007. Ez úton szeretnék köszönetet mondani a statisztikai adatok rendelkezésemre bocsátásáért.

9 A vizsgálatba vont személyek kiválasztása a személyes kapcsolatrendszer kihasználásával történt.

jelezni, hogy a migránsok életpályájának egészen belül hogyan lehet a legfontosabb döntéseket értelmezni.¹⁰

Kárpátaljai bevándorlás Magyarországra

Magyarország a vándormozgalmak tekintetében kisebb részben kibocsátó, nagyobb részben azonban célországként jellemezhető. Számunkra a befogadó célországot érdemes bővebben elemezni. Az országba évente átlagosan 18 000 külföldi érkezik bevándorlóként, megközelítőleg egyharmaduk pedig állampolgárságot is szerez később Magyarországon. Az országba történő bevándorlás irányai és főbb okai három csoportba rendezhetők. Az elsőbe azok a bevándorlók tartoznak, akik azért választják Magyarországot, mert a globális gazdasági mozgások miatt ők maguk is elmozdulásra kényszerülnek. Ide tartoznak azok a bevándorló csoportok, akik egzisztenciálisan új lehetőséget látnak a Magyarországon megtelepedő multinacionális vállalatokban, s azt szeretnék kihasználni. Ebbe a csoportba főleg az Európai Unió országaiból, Japánból és az Egyesült Államokból érkezők tartoznak. A második csoportba tehetők azok, akik Magyarországot azon oknál fogva választják, mert sokkal kedvezőbb feltételeket nyújtó államnak tartják, mint azt, ahol éltek. Ide sorolhatók az ázsiai és afrikai országokból származók. Magyarország esetén elkülöníthetünk egy harmadik csoportot is, melynek megléte akár magyar sajátosságnak is tekinthető, jóllehet a határmenti kisebbségekkel rendelkező összes többi európai államban is megfigyelhető. Ebbe a csoportba azok a bevándorlók kerülhetnek, akik Magyarországgal szomszédos országokból érkeznek és az ottani magyar közösségekből származnak. A migráció háttere, motivációja az ő esetükben is nagyon összetett. Mégis kiemelhető a „szabadon magyarként élni”-vágy megvalósítása. Ebbe a csoportba tartozik természetesen Ukrajna is, és azon belül a kárpátaljai magyar migránsok.

2005-ben a Magyarországon élő külföldiek közül a legtöbben az európai államokból származnak. Arányukat és számukat tekintve a legtöbb bevándorló Magyarországra 2005-ben Romániából, Ukrajnából és Jugoszláviából érkezett. A bevándorlók összetételét vizsgálva azt látjuk, hogy Magyarország esetén a migránsok kétharmada azokból a szomszédos országokból érkezett, ahol jelentős magyar kisebbség él. Ukrajna esetében azonban szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy a Magyarországra települt személyeknek csupán 55%-a származik Kárpátaljáról, és azok közt is csupán 70%-ának anyanyelve a magyar.¹¹

Magyarországra a szomszéd országokból érkező bevándorlók számának változását a 1. táblázat szemlélteti.¹² Az elmúlt tizenöt évben a szomszéd országokból való áttelepülés

10 A tanulmányhoz kapcsolódó kutatómunka folytatása több szempont miatt is fontos lenne. A strukturált interjúk számának növelésével, az eredmények és következtetések valószínűleg jóval megalapozottabbak lehetnének.

11 Idegenrendészeti statisztikák. BÁH statisztikai kiadványfüzete, 2007. Speciális adatokra vonatkozó saját adatkérés.

12 Magyarországgal határos országok közül csak Romániát, Jugoszláviát, Szlovákiát és Ukrajnát értve alatta. Mivel az említett országokból meghatározó a bevándorlók száma.

megszakítatlan folyamatként értékelhető. Az egyes országokból Magyarország irányába történő migráció sajátosságai viszont érdekes képet festenek. A bevándorlók száma 2000-ig rohamosan növekedett, azt követően mérséklődött. Jugoszlávia, Szlovákia és Ukrajna esetén vissza is esett. Az első két ország esetében a Magyarországon tartózkodók viszonyyszáma is csökkent. Itt kell megjegyezni, hogy a Magyarországon már állampolgárságot kapott személyek folyamatosan kikerülnek ebből az összesítésből. Más összefüggésben viszont éppen ők azok, akik a migrációkutatásban a legfontosabb szegmensnek számítanak. Hiszen ez az a csoport, amely elérte az áttelepülés utolsó fázisát. Ismételt elmozdulásuk ezért már egy másik ország népmozgalmi eseményvizsgálatához tartozik. A Magyarországon állampolgárságot kapott, a szomszéd országokból származók száma is folyamatosan változik. A leginkább szembetűnő, hogy a Romániából származó, magyar állampolgárságot kapott személyek száma jelentősen csökkent. Ukrajna esetében ez a mutató meglehetősen kiegyensúlyozottan alakul.

A bevándorlás, de még inkább a területelhagyás viszonylatában nem lényegtelen kérdés a migrációban résztvevők korösszetétele. Amennyiben egy területről tartósan a fiatal korcsoport vándorol el, akkor a helyi társadalom folyamatosan veszít önmaga megújításának potenciáljából, s ennél fogva öregedő, csökkenő lélekszámú közösséggé válik. Az Ukrajnát elhagyók és Magyarországra telepedők korösszetételét mutatja a 2. táblázat. Az ötödik korcsoport intervallumszélei sajnos nem esnek egybe a kívánt 35 évvel, ezért ennek a csoportnak az értékeit rendre feleztam az attól fiatalabb (általam fiatalnak nevezett) és az idősebb korosztály között. A 2005-ben Magyarországra érkezett ukrán állampolgárságú személyek száma korosztályok szerint azt mutatta, hogy a fiatalok kétszer többen voltak: 1 176, illetve 637 fő. Jelentős különbség mutatkozik a tartózkodási engedélyt kapott személyek korcsoport szerinti számát illetően is. A tendencia szintén az előző arányt közelíti: 2 301 fiatal személy, illetve 1 340 más korcsoportéhoz tartozó személy nyert tartózkodási engedélyt. Ezzel szemben a letelepedési engedélyt és állampolgárságot kapott személyek közt a számok közelítően megegyeznek, jóllehet itt is a fiatal korcsoportéhoz tartozók száma a nagyobb. Ennek oka abban keresendő, hogy a letelepedési engedély- és állampolgárság megszerzése a fiatal korcsoport számára kedvezőbb időbeli alakulású folyamat.

Az Ukrajnából Magyarországra bevándorlók az ország régiói közül legnagyobb számban az Észak-alföldi Régiót választották: 36%-uk ebbe a régióba települt. Csak második helyen van a Közép-magyarországi Régió¹³. Ennek oka, a migrációban résztvevők csoportosításánál már említett területi közelség.

Ukrajnából az Észak-alföldi Régióba érkezettek 75%-a Kárpátaljáról származott. Közülük 75% magyar anyanyelvű személy volt. A Régióban letelepedett személyek 72%-a valamilyen felsőfokú végzettséggel rendelkezett vagy felsőfokú tanulmányokat folytatott. Ezek a statisztikai eredmények az Észak-alföldi Régióban letelepedett és Ukrajnából származó személyek számához illeszkedő reprezentatív minta alapján születtek.

13 Ide tartozik természetesen Budapest is.

A MAGYARORSZÁGRA BEVÁNDORLÓ KÜLFÖLDI ÁLLAMPOLGÁROK 1990–2005

Állampolgárság	A belépés éve			
	1990	1995	2000	2005
Jugoszláv	426	1301	1777	1107
Román	29 617	5101	8894	10981
Szlovák	-	233	1034	489
Ukrajna	-	1324	2427	1813

MAGYARORSZÁGON TARTÓZKODÓ KÜLFÖLDI ÁLLAMPOLGÁROK 1995–2005

Állampolgárság	A belépés éve		
	1995	2000	2005
Jugoszláv	15297	15571	13643
Román	68439	57757	67529
Szlovák	231	1717	1225
Ukrán	3501	11016	13933

MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁGOT KAPOTT SZEMÉLYEK 1993–2005

Eredeti állampolgárság	A belépés éve			
	1993	1995	2000	2005
Jugoszláv	223	885	1079	537
Román	7381	7469	2988	3600
Szlovák	39	119	135	141
Ukrán	258	597	586	553

1. táblázat A bevándorlók számának változása (Forrás: KSH^a)

Magyarországon az Ukrajnából származó és 2005-ben az országban tartózkodó személyek száma 13 933 fő volt. Ebből Kárpátaljáról 7 202 személy települt Magyarországra. A kárpátaljai magyar kisebbségi közösség száma az utolsó két népszámlálás közt 4 195 fővel csökkent.¹⁴ Amennyiben összehasonlítjuk a kárpátaljai magyar elvándorlók 4 200 körülire becsült számát, az előbbieken jelzettel, a két adatot egymással megfeleltethetőnek tarthatjuk. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a kárpátaljai magyar fogyást mutató adat az 1991-es és a 2001-es népszámlálási adatok különbözete, a magyarországi bevándorlási számok viszont a 2005-ig terjedő folyamat értékét mutatják. Vagyis célszerű

¹⁴ „Kárpátalja lakosságának a száma 1989 és 2001 között alig változott, 1 252 288-ról 1 254 614-re, 2 326 fővel, 0,2 %-kal emelkedett. Az 1990-es évek végéig a születések száma magasabb volt, mint az elhalálozásoké. Az ezredforduló környékén váltotta fel fogyás a természetes szaporodást. A lakosság száma 1995 óta csökken, mivel a kivándorlási többlet magasabb a természetes szaporodás értékénél. A kárpátaljai magyarok száma kismértékben, 155 711-ről 151 516-ra, 4 195 fővel, 2,7 %-kal csökkent. A magyarok aránya a megyén belül 12,5 %-ról 12,1 %-ra apadt.” Gyurgyík, 2005: 134.

megnézni az adott népszámlálási évtizedre vonatkozó migrációs adatot is. A szóban forgó évtizedben a kárpátaljai magyar közösségből kivándoroltak Magyarországon regisztrált adatai szerint 4 241 fő települt át.

MAGYARORSZÁGON TARTÓZKODÓ UKRÁN ÁLLAMPOLGÁROK RÉGIÓK SZERINT, 2005	
Közép-Magyarország	4 649
Közép-Dunántúl	790
Nyugat-Dunántúl	618
Dél-Dunántúl	520
Észak-Magyarország	1 014
Észak-Alföld	4 823
Dél-Alföld	682
MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁGOT KAPOTT UKRÁN ÁLLAMPOLGÁROK RÉGIÓK SZERINT, 2005	
Közép-Magyarország	137
Közép-Dunántúl	42
Nyugat-Dunántúl	20
Dél-Dunántúl	24
Észak-Magyarország	61
Észak-Alföld	248
Dél-Alföld	21

2. táblázat Ukrajnai bevándorlók száma Magyarországon. (Forrás: KSH^a)

A kárpátaljai elvándorlás számszerűsítésének két oldalról való vizsgálata véleményem szerint azért kiemelkedően fontos, mert ezzel megduplázódik a relevancia értéke. A magyar kisebbség számának csökkenése Magyarország javára az 1991–2001 közötti időszakban 2,8%. Bár az utóbbi években ez a tendencia mérséklődni látszik, mert az 1995–2005 közötti periódusban a magyarországi irányú migrációs veszteség 2,4%-ra csökkent.

Az „áttelepülés” összetevői

A Kárpátaljai magyarságot végleg elhagyók és Magyarországon, az Észak-alföldi Régióban megtelepedők motivációját strukturált interjúk segítségével vizsgáltam. Az interjú alanyainak kiválasztása során figyelembe vettem azon elvárást, hogy a vizsgálatba minél több személy kerüljön. Ami által a kutatás eredményei a valósághoz közelebbi képet adnak. A vizsgálatba vont személyek száma tizenöt. A velük készült interjúk alapján nyert információk jó kiindulópontul szolgálhatnak a statisztikai adatok tartalmi

elemzéséhez. A személyek kiválasztásánál törekedtem arra, hogy a kutatás szempontjából fontos szempontokat értelmezni tudjam. Vagyis az interjúalanyok kiválasztásánál mind területi megoszlásukat, mind pedig a Régióba telepedésük időpontját figyelembe véve megfeleljenek a kutatás területi behatároltságának és időintervallumának. A kiválasztott személyek nyolc különböző településen élnek, Magyarországra településük 1993 és 2007 között történt. Arra is gondot fordítottam, hogy a nemek közötti megoszlás ne legyen egyoldalú. Az életkor tekintetében pedig arra ügyeltem, hogy a teljes korcsoportot lefedjék az általam vizsgált személyek. A munka során előre kidolgozott strukturált interjúvázatot használtam. Ez és az interjúk során begyűjtött legfontosabb információk megtekint hetők a *Márton Áron Szakkollégium* honlapján, a tanulmánykötet *Digitális változatában*.¹⁵

Az interjúk feldolgozását követően kategóriákat alkottam, a Kárpátalját elhagyó személyek migrációs döntésének motivációs tényezői alapján. Az interjúk kiértékelése alapján a migrációs döntés legfontosabb okaként az egzisztenciális biztonság hiányát jelölhetjük meg. Minden megkérdezett hangsúlyosan kezelte ezt a tényezőt. Ennek hátterében Kárpátalja gazdasági helyzete állt. Fontos kiemelni a múlt időt, mert 2004-től ezen a téren változás következett be. Kárpátalja gazdasága pozitív fejlődési irányt vett, aminek következtében a Kárpátalján maradás feltételrendszere is javul. Ez azért lényeges, mert a vizsgált csoportban is rendre felmerült ez a szempont. Egy esetben konkrétan elhangzott a visszatelepülés terve is.

A strukturált interjúkkal feltárt életpályákból kiderült, hogy az Észak-alföldi Régióba vándorolt személyek nagyobb része Kárpátalján korábban rendelkezett munkahellyel, lakással, és az államnyelv ismerete sem okozott számukra nehézséget. Annak ellenére, hogy felsőfokú képzettséggel rendelkeztek, és szakmájuknak megfelelő állásuk volt, megélhetésüket nem tudták keresetükből biztosítani. Emiatt Kárpátalját például nagyszámú közalkalmazott hagyta el. Főleg pedagógusok és ápolók, akik a szomszédos Észak-alföldi Régióban telepedtek le.

Az áttelepüléshez kapcsolódó döntés háttere nagyon összetett, de az egzisztenciális biztonság megteremtésének igénye majdnem minden esetben alapvető motivációnak bizonyult. Az áttelepülésre irányuló döntés hátterében azonban többféle rásegítő tényező is szerepet játszott, ezek másodlagos motivációknak tekinthetők. Az elsődleges motiváció a Kárpátaljáról elvándorlók esetében tehát alapvetően anyagi jellegű. A döntés meghozatalát elősegítette, ha a kivándorlónak volt magyarországi rokona, ismerőse, akiknek a segítségére lehetett támaszkodni. Segítette a döntést az is, ha az érintett személy Kárpátalján nem rendelkezett állással, családdal. Bár ez utóbbi tényező a döntést gátló tényezők közt is szerepel. Ez azért fontos, mert ha családfenntartás lehetősége a helyi viszonyok közt nem megoldható, vagyis ha a kereset a kiadások felét sem fedezi, akkor általában gyorsan megfogalmazódik az elköltözés alternatívája. A döntés meghozatalának időpontját kitolja, vagy a migrációs alternatíva elvetését eredményezi a területhez, szülőföldre, lakhelyhez való kötődés, a családtól való távolulás problémája. Ez utóbbi akkor is fontos befolyásoló

¹⁵ <http://kataszter.martonaron.hu/index.php?page=tudas>

tényező, ha a tervek szerint a család a migrációban később követné az áttelepültöt.

A másodlagos motivációk között olyan tényezők szerepelnek, amelyek személyes vágyakból eredeztethetőek. Befolyásoló tényezővé válik a kedvezőbb lehetőségekből adódó pihenés és a tényleges szabadság lehetősége, a család körében eltölthető több idő reménye. Ezek között az érzelmi tényezők között jelentős nyomatékkal jelenik meg a magyarság kiteljesítése iránti igény is. Az interjúk kiértékelését követően igyekeztem meghatározni az egyes személyek legfontosabb motivációit. Megállapítható, hogy elsődleges motivációk jelenléte minden személy esetén hangsúlyos és kimutatható.

Az Észak-alföldi Régióban, az interjúalanyok szerint, a sikeres bevándorlás legnagyobb kihívását a megfelelő munkahely megtalálása jelenti. A munkahelynek a bevándorlás kezdeti szakaszában, vagyis a magyarországi tartózkodás jogi feltételeinek megteremtésekor is meghatározó szerepe van. Ez valóban gondot jelent az Ukrajnából áttelepülni szándékozóknak, mivel betöltetlen állást csak akkor foglalhatnak el, ha azt a területileg illetékes munkaügyi központ három hónapon át nem tudja betölteni. Ezáltal a munkaadók türelmén múlik, kivárák-e ezt az időszakot, vagy más megoldást keresnek. A Régió preferált területein így viszonylag nehéz a letelepedés. Kivételnek számít, ha a munkaadó számára előnyt jelent az áttelepülni szándékozó alkalmazása, vagy annak nyelvismerete, vagy keresett szaktudása miatt.

Az interjúalanyok szerint az Észak-alföldi Régióban a kárpátaljai bevándorlással kapcsolatos ügyintézés korrekt, az eljárással kapcsolatos tájékoztatás megfelelő. Annak ellenére, hogy a letelepedési- és az állampolgársági kérelmek elbírálása hosszabb ideig tart, mégsem merült fel azzal kapcsolatban negatív megjegyzés. A magyarországi közösségbe való beilleszkedés körülményeivel kapcsolatban jól kirajzolódott az a vélemény, hogy az Észak-alföldi Régió szerencsés választás a Kárpátaljáról áttelepülők számára, mert a mentalitás, a helyi hagyományok, szokások nagyon közel állnak az otthonihoz. Ennek oka, hogy a trianoni határ történetileg összetartozó nagyrégiót választott szét. A helyi szokások, viselkedési formák, szófordulatok nem jelentenek újat. Így a konfliktusok kialakulásának is kisebb a valószínűsége, s ha mégis előadódnak, a problémamegoldásban a helyiek és a migránsok temperamentuma is hasonló.

Van azonban a beilleszkedésnek egy nagyon sajátos jellemzője. Azon túl, hogy a közösségbe újonnan érkezőnek ki kell érdemelnie a befogadók bizalmát és megbecsülését, a határon túli magyar származásúak akkor mondhatják el teljes egészében, hogy sikeresen beilleszkedtek a helyi közösségbe, ha származásukat a közösség tagjai kárpátaljai magyarként nevezik meg. Ugyanis sok esetben előfordul, hogy a határon túli magyarokat származási országuk állampolgárságával azonosítják. Ami bár nem teljesen helytelen megállapítás, de jelzés abban a tekintetben, hogy az illető személyt nem tartják a saját közösségük részesének.

Összegzés

A tanulmány a magyar kisebbségi közösségek demográfiai viszonyait összehasonlító vizsgálatokat folytató *Kocsis Károly* munkái mellett *Dupka György*, *Molnár D. István*, *Molnár József*, és *Fodor Gyula* kutatási eredményeiből kiindulva Kárpátalja migrációs folyamatainak elemzésére koncentrált. A fentiekén kívül *Gödri Irén*, *Hárs Ágnes*, *Sík Endre* és *Tóth Pál Péter* munkái jelentették ebből a szempontból a kiindulópontot. Az utóbbi tizenöt-húsz évben a Kárpátalját elhagyó, az ottani magyar közösségből kiváló személyek magas számban választották Magyarország Észak-alföldi Régióját. A Régióban letelepedők összetételében a fiatal korcsoportokhoz tartozók vannak többségben. Képzettség tekintetében pedig a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a meghatározó. Előbbi visszavezethető arra, hogy az idősebb generációk mobilitás tekintetében rugalmatlanabbak, míg az utóbbinak az oka, hogy az ország más területei előnyösebb gazdasági helyzetűek, vagyis a belső vándorlás tekintetében is vonzóbb célterületnek számítanak. Ez természetesen rontja a külföldi magyar megtelepedők esélyeit. A Kárpátalját elhagyó szakmunkások ugyanakkor a nagyobb számú munkalehetőség miatt Magyarországon előszeretettel a Központi Régiót választják, azon belül főként Budapestet.

A kárpátaljai magyar migránsok motivációit illetően kiemelhetjük azt a tényt, hogy a kivándorlással, áttelepüléssel kapcsolatos döntés hátterében elsősorban egzisztenciális, azaz foglalkozási, kereseti megfontolások állnak. A Kárpátaljáról kiinduló migráció tehát a 21. század első évtizedében nem politikai kényszerből fakad. Erre utal a regisztrált áttelepülők száma, ami az utóbbi két népszámlálás közötti időszakban nagyságrendileg 4 200 főre tehető. Ezt a becsült értéket a Magyarországra érkező ukrán állampolgárok száma és Kárpátalja területére, illetve azon belül a magyar közösségre eső arányszám alapján állapítottuk meg. Kárpátalja a megye gazdasági nehézségei miatt az elmúlt évtizedben folyamatosan veszített lakosság-számából. Az utóbbi néhány évben bekövetkezett pozitív gazdasági változások azonban kedvezően hatnak a megye népesség-megtartó képességére. Ezért véleményem szerint akár az ebben a tanulmányban feltárt összefüggéseket, eredményeket is felhasználva, érdemes lenne a közeljövőben azt vizsgálni, miként befolyásolják és alakítják a helyben maradás mellett szóló érvek a kárpátaljai migrációs potenciált.

Felhasznált irodalom

- Bagdi – Demeter, 2007
 Bagdi Róbert – Demeter Gábor: *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban, 1715-1992*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 6-12.
- Baranyi, 2007
 Baranyi Béla: *A határmentiség dimenziói Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2007.
- Botlik – Dupka, 1993
 Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993. 18-72.
- Cseresnyés, 2005
 Cseresnyés Ferenc: *Migráció az Ezredfordulón*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2005.
- Csernicskó, 1998
 Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998.
- Dupka, 2000
 Dupka György: *Kárpátalja Magyarsága. Honismereti kézi-könyv*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000. 15-56.
- Fodor, 2003
 Fodor Gyula: *Kárpátalja demográfiai jellemzése a népszámlálások adatainak tükrében*. In: Süli Zakar István (szerk.): *Társadalomföldrajz-településfejlesztés I.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. 81-95.
- Fodor, 2004
 Fodor Gyula: *Demográfiai változások Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás között*. In: Süli-Zakar István (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 347-353.
- Fodor, 2005
 Fodor Gyula: *A beregszászi járás népességföldrajzi adottságai*. In: Czímre Klára (szerk.): *Kisközségtől az eurorégióig*. Didakt Kft., Debrecen, 2005. 101-112.

- Gabóda, 2002 Gabóda Béla: *Migrációs tendenciák a kárpátaljai diákok- és tanárok életében*. In: Valóság, 2002/9. 55-72.
- Gödri, 2005 Gödri Irén: *Bevándorlás és beilleszkedés: a szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2005. 12-213.
- Gyurgyík – Sebők, 2003 Gyurgyík László – Sebők László: *Népszámlálási körkép Közép-Európában 1989-2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
- Gyurgyík, 2005 Gyurgyík László: *A határon túli magyarok számának alakulása az 1990-es években*. Magyar Tudomány, 2005/2. 132-144.
- Hablicsek, 2005 Hablicsek László: *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991-2021*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2005.
- Hárs, 2001 Hárs Ágnes: *Népeségmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén*. In: Lukács Éva – Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. AduPrint, Budapest, 2001.
- Kocsis – Kocsisné, 1991 Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi-Eszter: *Magyarok a határainkon túl*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- Molnár – Molnár, D., 2004 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálási adatok alapján*. In: Süli-Zakar István (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 339-346.
- Molnár – Molnár, D. 2005 Molnár József – Molnár D. István: *A Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, 2005.
- Tóth, 2001 Tóth Pál Péter: *Egy évtized után. (A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás 1990 és 2000 között)*. Kisebbségkutatás. 13. 2004/4. 598-627.

A „magyar-magyar agyelszívás” jelensége

A kárpátaljai magyarok, és azon belül is az értelmiség elvándorlása, egyértelműen negatív hatással van az otthon maradó, kisebbségi sorsban élő magyar közösségre nézve. Közülük is az orvosok és tanárok hiánya a leginkább érzékelhető, mivel ők Magyarországon keresnek jövedelmező munkahelyeket. Magyarországnak szüksége van saját értelmiségi elvándorlásának a kompenzálására ahhoz, hogy egy bizonyos gazdasági egyensúlyt fenn tudjon tartani. Ez leginkább a negatív vándorlási előjelű magyarországi országrészekre vonatkozik.¹

Amigráció a kárpátaljai fiatal magyarság minden rétegét érinti, de míg az alacsonyabb iskolai képesítéssel rendelkezők az illegális munkavállalástól sem zárkoznak el, addig a felsőfokú diplomával rendelkezők inkább a legális munkaviszony létesítését részesítik előnyben. Alapvetően tehát olyan területeken folyik legális munkavégzés, ahol az adott bérek mellett nem található kellő szakképzettségű hazai munkavállaló, és ez különösen azokban a régiókban jelenik meg, ahol pótolni akarják a kieső diplomás munkaerőt.

Dolgozatomban felvázolom a „magyar-magyar agyelszívás” jelenségét és okait, Kárpátaljára levetítve. Vizsgálom, hogy mennyire tudatos ez a folyamat, a munkaadó és az elvándorló szempontjából. Szeretnék pontosabb képet kapni arról, hogy a diplomás értelmiségiek miért nem akarnak vagy tudnak szülőföldjükön elhelyezkedni, milyen indíttatás áll a magyarországi munkaadó intézményekhez való elkötelezettség mellett.²

1 Magyarországon az *Állami Foglalkoztatási Szolgálat* szerint 2007 első kilenc hónapjában a külföldiek számára kiadott munkavállalási engedélyek, regisztrálások és zöldkártya-igazolások nem érték el a 43 ezret, ami negyedével volt kevesebb, mint 2006 azonos időszakában. Ezért 2008 januárjától Magyarország korlátozások nélkül megnyitotta munkaerőpiacát a román felső-, közép-, alapfokú végzettséggel és szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők előtt. Románia EU-s csatlakozását követően közel egyharmadával kevesebb román állampolgár vállalt munkát Magyarországon. Folyamatosan csökkent az Ukrajnából és a Szlovákiából érkezők száma. *Migrációs stratégia: kulcs az agyelszívás ellen.* HR-portál. (Letöltve: 2008.07.10) <http://www.hrportal.hu/index.phtml?page=article&id=65386>

2 Az „agyelszívás” fogalmáról ld. pl. az egyik internetes lexikon szócikkét: „[ang.] brain drain): annak a jelenségnek a neve, amikor a szakemberek elhagyják azt az országot, melyben képzettségüket szerezték, és egy másik országban hasznosítják tudásukat. (...) Az emberi erőforrás elvándorlásának okai: az anyaország és a célország összehasonlítása a reáljövedelem, a szakmai lehetőségek, a munkakörülmények és az életminőség tekintetében. Az agyelszívás ellentmondásos volta abban rejlik, hogy az emberiség óriási mértékben profitál a nemzetközi tud. együttműködésből. Ezen ellentmondás feloldására vannak olyan javaslatok, hogy az agyelszívás ne legyen diszkriminatív, a súlyosan veszítő országok kapjanak kompenzációt pl. bilaterális egyezmények formájában.” Kislexikon. Lapoda Multimédia. (Letöltve: 2008.07.10.) <http://www.kislexikon.hu/agyelszivasi.html>

A kárpátaljai adottságok és sajátosságok

Kárpátalja Ukrajna egyik legszegényebb régiója. A havi keresetek Kárpátalján 82-90 euró között ingadoznak, míg az ország népessége átlagosan havi 100-110 euróból gazdálkodik (összehasonlításként: a magyarországi átlagkereset havi 500-550 euró).³ Fodor Szabolcs kéziratában olvashatjuk, hogy a Kárpátaljáról Magyarországra érkező munkavállalók, mindössze havi 55 ezer forintért már munkába állnának, mivel Kárpátalján az átlagbér néhol még a 20 ezer forintot sem éri el. A családok a sokrétű megélhetési gondok – alulfizettség illetve munkahiány – miatt sokszor a szülőföld elhagyására kényszerülnek. A legnépszerűbb célország Magyarország, de egyre jellemzőbb a munkavállalás az Európai Unió területén is. A megélhetési gondok nemcsak az alacsonyabb iskolai végzettségűeket, hanem a magasabb iskolai képesítésűeket is érintik.

A rendszerváltást követően Kárpátalján magánvállalkozások jelentek meg: a privatizációnak köszönhetően a különböző befektetések száma megnőtt a vidéken. A legális munkalehetőségek mellett azonban még mindig jelentős az illegális munkából szerzett jövedelem. A határmenti falvak lakosainak nagy része a mezőgazdasági munkák mellett a feketegazdaságból szerzi jövedelme döntő többségét.

A 2007-ben végzett *Kárpát Panel* című összehasonlító szociológiai kutatás Kárpátaljára vonatkozó kutatási adatai azt mutatják, hogy a megélhetési nehézségek ellenére még mindig erős a magyarokban a szülőföldhöz való kötődés, illetve a magyar nemzettudat. A vizsgálat eredménye szerint, a kárpátaljai magyarok erős identitástudattal rendelkeznek. Vállalják magyarságukat, szülőföldjüket. A megkérdezettek 45%-a kárpátaljai magyarnak nevezi magát, míg 30%-a magyarnak. „A kárpátaljai magyarok megítélése szerint, a magyarság szempontjából nem meghatározó az, hogy az egyén a magyar állam kötelékéhez tartozzon, vagyis a magyar állampolgárság (2,1), hogy Magyarországon szülessen (1,6), de a politikai hovatartozás sem. Nem tudjuk, mennyire befolyásolta a december 5-i népszavazás a válaszadók véleményét, de figyelemreméltó, hogy 50,6 százalékuk ha szabadon választhatna, akkor is Ukrajnában élne, és csak 19,8 százalékuk szeretne Magyarországon élni.” (...) „A nemzeti hovatartozást a megkérdezettek 67 százaléka szerint az egyének anyanyelve és kultúrája határozza meg, míg 28 százalékuk úgy gondolja, hogy ez az egyének saját döntésén alapul, míg 5 százalék az állampolgársággal azonosítja a nemzeti hovatartozást.”⁴

A kárpátaljai magyarok többsége élete során eddig nem élt át hátrányos megkülönböztetést neme, vallása, életkora, illetve társadalmi származása és politikai nézete, anyagi helyzete miatt. A megkérdezettek felét soha nem érte diszkrimináció nemzeti hovatartozása miatt, 41 százalékukat pedig ritkán érte megkülönböztetés emiatt. A válaszadók 55 százaléka szerint Ukrajnában nem hátrány magyarnak lenni, míg a többiek szerint kisebb-nagyobb akadályt jelent a mindennapi élet során is. Az általános vélekedés

3 Fodor, 2004: 1-6.

4 Molnár-Orosz, 2007: 190.

viszont az, hogy az ukrán és magyar nemzetiségű emberek között nincsenek jelentősebb konfliktusok.

A kárpátaljai gyermekeknek lehetőségük van a saját anyanyelvükön való tanulásra az általános, illetve a középiskolákban. A felsőfokú képzésben a magyar tannyelvű oktatás viszont még mindig hiányosságokat mutat. Az *Ungvári Nemzeti Egyetemen* (tovább: *UNE*), az 1963-ban megalakult Filológiai Tanszéken, illetve a *Kárpátaljai Magyar Főiskolán* (tovább: *KMF*) és *Munkácsi Tanárképző Főiskolán* (*MTF*) van lehetőség magyar nyelven folytatni a felsőoktatási tanulmányokat. A *KMF* 1996. évi megalakulása óta a magyar diákoknak lehetőségük van a szülőföldjükön is magyar tannyelvű felsőoktatásban részesülni. A *KMF* keretében a magyarországi *Szent István Egyetemen* és a *Nyíregyházi Főiskolának* is van kihelyezett levelező tagozatos képzése. A *KMF* megalakulásának deklarált célja a magyar oktatók utánpótlása, közvetetten pedig a kárpátaljai magyar fiatalság szülőföldön való megtartása. Ukrán állami támogatást nem élvez, így leginkább anyaországi alapítványok, szervezetek és a magyar kormány támogatásával finanszírozzák működését.

2000 tavaszán a *LIMES Társadalomkutató Intézet* egyik kutatása szerint a diákok körében továbbra is nagy népszerűségnek örvendenek az anyaországi egyetemek. Mégpedig annak ellenére, hogy megnyitlak a magyar tannyelvű főiskolai vagy egyetemi karok. „Az első helyen rangsorolt intézmények között az ELTE kiemelkedően a legnépszerűbb. Utána az Ungvári Állami Egyetem következik, majd nem sokkal lemaradva a Debreceni Tudományegyetem, s rögtön ezután (mindössze három tized százaléknyi különbséggel) a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.”⁵

Migrációs folyamatok és az „agyelszívás”

A vándorlás (migráció) a térbeli mobilitás egyik formája, a népesség lakóhely-változtatása. Régiókban négy nagyobb típusát különböztetjük meg: belső és külső migrációt, a kényszmigrációt, valamint az ingázást. Dolgozatomban a kárpátaljaiak külső vándorlásával foglalkozom.

A migrációnak egyaránt lehetnek objektív és szubjektív motivációs tényezői. Az objektív körülmények főként az etnikai és gazdasági indíttatású vándorlásoknál figyelhetők meg, rövid és hosszú távúak is lehetnek. Az etnikai migráció esetében, ha megszűnnek az otthoni etnikai feszültségek vagy a szülőföldi környezetben egy tömbközösségben megoldható a beilleszkedés, akkor a migráns (vagy menekült) visszatérhet oda, ahonnan elment. A második esetben a gazdasági migráns a jövedelem megszerzését, a tőke felhalmozását követően biztosítva láthatja jövőjét a szülőföldön. A hosszú távú migráció esetében ez másként alakul: a szubjektív okok kerülnek előtérbe, melyek között a családalapítás, családegyesítés, karrierépítés, a „vágott javak” megszerzésének igénye

5 Orosz, 2004: 5.

stb. játszanak szerepet. Ez a típusú migráció a karrier- és családi indíttatású vándorlások csoportjába tartozik.

Az 1990-es évektől indult el Kárpátalján a nagy migrációs hullám. A határon túli magyar kisebbség számára megnyílt az út az Európai Unió, de leginkább Magyarország irányába. A vándorlási potenciál felerősödéséhez a gazdasági összeomlás, a munkahelyek megszűnése, az elbocsátások, a hatalmas infláció, a kilátástalan helyzet vezetett. Ez a gazdasági válság még inkább felgyorsította a migrációs folyamatokat. „A 90-es évek során az erdélyi mellett a vajdasági és kárpátaljai magyarság körében is számottevő volt a Magyarországra való kivándorlás (arányait tekintve az utóbbiak esetében volt a legjelentősebb).”⁶ A későbbiek során ez némileg enyhülni látszott, majd az évezred elejére ismét megemelkedett a kivándorlók száma. A munkahelyek elérése mellett a tanulmányok folytatásának kiszélesedő lehetőségei újabb motivációt jelentettek a Magyarországra történő elvándorláshoz. A leginkább mobilis csoportok között vannak a tanulók és a munkanélküliek.

A migráció, kezdeti szakaszában, regionális jelleget öltött: főleg a közeli, Észak-alföldi Régió vált kedvelt célponttá. Az igények átalakulásával és a jövedelem szempontjait szem előtt tartva egyre inkább Budapest központúvá vált a vándorlás iránya.

Az anyaország kormánya a múlt évtized közepe óta biztosította a külföldi magyar fiatalok számára az ösztöndíjjal való továbbtanulás lehetőségét. A támogatás elsősorban a határon túli magyarok magasabb minőségű képzését akarta elérni, s hogy a megszerzett tudást a szülőföldön tudják kamatoztatni. A diákok nagy része azonban a diploma megszerzését követően nem tért vissza, hanem letelepedett Magyarországon vagy tovább ment az EU más országaiba. Így nem kívánt eredményeket ért el a támogatásoknak ez a rendszere, annak ellenére, hogy az A/3-as ösztöndíjas hallgatóknak még hazatérési támogatás is jár. Bonifert Mária szerint az sem elégséges, ha csak a határon túli magyar oktatási intézmények támogatására összpontosítanak, ami ugyan erősíti a kisebbség nemzeti identitását, de nem elég megtartó tényező, mivel az ott „kiképzett” fiatalok nem tudnak elhelyezkedni abban az országban, ahol élnek. Hiszen nem ismerik a többségi nemzet nyelvét, illetve nincs elhelyezkedési lehetőségük a megszerzett diplomával. „A kizárólag anyanyelvi oktatás helyett a közös vállalatok, a határmenti kereskedelmi és egyéb együttműködési formák támogatásával segíthetnének legtöbbit a magyar kormányok.”⁷

Csata Zsombor és Dobos Ferenc tanulmányában a kárpátaljai migrációs folyamatokra vonatkozó értelmezések olvashatóak.⁸ „A nyolcvanas években a migrációs hullám még nem számottevő, de a kilencvenes évekre már állandóvá vált. 1997-ig nem volt nagyobb változás, és ezt követően nem növekedett az elvándoroltak részaránya. Többek között ez azzal magyarázható, hogy Kárpátalján súlyos gazdasági és szociális helyzet uralkodik, melyek nem biztosítanak kellő anyagi mobilitást az elvándorlás véghezviteléhez. Habár, nagy valószínűséggel, az elvándorolni szándékozók részaránya hasonló lehet a környező

6 Gödri, 2004: 1-54.

7 Bonifert, 2003: 1.

8 Csata-Dobos, 2001: 1-22.

régiók mutatóihoz.”⁹ Gödri Irén kutatási eredményeihez hasonlóan Csata és Dobos is arra a megállapításra jutottak, hogy a kárpátaljai migránsok nagy része városból származik (Ungvár, Munkács, Beregszász stb.), ahol a magyarság már kisebbségi sorsban él, amely tényező nagyobb mértékben kihathat az elvándorlásra is. Ezenkívül fontos azt is szemügyre venni, hogy magyar szórvány- vagy tömbterületről van-e szó. Ugyanis, a szórványból elvándorlók száma rohamosan nő, és arányában nagyobb, mint a tömbből kiszakadóké. Tehát, a migrációs folyamatok Kárpátalja esetében település-földrajzi szempontok szerint differenciálódnak.

A 2000-es évek elejétől a kedvezménytörvény megalkotását követően a társadalomkutatókat az a kérdés foglalkoztatta, hogy ez a törvény milyen folyamatokat indít el a magyar munkaerőpiacon. A statisztikákat megvizsgálva azt láthatjuk, hogy nem volt olyan nagy mértékű a valós munkavállalási hajlandóság, mint amire számítottak. Az eredmények viszont azt mutatják, hogy arányában tekintve jelenleg Kárpátalja vezet a munkavállalási célú migráció tekintetében az összes környező régióval szemben.¹⁰

Ezek közül is súlyos szerepet tölt be a diplomás értelmiségiek „kirajzása”, amely főleg Magyarország irányába történik. A Szovjetunió szétesése előtt még a megkérdezettek negyede ment volna Nyugat-Európába, háromnegyedük pedig Magyarországot választotta volna. Mára ez az arány tovább növekedett, hiszen 90-95% szeretne az anyaországba költözni. Kárpátalja esetében nemcsak agyelszívásról beszélhetünk, hanem a brain waste (agyvesztés) fogalmáról is, amikor a fiatalok a szülőföldön megszerzett diplomához nem tudnak megfelelő minőségű munkahelyet találni. Ezt a kudarcot követi az elvándorlás gondolata, amelyre rásegítenek a magyarországi cégek, vállalatok és intézmények vonzó ajánlatai.

A brain drain (agyelszívás) fogalma alatt elsősorban a képzett munkaerő egyirányú elvándorlását értjük. Ennek a folyamatnak a „segítségére” volt az oktatási expanzió. A pedagógusok túlképzése és az orvosok nem kellő nagyságú bérezése vezetett ennek a két csoportnak tömeges elvándorlásához az 1990-es évek során.

Kutatásom során a kárpátaljai származású magyar értelmiség helyzetének feltérképezésére törekedtem Magyarországon és Kárpátalján. Azt vizsgáltam, hogy milyen tényezők motiválják a felsőfokú végzettséggel rendelkező kárpátaljaiakat az elvándorlásban illetve milyen a határon túli magyar munkavállalók elhelyezkedése a magyarországi munkaadók szemszögéből. Másfelől pedig megpróbáltam feltérképezni, hogy a magyar nemzetiségű diplomások számára milyen lehetőségek adóttak a szülőföldi munkaerőpiacon.

9 „A kárpátaljai magyarok körében az elvándoroltak részaránya úgyszintén nem növekedett 1997 óta (10-15%-kal marad alatta az erdélyi és vajdasági részarányoknak), ám ennek okai – sok egyéb kárpátaljai társadalmi jelenséghez hasonlóan – vélhetően az ottani katasztrofális anyagi/szociális háttérben keresendők. A szülőföldről való végleges elvándorlás egyik alapfeltétele ugyanis a meglévő erőforrások mobilizálása, következésképpen több mint valószínű, hogy a kárpátaljai emigráció arányának „szinten maradása” sokkal inkább ez utóbbiak, semmint a szándék hiányára vezethető vissza (amit a későbbiekben a kárpátaljai magyar potenciális elvándorlókkal kapcsolatos mutatók kellőképpen bizonyítanak majd).” *Molnár-Orosz*, 2007: 187.

10 *Sík-Örkény*, 2003: 1-307.

Munkaerő-piaci adottságok és kényszerek

A kutatás folyamán tíz félstrukturált mélyinterjút készítettem magyarországi és kárpátaljai magán- és állami intézmények humánerőforrás-menedzsereivel és vezetőivel. Az interjú alanyai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből és a beregszászi járásból kerültek kiválasztásra. A magyarországi régióból az orvos és a pedagógus értelmiségi rétegek foglalkoztatásának feltérképezésére fektettem a hangsúlyt, mivel az 1990-es évek közepétől máig leginkább az ő hiányuk vált érzékelhetővé az otthoni magyar közösség számára. Kárpátaljai viszonylatban pedig azzal foglalkoztam, hogy a magyar diplomások milyen eséllyel tudnak érvényesülni Ukrajnában és azon belül is a még magyar többségű többségben élő Beregszászi járásban. Az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg a kutatás kezdetekor:

A kárpátaljai magán- és állami cégek vezetőinek és humánerőforrás-munkatársainak legfontosabb elvárása a dolgozókkal szemben, hogy azok megfelelő nyelvtudással rendelkezzenek. Elsősorban az ukrán nyelvet kérik, de az utóbbi években megjelent az igény a nyugati nyelvek, főleg az angol iránt is. A nyelvtudás kritériuma elsősorban a magyar nemzetiségűeket érinti, de a Beregszászi járásban, ahol nagyrészt magyarok laknak, az ukrán nemzetiségűek is rákényszerülnek arra, hogy megtanulják a magyar nyelvet. Ez persze egyik oldalról sem működik zökkenőmentesen. Az interjúkból is kiderül:

„Önmagában a nyelvtudás még nem mentség és nem szakma, de ha egy magyar közvetlen a Beregszászi járásban el akar helyezkedni, a nyelvtudás kritériuma még nem számít olyan nagy problémának, mintha a Munkácsi, vagy az Ungvári járásban akarna munkát találni, ahol már nagyobb százalékban vannak az ukránok.”

A dolgozókkal szembeni elvárás, hogy mindkét nyelvet megfelelően sajátítsák el. Mivel a munkakörük magyar és ukrán területekre egyaránt kiterjed.

„Nálam van ilyen követelmény, mert többnyire magyarul lakunk, ezért ezek az ellenőrök tudjanak beszélni magyarul, oroszul, ukránul.”¹¹

A kárpátaljai munkahelyi elvárások eltéréseket mutatnak. A legtöbb helyen szükséges az adott szakma betöltéséhez a megfelelő felsőfokú végzettség. A szakma igénye szerint keresnek megfelelő végzettségű munkavállalót, viszont nem mindig sikerül az adott pozíciót megfelelő szakemberrel betölteni, így sok hiányszakma alakul ki. A felsőfokú intézmények képzései nem széleskörűek, és nem érintenek minden szakirányt.

¹¹ A megkérdezett kárpátaljai humánerőforrás-menedzserek és cégvezetők mind magyar nemzetiségűek, anyanyelvi szinten beszélnek az ukrán nyelvet is, ezért számukra természetesnek tűnhet az, hogy a magyaroknak el kell sajátítaniuk az ország nyelvét. A Kárpát-medence magyar régióinak gyakorlata felől tájékozódva kitűnik, hogy talán a kárpátaljai magyarok beszélnek legkisebb százalékban annak az országnak az nyelvét, amelyben élnek. Ennek számos oka közül talán az etnikai tömbhelyezetet, a személyi hozzáállást és az ukrán nyelv nem megfelelő módszerekkel történő oktatását emelhetjük ki.

„A beszerzőknél nem tudunk olyan embert találni, akinek olyan végzettsége van, amire szükség lenne, és még annál is ritkább az, hogy tapasztalata is van. Egyes munkakörökre Kárpátalján nincsen lehetőség felsőfokú végzettséggel rendelkező szakembereket találni. Nem létezik felsőfokú intézmény, ahol tanulhatnák ezt a szakmát.”

Szakemberek felvételekor nem az a legfontosabb kritérium, hogy a jelentkezők kellő tapasztalattal rendelkezzenek, viszont ezt ellensúlyozni kell azzal, hogy a teljesítményük és a hozzáállásuk maximális legyen. Így a tapasztalattal nem rendelkező pályakezdő diplomás fiatalok számára is lehetőség nyílik egy-egy állás betöltésére. Másfelől a magyar fiatalság nem elég jól informált a munkaerőpiac kínálatával kapcsolatban, így sokszor lecsúsznak a betölthető helyekről.

Többnemzetiségű környezetről lévén szó, megvan a nemzetek közötti konfliktusok esélye. Azt tapasztaltam, hogy az emberek a munkahelyeken nem találkoznak etnikai és kisebbségi megkülönböztetésekkel, hiszen cégek, állami intézmények és magánvállalkozók egyaránt foglalkoztatnak magyar és ukrán nemzetiségű dolgozókat. A munkavállalók nemzetiségi aránya megoszlik, de egyes beregszászi cégeknél a magyarok többséget képeznek.

„Hát, nálunk annyira ez nincs kikötve, hogy most milyen nemzetiségű legyen. Kisebbségi problémák és konfliktusok nincsenek. Többnyire magyarul beszélő embereket foglalkoztatunk, de van az egész kollektíván belül, azt hiszem egy ember, aki ukrán nemzetiségű, ukrán településről származik. Nekünk a helyzet maga úgy hozta, hogy többnyire magyarokat foglalkoztatunk. Nálunk szempont az, hogy ha az ember dolgozni akar, akkor dolgozzon, függetlenül a származásától.”

A munkáltatók elvárásai között nem mindig szempont az, hogy a munkavállaló milyen felsőfokú intézményben szerezte diplomáját. Fontosabb, hogy milyen tudással rendelkezik és hogyan állja meg helyét az adott munkakörben. Az interjúk során megkérdezett vezetők három hónapos próbaidő során mérik fel, hogy a dolgozók képességei megfelelőek-e az adott pozíció betöltésére. A kárpátaljai munkahelyeken még nagyobb szükség van a tudás felmérésére, mivel számos felsőfokú oktatási intézményben korrupt módon is megszerezhető a diploma. Ha megfelelő anyagi háttérrel rendelkezik az egyén, akkor akár még ma is könnyen „megvásárolhat” magának bármilyen szakképesítést.

„Az állásinterjúknál kiderül, hogy az ember mennyire talpraesett, vagy sem. Önmagában a diploma kevés, hiszen ahhoz tudás is kell. Nálunk viszont sokszor a diplomát megveszik, hiszen annyira korrupt a hatalom.”

A Kárpátalján végzett főiskolai és egyetemi diplomások szakmai tudása között nincs lényeges eltérés, viszont a Magyarországon szerzett diplomának sokkal nagyobb értéke van. Ennek oka lehet, hogy az ukránai egyetemeken szerzett diplomákról rossz véleménnyel vannak a magyarországi és kárpátaljai munkáltatók a fentebb jelzett okok miatt.

A magánvállalkozók vélekedése szerint a kárpátaljai szülők a gyerekeiket nem küldték tovább iskolába, mert az ott megszerzett diplomát nem becsülték, „a befektetett energia nem térült meg”, s ezért az 1990-es évek gazdasági válságának mélypontja után a „könnyű” kereseti lehetőség, a „határ-bussiness” volt jellemző, amihez diploma egyáltalán nem szükségeltetik.¹² Az agyelszívás „áldozatai” közé azok a magasan kvalifikáltak kerültek, akik nem vállalták ezeket a megpróbáltatásokat. Az otthon maradtak pedig bármilyen munkát elvállalnak, képzésüktől függetlenül, ha azt kellőképpen megfizetik.

„Az emberek mentálisan és fizikailag is le vannak épülve. Egy diplomás is úgy jön be a cégbe, hogy csak a fizetés, ami már csak életben tartja. Sokat csalódtak, mert hónapokig, évekig nem volt méltó és megfelelő fizetésük. Idáig a határ volt az, ami az embereket életben tartotta, ezáltal tudtak valahova mozdulni. Ezt a fajta „határ-bussiness-t” tudták csinálni és ez által valamire vinni. Míg ez a fajta „biznisz” működött, nem fejlesztették magukat tudásban. Ahogy jött a gyerek az iskolából egyenesen ült be a gázolajos autóba és ment a határra. Nem volt fizikailag és anyagilag se meg a helyzete, hogy továbbtanulhasson, csak a mindennapi betevőkért küzdött. Az értelmiség hiánya már a rendszerváltáskor érződött, mert aki úgy gondolta, például, egy tanár, hogy valamire tehető az elment Kárpátaljáról Magyarországra dolgozni.”

Az interjúk során vizsgáltam a magyar és az ukrán dolgozók közötti viszonyt, és hogy vannak-e különbségek az álláskeresés, a beilleszkedés, a feladatvégzés és a munkamorál terén. Újból kihangsúlyozódott a kommunikáció jelentősége, a nyelvismeretek fontossága. A munkamorált illetően az interjúalanyok szerint nincs lényegesebb eltérés a magyarok és az ukránok között. A magyarok valamivel könnyebben fejezik ki magukat angol nyelven, és a csapatmunka során is jobb teljesítményt nyújtanak. A válaszadók véleménye szerint a nyelvtudás hiánya mellett az anyagi okok és a társadalmi alulbecsültség eredményezik a felsőbb végzettségűek elvándorlását.

A kilencvenes évek folyamán az orvosok és a pedagógusok körében zajlott legintenzívebben a folyamat. Úgy vélekednek, hogy a migrációt választó magasan kvalifikált egyének nem látnak karrierépítési lehetőségeket és jó fizetésű munkahelyeket a szülőföldön. A szakembereknek van egy tudatos rétege, amely a nyugat-európai migrációt ideiglenes állapotnak tekinti. Ők csak addig maradnak külföldön, amíg a tudástökézt kézzel fogható pénztökévé nem alakítják, amivel aztán már vissza tudnak térni a szülőföldjükre.

„A későbbiekben, ha megeremti magának a kezdő tőkét, és hazajön, itt is megeremtheti magának a jövőt, mivel Kárpátalja egy nagyon kiaknázatlan terület. Aki akar valamit kezdeni magával és fűzi még valami az otthonához, az így is-úgy is hazajön.”

¹² A rendszerváltást követően a magyar–ukrán határon keresztül megindult az illegális áru- és embercsempészet, főleg az üzemanyag, dohányáru és az alkohol terén. Ez a folyamat a schengeni határőrzet kiterjesztésével és a szigorú határellenőrzés bevezetésével valamelyest csökkenni látszik.

A Kárpátalján boldogulást találó értelmiségi réteg más szemszögből közelíti meg az agyelszívás problémáját. Véleményük szerint azok a magasan képzett emberek, akik megfelelő szakmai tudással rendelkeznek, nagy valószínűséggel meg tudják állni a helyüket nemcsak Magyarországon, hanem az Európai Unió bármelyik részén. Egyre több példa van viszont arra, hogy nem jöttek be a számítások a jövőt illetően, mivel „kint” is megvannak azok a specifikus nehézségek, amelyekkel számolni kell. Például a társadalmi beilleszkedés, nehézségei vagy a megélhetési gondok.

Arra a kérdésre, milyen arányban térnek vissza a Magyarországon végzett diplomások Kárpátaljára, minden interjúalany elég alacsonynak ítélte meg számukat. Szerintük ugyanis a Magyarországon tanulók diákok nagy része beilleszkedik abba a környezetbe, ahol tanult. Igyekszik ott kialakítani a kapcsolatait, mind a magán-, mind pedig a tudományos életében. A szülőföldre való kötődésnél sokszor erősebb hatást gyakorol az egyénre, a külső, gazdasági tényező. A kárpátaljai cégek vezetői szerint nagyon kevés olyan szakember jelentkezik náluk, akik Magyarországon szereztek diplomájukat. Van, hogy évenként csak egy-kettő. Sokszor a jelentkezést követően nem sokkal meggondolják magukat és elhagyják a munkahelyet, mivel kevésnek találják a munkáért járó fizetést. S nem szabad megfélemlkezni a Magyarországon lévő munkaerő-piaci tapasztalatokról. Korábban voltak olyan vélekedések, amelyek szerint a munkalehetőségeknek mindössze 20%-a, válik nyilvánossá, az átlagember számára elérhetővé, míg a többi 80% csak háttérkapcsolatok révén érhető el. Ez Kárpátalján még inkább kiélezett. Szinte lehetetlen kapcsolatok hiányában elhelyezkedni, még egy felsőfokú végzettséggel rendelkező szakembernek is.

A diplomás értelmiség hiánya a rendszerváltás óta csak növekedett. Egyre több szakterület igényel megfelelő felsőfokú képzettséget. Számos esetben a munkáltatók arra kényszerülnek, hogy olyan dolgozókat vegyenek fel, akiknek nem megfelelő a végzettségük az adott munkakör betöltésére. Ha rátalálnak a megfelelő szakemberre, akkor igyekeznek megtartani, hiszen nehezen tudják pótolni.

Az ukrainai magyarság számára minden szakterületen szükség mutatkozik megfelelő számú és képesítésű értelmiségire. Ez alól a főszabály alól kivételt képeznek a pedagógusok, akiket folyamatosan megfelelő számban képeznek és pótolnak. A megkérdezettek szerint az informatikai, gazdasági, kereskedelmi, beszerzői, logisztikai és az újonnan felkapott húzó szakmák területén is igény van szakemberekre. Tulajdonképpen, a tercier ágazatokban dolgozók számának növelésére lenne leginkább szükség.

„Amennyire én látom, a többség pedagógiai, mérnöki és orvosi képzettséget akar szerezni. De ezek az új szakmák, melyek korábban nem voltak, mint a beszerző, közvetítő, értékesítő, szervező, utazási vezető, marketing management és ehhez hasonlóak, egyre felkapottabbak. Ezeket a helyeket kellene betölteni.”

Az agyelszívás folyamatos jelenség, ami sújtja az egyre zsugorodó kárpátaljai magyar közösséget, de az újonnan betelepülő cégek arra törekednek, hogy felszívják a helyi főiskolákról és egyetemekről kiáramló, megfelelő szaktudással rendelkező fiatalokat.

A magyarországi munkahelyi, társadalmi tapasztalatok

Az Európai Unióhoz való csatlakozás számtalan kötelezettséget rótt Magyarországra. Át kellett formálni a foglalkoztatási szerkezetet, és minden azzal kapcsolatos tevékenységi formát az EU normáihoz kellett igazítani. A munkakörök betöltéséhez szinte minden esetben pályázatot kell írni, majd egy bíráló és meghallgató bizottság eldönti, hogy alkalmazják-e a pályázót vagy sem. A munkahelyek megszerzése, főleg nagyobb cégeknél, már komoly felkészülést igényel. A bürokrácia így próbálja kiszűrni a sok szakember közül a legjobbakat, valamint megpróbálnak esélyegyenlőséget is teremteni ezáltal. Ebbe a rendszerbe kerülnek bele a más országból érkező értelmiségi munkavállalók. Ajánlások, diploma, tapasztalat, különböző bizonyítványok és képesítések, eredeti igazolások mellett otthoni diplomájukat is honosíttatniuk kell.

„Én nem gondolom, hogy van különbség. Biztos, hogy irányadó az, hogy milyen a végzettség. Természetesen a diploma igazolása az, ami döntő. Az egy másik kérdés, hogy egy külföldi diplomát honosítani kell, és ezt meg kell védeni. Így, ha valaki orvosi diplomával jön az intézetünkbe, rögtön nem tudjuk orvosként alkalmazni.”

A törvényi jogszabályok szerint magyarországi cég, vállalat és intézmény csak akkor foglalkoztathat határon túliakat, ha az adott pozíciót anyaországi vagy EU állampolgár be nem tölti. A megkérdezettek szerint a kárpátaljaiak jelentkezése évről évre csökken. A hosszadalmas, bonyolult és költséges ügyintézés miatt egyre kevesebben vágnak bele a munkakeresésbe és a letelepedés megszerzésébe. A már alkalmazott, magasán kvalifikált kárpátaljaiak próbálnak megfelelni az adott mikroközösség elvárásainak, így náluk valamivel nagyobb a motiváció a sikeres munkavégzésre.

A válaszadók azt gondolják, nincsenek különösebb konfliktusok a magyarországi és határon túlról érkezett munkavállalók között. Szerintük néha maguk a külhoni magyarok érzik úgy és súlykolják magukba, hogy nem az anyaországban születtek, ezért idegenek ott. *„Emberként itéljük meg egymást, és nem azt nézzük, hogy honnan jött.”*

Szakmai téren is elfogadják őket, mivel igyekeznek bizonyítani szakmai rátermettségüket. A vezetők szerint a „kinti” magyarok munkájukban sokszor precízebbek, eredményeiket tekintve pontosabbak, hiszen bennük él a megfelelési vágy. Összetartás jellemzi azt a munkaközösséget, amelynek tagjai. Nincs széthúzás amiatt, mert ők határon túlról származnak.

„De mondjuk nem bántam meg, mert itt nagyon összetartóak, egyáltalán nincs különbség, hogy ez most magyar, ez meg kinti. Megértőek vagyunk egymással szemben. A többiek is megfelelnek az elvárásoknak, tehát precízek, pontosak, jól dolgoznak. Én nem tudok rosszat mondani senkiről.”

A munkáltatók többször is megfogalmazták, hogy a kárpátaljai magyarok a kilencvenes években leginkább anyagi okokkal, valamint egyéb külső tényezőkkel magyarázták elköltözésüket. Az átteleptettek között akadnak, akik nemcsak a pénz- és

áruhiányra, illetve a fizetések elmaradására hivatkoznak, hanem a magyarságuk miatt ért állítólagos etnikai alapú sérelmekre. A kárpátaljai interjúk elemzése során kialakult nemzeti öszképnek azonban ellentmondanak ezek az állítások. Így valószínűsíthetjük, hogy ezeknek a feltételezéseknek nincs általánosítható valós alapjuk, vagy ha van is, akkor azok elkülönült, egyedi esetek.

„A pénzért. Hát, ez a helyzet. Mert keveset kerestek. A rendszerváltáskor kevés fizetés volt és többen ájtöttek. A legtöbb akkor jöttek ki, a '90-es évek környékén. Mert a rendszerváltás tönkretette az országot, és próbáltak itt munkalehetőséget keresni. És ez jó volt, pláne annak, aki tudott magyarul.”

Jóval ütemesebben zajlott az át- és letelepedés. Ha már egy családtagnak sikerült elhelyezkednie, akkor utána könnyebben követték a többiek. Az Észak-alföldi Régió az ország egyik legszegényebb területe, ahol kimagaslóan magas a munkanélküliségi ráta. A rossz gazdasági helyzet miatt a helyiek egy része, és legfőképpen a magasán képzett rétegek a nagyvárosokban koncentrálódnak. A migráció mellett döntött kárpátaljai értelmiségiek jórészt az észak-magyarországi falvakból a nagyvárosokba költözö diplomásokat hivatottak pótolni. Ezt még alacsonyabb bér fejében is elvégzik, mert ez az otthoni átlagkeresetekhez viszonyítva jónak számít. Megfelelő összegű fizetésért sokan az ingázást is vállalják.

Az intézmények vezetőinek tapasztalatai szerint a legtöbb betelepülő kárpátaljai értelmiséginek sikerült az otthoni egzisztenciájukat felszámolni, és minden tőkéjüket áthozni Magyarországra, amivel le tudtak telepedni, valamint véglegesen be tudtak illeszkedni a helyi társadalomba. Közülük csak minimális azok száma, akik később valamilyen oknál fogva visszatérnek.

„A mi tantestületünkben lévők igyekeztek itt letelepedni, eladni a kárpátaljai ingatlanjaikat. Itt mindenki egzisztenciát alapozott meg. Egyik kolléga a szomszéd település területén él, vannak akik a belvárosban laknak, van Nyírmadán élő tanár is, egy angol szakos tanárnő, ide ment férjhez. Úgy érzem, beilleszkedtek, megtalálták a helyüket, és jól érzik itt magukat.”

A magyarországi értelmiségi vezetők szerint az értelmiség elvándorlása az egyre fogyatkozó kárpátaljai magyar közösségre nézve veszélyes. *„Ez ott negatívan hat. (...) Ott így óhatatlanul nagy hiány keletkezett. (...) Persze, sajnos, ezzel a kárpátaljai közösség szegényedett.”*

A vezetők többször ismerősük példáját hozták fel az áttelepültek helyzetének ismertetésére. Bevallásuk szerint nagy lélekerő és bátorság kell ahhoz, hogy az emberek ilyen elhatározást tegyenek életükben. Mindenféleképpen jó szakembereknek és kollégáknak mutatták be őket.

Összegzés

A kárpátaljai felsőfokú végzettséggel rendelkező magyarok szülőföldön való megmaradásának egyik akadályát a többségi nemzet nyelvének nem megfelelő elsajátítása okozza. Az interjúk során megkérdezettek véleménye ezt megerősítette, mert szerintük a Kárpátalján történő munkavállalás egyetlen igazán komoly nehézsége az ukrán nyelvtudás hiányában kereshető.

A migráció indítékai között nem etnikai megkülönböztetések állnak, hanem gazdasági, szociális és gyakran személyes okok. A kutatás során kiderült, hogy a migráció a kilencvenes évek közepéig volt intenzív. A magyarországi és a kárpátaljai értelmiség az elvándorlás okai közt egybehangzóan a gazdasági nehézségeket és szociális gondokat jelölte meg első helyen. Ha voltak is kisebbségi alapon történő megkülönböztetések, azok leginkább csak egyedi esetek voltak. Tehát, a hipotézisemet ebben a kérdéskörben sem kellett megcáfolnom.

Az 1990-es évek közepétől csökkent a migrációs hajlandóság a pedagógusok és az orvosok körében. Az értelmiség elvándorlását a számos elhelyezkedési nehézség gátolja. Az interjúalanyok elmondásai szerint mindenféleképpen nehézséget okoz az elhelyezkedésben a letelepedési engedély megszerzése és ezáltal a munkaviszony meghosszabbítása is.

Az agyelszívás új, sajátos csoportjaként a magyarországi tanulmányaikat befejező kárpátaljai frissdiplomásokat neveztem meg. A magyarországi továbbtanulási lehetőség kinyitja a Magyarország felé vezető kaput. Így a fiatalok nagy része tanulmányaik befejeztével nem tér haza szülőföldjére, hanem Magyarországon tervezi jövőjét. Az interjúalanyok válaszaiból kiderült, hogy a Kárpátalján élő értelmiség migrációja valamelyest csökkent. Az elvándorlási vágy valószínűleg a nehézkes elhelyezkedés és a jogi szabályozás miatt csökkent. Az értelmiségiek migrációja az 1990-es évek közepéig volt intenzív, ekkor tömegesen hagyták el szülőföldjüket főleg tanárok, orvosok. Mára szinte mindannyian beilleszkedtek a magyarországi társadalomba. Akiknek nem sikerült a beilleszkedés, nem valósultak meg számításaik, terveik és céljaik, azok hazatértek. Az agyelszívás folyamatát eleinte maguk az „elszívottak” kezdeményezték. Önkéntesen hagyták el szülőföldjüket, hogy megtalálják a boldogulást, leginkább Magyarországon. A mai tendencia az, hogy a Magyarországon tanuló ösztöndíjas fiatalok, az úgynevezett „új értelmiség” nagy valószínűséggel nem tér haza. A kárpátaljai interjúalanyok és más értelmiségi vezetők szerint ezekben a fiatalokban él a karrierépítési és bizonyítási vágy, mindemellett nem vágnak vissza a bizonytalan perspektívájú szülőföldre.

A Kárpátalján élő értelmiségiek szerint az lenne a legjobb megoldás, ha megpróbálnának otthon elhelyezkedni, vagy csak ideiglenesen hagynák el szülőföldjüket és hazatérésükkor otthon gyarapítanák a kint megszerzett kulturális és gazdasági tőkét. Az ukrán nyelvtudás hiánya az interjúalanyok szerint a legfőbb ok, amiért a magyarok ma elhagyják szülőföldjüket. A megkérdezettek szerint nemzetiségi konfliktusról egyáltalán nem lehet beszélni, ha van is, akkor azok csak egyedi esetek. Elmondásuk szerint ma már, ha valaki ügyes és talpraesett, otthon is megállja a helyét.

Egyre több nemzetközi cég és vállalat helyezi el leányvállalatait Ukrajnában, főként az EU határ menti régiójában, és kínál munkahelyeket az ott élő emberek számára. Az interjú-alanyok szerint a Beregszászi járásban a munkáltatók nem tesznek különbséget magyar és ukrán nemzetiségű munkavállaló között. Az intézmények ma már a nyelvtudás mellett a megfelelő szakképesítést jelölik meg fő követelményként. Az utóbbi időben megnövekedett az új szakmák iránti igény, de nagyon nehéz ezen szakmák betöltésére megfelelő végzettségű dolgozót találni. A cégek helyzete a gazdasági és politikai válság miatt sokszor instabil, sok a leépítés, ezáltal az elbocsátások száma is nagy. Ezért nehéz visszanyerni a presztízsét annak a cégnek, aki nagyobb leépítéseket vitt véghez az utóbbi években.

A „magyar-magyar agyelszívás” eddigi következményei, közvetlen és közvetett formában egyaránt, megrövidítették a kárpátaljai magyar közösséget. A vándorlásban résztvevő magasan kvalifikált egyének végzettsége időről-időre változik. Attól függően, hogy Magyarországon éppen milyen szakember-szükséglet merül fel. Amíg a szülőföld nem képes valódi alternatívát kínálni ezeknek az értelmiségieknek, addig a jelenség tovább fog élni.

Felhasznált irodalom

<i>Ágoston</i> , 2006	Ágoston András: <i>VMDP Hírlevél. IV. évfolyam, 114. szám.</i> Temerin, 2006.
<i>Bonifert</i> , 2003	Bonifert Mária: <i>Magyar-magyar agyelszívás.</i> HVG, Erdélyi Napló, Kolozsvár, 2003. augusztus
<i>Csanády - Személyi</i> , 2007	Csanády Márton – Személyi László: <i>Brain drain - Közelkép a diplomás magyarokról. 1 – 44 p.</i>
http://www.szazadveg.hu/kiado/szveg/szemelyi41.pdf
<i>Csata - Dobos</i> , 2001	Csata Zsombor - Dobos Ferenc: <i>„Migrációs folyamatok a határon túli magyarok körében”.</i> In: Dobos Ferenc (szerk.): <i>Az autonóm lét kihívásai kisebbségben</i> , BFI-Books. In Print-Osiris, Budapest, 2001.
<i>Fodor</i> , 2004	Fodor Szabolcs: <i>A gazdaság és a kettős állampolgárság.</i> Budapest, 2004. november 19. Kézirat.
<i>Gödri</i> , 2004	Gödri Irén: <i>Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón.</i> Erdélyi Társadalom, 2. évfolyam, 1. szám. Kolozsvár, 2004.

-
- Gyurgyik, 2005 Gyurgyik László: *Magyar kisebbségek a kutatások tükrében. A határon túli magyarok számának alakulása az 1990-es években*. Magyar Tudomány, 2005/2. Budapest, 2005
- Molnár - Orosz, 2007 Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó: *Kárpát Panel-Kárpátalja*
In: *Kárpát Panel – a Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*, Gyorsjelentés, 2007
- Orosz, 2004 Orosz Ildikó: *Magyar nyelvű oktatás Kárpátalján*.
<http://mek.oszk.hu/01900/01946/html/>
- Orosz, 2006 Orosz Ildikó (szerk.): *Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján*. PoliPrint Kft. Ungvár, 2006.
- Sik-Örkény , 2003 Sik Endre-Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, 2003.
- Tamási, 2002 Tamási Péter: *A brain drain alakulása a kutatási szférában Magyarországon az 1990-es években*. Társadalomkutatás, 20. kötet, 1–2. füzet, Budapest, 2002.

Utószó

Külhoni magyar peregrináció vagy „agyelszívás”

A Balassi Intézet és a Márton Áron Szakkollégium által kezdeményezett oktatáskutató szakmai program keretében – a kisebbségi magyar közösségek felsőoktatási helyzetéről, a magyar tannyelvű szülőföldi és magyarországi képzési kínálat munkaerő-piaci összefüggéseiről – készült tanulmánykötet végén néhány elemzési szempontot és kutatási eredményt szeretnénk hangsúlyozni szerkesztői utószónak álcázott megjegyzéseinkkel.

Kelet-Közép-Európában 1989 óta tart a kivételesnek aligha mondható átmeneti állapot. Az egykori szovjet tömb államainak immár húsz éve tartó hosszú menetelése látszólag eredményesnek bizonyult. A 21. század első évtizedében az Unióba emelt, és az Unió közvetlen szomszédságába került kelet-közép- és délkelet-európai régiók hosszú idő után ismét esélyt kaptak arra, hogy az itt élő népek és nemzetek fokozatosan az európai érték- és érdekközösség részévé válhassanak. Magyarország és a vele szomszédos államok megpróbálnak élni ezzel az eséllyel, miközben megoldatlan régi és új keletű konfliktusaikra, kibeszéletlen történelmi sérelmeikre is orvoslást, megoldást keresnek. Ebben az összefüggésben különösen fontos, hogy az egymással szomszédos országok egyetemi oktatási rendszerei között, lehetőség szerint, minél több legyen az átjárás, a kapcsolat, a közös képzési program. Mindez nem csupán a magyarországi nem magyar közösségek és a külhoni magyarok érdeke, hanem a régió valamennyi államának az együttműködése szempontjából is meghatározó fontosságú stratégiai kérdés. Az oktatási piacon tapasztalható – a Kárpát-medencén messze túlmutató, világméretű – migrációs, peregrinációs jelenségek természetesen összefüggnek a kisebbségi nyelvi, oktatási jogok országonként eltérő helyzetével éppen úgy, mint a felsőoktatásban mindenütt erőteljes modernizációs és integrációs folyamatokkal.

1989 óta minden magyar kormány alapvetően három megfontolás alapján tartotta kiemelten fontos feladatának a külhoni magyar egyetemi hallgatók anyanyelven folyó oktatásának magyarországi és szülőföldi támogatását. Nagyon sok tehetséges fiatal a kisebbségi helyzetből adódó hátrányok kompenzálása nélkül nem juthatna megfelelő anyanyelvi képzéshez, ami, egyéni, családi, kisközösségi egyaránt egyaránt fontos, s e nélkül tovább romlanak az érvényesülési és a társadalmi integrációs lehetőségek. A magyarországi segítség morális jogosultságát alapvetően ez a szempont alapozza meg.

Az anyanyelvi felsőfokú képzésnek – az érintett hallgatók szempontjából magától értetődő előnyök biztosításán túl – kiemelten fontos feladata annak a szakértelmiségnek a folyamatos nevelése, képzése, amely a magyar kultúrának és tudományosságának a kisebbségi körülmények közötti fejlődését biztosítani hivatott. S végül a magyar nemzetpolitikai céloknak, törekvéseknek, akárcsak a kisebbségi magyar társadalmak közösségépítő céljainak az összehangolásában, az értelmiségi utánpótlás biztosítása mellett fontos célkitűzése, hogy az anyanyelvi képzés révén a magas szintű szakmai kompetenciákkal rendelkező kisebbségi magyar elit folyamatosan megújuljon. Ezáltal

a kisebbségi magyar közösség társadalmi, etnikai, foglalkozási szerkezetében esély nyílhat arra, hogy ne induljanak el újabb társadalmi erőziós folyamatok. Ennek esélyét növelheti a magyarországi helyismereteken, kötődéseken alapuló kiegyensúlyozott, partneri kapcsolatrendszer működtetése.

Amint azt a kötet és a – a *Márton Áron Szakkollégium* honlapján megtalálható – digitális változat¹ kárpátaljai, erdélyi, vajdasági és szlovákiai tárgyú elemzései is bizonyítják, a szülőföldi és a magyarországi magyar tannyelvű képzési kínálat által elérhető egyetemi, főiskolai szakok ma egyre nagyobb mértékben meghatározzák a magyarok által lakott szomszédországi régiókban a felsőoktatási piacot. Románia és Szlovákia uniós csatlakozása óta a két országban működő magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények biztosítják ezt a lehetőséget. A kárpátaljai és vajdasági magyar hallgatók számára biztosított magyarországi továbbtanulási lehetőségek mellett a szülőföldi magyar tannyelvű képzési lehetőségek is folyamatosan bővültek az elmúlt években. A kisebbségi oktatásügy anyanyelvi tanítási lehetőségeit veszélyeztető 2008. évi negatív ukrajnai oktatáspolitikai fordulat ugyanakkor azt jelzi, hogy különösen a kis létszámú magyar közösségek esetében több szempontból is könnyen törékennyé és sérülékennyé válhat az áldozatos intézményfejlesztés minden eddigi eredménye.

A 20. század végi, 21. század eleji kelet-közép-európai kis nemzetek fejlődésében egyszerre megjelenő, egymásba érő, egymást keresztező törekvések, fejlemények szemünk láttára írják felül a 20. századi regionális adottságokat. Az európai gazdasági-kereskedelmi nagytér, a multinacionális tőke, termelés és piac szabályai immár közvetlenül érintik és befolyásolják a térségünkben korábban szinte kizárólagos nemzetállami munkaerőpiacokat. Mindez óhatatlanul is új kihívásokkal szembesíti a vélhetően még hosszabb ideig alapvetően nemzeti keretek közt szerveződő oktatási és kulturális intézményrendszereket. Új migrációs szokások, stratégiák és folyamatok alakulnak ki, s ezek folyamatosan átrendezik a régió országainak lehetőségeit és szükségleteit. Az Unió és a schengeni rendszer keretei közt felgyorsult térségi, gazdasági, politikai integrációs folyamatokhoz képest nem könnyű megtalálni, és azonnal alkalmazni az optimális intézményi megoldásokat.

A külhoni és magyarországi magyar tannyelvű oktatás összefüggéseit, kapcsolódási pontjait, eredményeit és ellentmondásait elemző szakkollégiumi munka keretében készült tanulmányok legfontosabb elemzési szempontjai közé éppen az itt jelzett változások lényegének megragadása, irányuk és lehetséges következményeik kimutatása, prognosztizálása került. A Magyarország és a vele szomszédos hét ország területén élő kisebbségi magyar közösségek, s természetesen a regionális szomszédságpolitika jövője, fejlődése, kapcsolatrendszerének alakulása szempontjából is rendkívül fontos feladat ezeknek az integrációs tendenciáknak a folyamatos nyomon követése, a bennük rejlő lehetőségek hatékony közös kihasználása. A kötetben, illetve a digitális változatban olvasható elemzések ebben a tekintetben egyszerre jelzik az elmúlt években bekövetkezett képzési, gazdasági, munkaerő-piaci, foglalkozásszerkezeti változások

1 A *Digitális változat* megtalálható: <http://kataszter.martonaron.hu/index.php?page=tudas>

irányát és hatását, illetve az ezekre a változásokra óhatatlanul lassabban reagáló felsőoktatási intézményfejlesztés, képzési kínálat ellentmondásait.

A szakkollégiumi program tematikai súlypontjában éppen ezeknek az összefüggéseknek a vizsgálata állt, hiszen a kelet-közép-európai országok és az Unió munkaerőpiaci folyamatai, illetve a magyar tannyelvű felsőfokú képzés közötti kapcsolatban kezdettől fogva érezhetőek voltak az egyes országok eltérő munkaerő-piaci adottságai, a „kibocsátó” kisebbségi közösség igényei, illetve a magyarországi ösztöndíjrendszer hatékonyságának kérdései. Az anyanyelven folyó egyetemi, főiskolai képzés előnyeinek tudatosítása, kiaknázása a kisebbségi helyzetben élők számára kétségtől jól inkább magától értetődő, mint a nyelvi hátrányokkal nem szembesülő többségi társadalmakban élőknek. Még Magyarországon is el-elhangzanak olyan vélemények, amelyek feleslegesnek, bizonyos szakok esetében elhibázottnak tartják a kisebbségi magyar közösségek számára szülőföldjükön vagy Magyarországon kialakított anyanyelvi felsőoktatási lehetőségek fejlesztését. Általában azzal érvelnek, hogy a kisebbségi értelmiség számára a többségi nyelven megszerzett diploma jelentheti, az adott ország keretei közt, a versenyképesség egyik legfontosabb garanciáját. A tanulmányok több ponton is visszajelzik ezeknek az érveknek a súlyát, jelentőségét, de az anyanyelvi tanulás előnyeivel, a szülőföldi és a magyarországi képzési kínálat közti különbségekkel, saját szakmai elképzeléseikkal, a magyarországi ösztöndíj által biztosított lehetőségekkel érvelő külföldi diákok véleményében a többségi nyelv ismeretének hiánya érezhetően nem jelent az előbbi előnyök feladására vagy saját pályájuk korrekciójára késztető azonos súlyú ellenérvet. Az egyéni és közösségi, a szakmai és nyelvi, az anyagi és eszmei érdekek, értékek sokszor szembekerülő tényezőinek konfliktusában látszólag az önzetlen támogatást biztosító Magyarország jár jól: a „magyar–magyar agyelszívás” jelensége azonban csak sokféle megszorítással hasonlítható össze a nyugat-európai vagy az amerikai tudatos szellemi import gyakorlatával. Különösen az integrálódó kelet-közép-európai régióban, a multinacionális cégek robbanásszerű térhódítása, a regionális és az intézményközi, határ menti együttműködések megszaporodása idején aligha lehet az adott régió belül röghöz kötni a pályakezdő értelmiségit, amikor minden más körülmény a mobilitást és a migrációs tendenciákat erősíti fel.

A kisebbségi léthelyzetben megkerülhetetlen két- és többnyelvűség kívánalma mellett az anyanyelvi képzés keretei közt kétségtől érdemes folyamatosan felülvizsgálni és fejleszteni a többségi nyelvek, illetve a világnyelvek magas szintű elsajátítását biztosító nyelvi programokat. A többségi nyelvek ismeretének jogos igénye a szülőföldi versenyképesség szempontjából az elemzések alapján is meghatározónak bizonyult. Ezzel együtt egyre hangsúlyosabban jelenik meg a szakmai felkészültség, a legújabb, legfrissebb szakismeretek elsajátítását és alkalmazását biztosítani képes felsőoktatási képzési kínálat mindent felülíró prioritása. Önmagában tehát sem az anyanyelvi, sem a többségi (állam-) nyelvi képzés nem jelent garanciát a kisebbségi magyar hallgatók sikeres munkaerő-piaci érvényesüléséhez. Ebből a szempontból a „(haza)menni vagy (Magyarországon) maradni” dilemmát is a legtöbb esetben a megszerzett tudás, a képzettség és a munkaerő-piaci igények, lehetőségek közötti különbségek, meg nem felelések, valamint a – személyi és intézményi kapcsolati tőkére épülő – szakmai és informális hálózatok döntik el rövidebb-hosszabb távra.

A tanulmányok egy-két kivételtől eltekintve alapvetően önelemzések: a külhoni magyar egyetemi hallgatók magyarországi képzésében központi szerepet játszó *Márton Aron Szakkollégium (MÁSZ)* hallgatóiként a szerzők saját döntési helyzeteiket, tapasztalataikat, szakmai esélyeiket, munkaerő-piaci kilátásaikat elemezték oktatásszociológiai módszerekkel, kérdőíves felmérésekkel, interjúkkal. A *MÁSZ* története a kisebbségi magyar hallgatók 1990 óta zajló magyarországi képzésének minden fordulatában kulcsszerepet játszott. A nehéz kezdetek, számos nehézség ellenére, a permanens reformoknak köszönhetően mára stabil intézménye lett a – dominánsan még mindig a magyarországi továbbtanulásra, az anyanyelvi tanulásra, az ehhez biztosított ösztöndíjra, tandíjmentes oktatásra, valamint a tanulást nagy mértékben megkönnyítő rokon, baráti kapcsolatokra épülő – 21. század eleji külhoni magyar egyetemi peregrinációnak, amely az egyre több szálon egymáshoz kapcsolódó közép-európai egyetemi kapcsolati hálózaton belül a magyar tannyelvű képzési lehetőségeket biztosítja.

Jól látható, hogy a 21. századi erdélyi, vajdasági, kárpátaljai, felvidéki magyar peregrinusok az egyetemválasztásban döntéseiket ugyanúgy saját szakmai, szellemi, anyagi diszpozícióik alapján hozzák meg, mint közép- és újkori elődeik. A „globális faluvá” szűkülő, digitális világban egyre kevésbé a távolság jelenti az akadályt. Sokkal inkább a még mindig jelenlévő kelet–nyugati gazdasági és szociális különbségekkel, a nemzetállami utóvédharcok nyelvi jogi következményeivel kell megküzdeni azoknak, akik még messzebb szeretnének továbbtanulni. Mint ahogy a magyar nyelvterületen belüli peregrináció is ezekben az években kezd megszabadulni a kezdetek hiánypótló és hátrányledolgozó logikájától.

Az uniós szomszédságban remélhetően igen gyorsan magától értetődővé válik a szabad intézményválasztás, amelynek keretei közt egészen más alapokon kell a kibocsátó kisebbségi közösség igényeit érvényesíteni. A valójában sohasem működött tiltó és korlátozó szabályok helyett már ma is a regionális fejlesztések által felkínálkozó értelmiségi munkahelyek jelentik a hazatérés vagy a rendszeres kapcsolattartás legfontosabb biztosítékát. Az elemzésekből fel-felsejlenek az összetett, párhuzamos és többes megoldásokban gondolkodó magyar–magyar felsőoktatási programok lehetséges körvonalai. A sokszor és sokat kárhoztatott bolognai rendszeren belül a szülőföldi nem magyar tannyelvű felsőoktatási intézményekkel kialakítható közös képzési formákban a tanár- és diákcserék, a részképzések és célprogramok, közös fejlesztések legnagyobb hasznélvezői azok a többségi és kisebbségi magyar és nem magyar hallgatók lesznek, akik képesek két vagy több nyelven tanulni. Az ilyen – sok helyen már elindított vagy éppen most szerveződő közös képzési programok a szomszéd országokban működő magyar tannyelvű főiskolák, egyetemek pozícióit éppúgy erősíthetik, mint a tényleges, nyelv- és államhatárokat nem ismerő korszerű, az egyoldalú „agyelszívás” kockázatát minimalizáló peregrinációs folyamatok elmélyülését is.

Szarka László

Rövidítések jegyzéke*

BBTE – Babes Bolyai Tudományegyetem

BCE – Budapesti Corvinus Egyetem

BGF – Budapesti Gazdasági Főiskola

BI – Balassi Intézet

BI MÁSZI – Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiumi Igazgatóság

BME – Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

BMTE – Bél Mátyás Tudományegyetem

BVT – Beregszászi Városi Tanács

CE – Comenius Egyetem

DE – Debreceni Egyetem

DRHE – Debreceni Református Hittudományi Egyetem

ÉAR – BÁH – Észak-alföldi Regionális Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal

EGT – Európai Gazdasági Térség

ELTE – Eötvös Loránd Tudományegyetem

EMTE – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

GDF – Gábor Dénes Főiskola

HÖK – Hallgatói Önkormányzat

HTMF – Határon Túli Magyarok Főosztálya

HTMH – Határon Túli Magyarok Hivatala

HTMÖT – Határon Túli Magyar Ösztöndíjtanács

IFNE – Ivano-Frankivszki Nemzeti Egyetem

JATE – József Attila Tudományegyetem (ma: SZTE)

JGYTF – Juhász Gyula Tanárképző Főiskola (ma: SZTE-JGYTF)

KÁE – Kárpátaljai Állami Egyetem

KE – Konstantin Egyetem

KJI – Kodolányi János Intézet

KMF – Kárpátaljai Magyar Főiskola

KMFA – Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány

KMFÖT – Kárpátaljai Magyar Felsőoktatási és Ösztöndíjtanács

KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

KMPSZ – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség

KRE – Kárpátaljai Református Egyház

KMSZF – Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma

KRE – Károli Gáspár Református Egyetem
KSH – Központi Statisztikai Hivatal

LE – Lembergi Egyetem

MÁK – Márton Áron Kollégium
MÁSZ – Márton Áron Szakkollégium
ME – Miskolci Egyetem
MÉKK – Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Köre
MHPF – Munkácsi Humán Pedagógiai Főiskola
MTF – Munkácsi Technológiai Főiskola
MTA-ENKI Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzetiségi Kutató Intézet
MKM – Művelődési és Közoktatási Minisztérium

NEI – Nemzetközi Előkészítő Intézet
NKI – Népeségtudományi Kutató Intézet
NYF – Nyíregyházi Főiskola

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet)
OKM – Oktatási és Kulturális Minisztérium
OM – Oktatási Minisztérium

PE – Pannon Egyetem
PPKE – Pázmány Péter Katolikus Egyetem
PTE – Pécsi Tudományegyetem

RKE – Rózsashegyi Katolikus Egyetem

SE – Semmelweis Egyetem
SJE – Selye János Egyetem
SZF – Szolnoki Főiskola
SZTE – Szegedi Tudományegyetem

UÁE – Ungvári Állami Egyetem (ma: Ungvári Nemzeti Egyetem)
UMDSZ – Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség
UNE – Ungvári Nemzeti Egyetem (régebben: Ungvári Állami Egyetem)

VE – Veszprémi Egyetem (ma: PE)

*A rövidítések jegyzéke magában foglalja a *Digitális változat* szövegeiben előforduló intézmény- illetve szervezetnevek rövidítéseit is.

Helységnevek jegyzéke*

Horvátország – Hrvatska

Eszék – Osječko

Románia – România

Csíkszereda – Miercurea Ciuc

Erdély – Transilvania

Kolozsvár – Cluj-Napoca

Marosvásárhely – Târgu Mureș

Szabófalva – Săbăoani

Szerbia – Srbija

Ada – Ada

Becse – Bečej

Belgrád – Beograd

Koszovó – Kosovo

Magyarakanizsa (Kanizsa) – Kanjiža

Nagybecskerek – Zrenjanin

Szabadka – Subotica

Szerbia és Montenegro – Srbija i Crna

Gora

Újvidék – Novi Sad

Vajdaság – Vojvodina

Zenta – Senta

Zombor – Sombor

Szlovákia – Slovensko

Besztercebánya – Banská Bystrica

Dunaszerdahely – Dunajská Streda

Eperjes – Prešov

Érsekújvár – Nové Zámky

Galánta – Galanta

Kassa – Košice

Királyhelmec – Kráľovský Chlmec

Komárom – Komárno

Léva – Levice

Losonc – Lučenec

Nagykürtös – Veľký Krtíš

Nagymihályi – Michalovce

Nagyőrce – Revúca

Nagyszombat – Trnava

Nyitra – Nitra

Pozsony – Bratislava

Rimaszombat – Rimavská Sobota

Rózsahegy – Ružom berok

Rozsnyó – Rožňava

Szenc – Senec

Töketerebes – Trebišov

Trencsény – Trenčín

Vágselye – Šaľa

Zsolna – Žilina

Ukrajna - Україне

Aknaszlatina – Солотвино

Alsóremete – Нижні Ремети

Badó – Бадів

Barkaszo – Баркасове

Bátyú – Батіве

Beregrákos – Ракошин

Beregszász – Берегове

Beregújfalu – Берегуйфалу

Borzsa - Боржава

Botfalva – Ботфалва

Bótrágy – Батрадь

Csap – Чоп

Cászlóc – Часлівці

Csepe – Чепа

Csernyivci – Чернівцецька

Csongor – Чомонин

Danilivka – Данилівка

Dimicső – Демечі

Dercen – Дерцен

Eszeny – Есень

Fancsika – Фанчикове

Feketepatak – Чорний Потік

Felsőremete – Верхні Ремети

Fornos – Форнош

Gálóc – Галоч
Gödényháza – Гудя
Gyula (Szőlősgyula) – Дюла
Harkov – Харків
Huszt – Хуст
Ilosva – Іршава
Ivano-Frankivszk – Івано-Франківськ
Izsnyéte – Жнятинє
János - Яноші
Karácsfalva – Карачин
Kárpátalja – Закарпатская
Kereknye – Коритняни
Kijev – Київ
Kincses – Kincses
Királyháza – Королеве
Kisbakos – Бакосх
Kisgejőc – Малі Геївці
Koncháza – Концове
Korláthelmec – Холмець
Körösmező – Ясіня
Kovászó – Квасове
Lemberg – Львів
Mátyfalva – Матієве
Mezőkaszony – Косонь
Munkács – Мукачеве
Nagybakos – Свобода
Nagybakta – Велика Бакта
Nagybégány – Велика Бігань
Nagybereg – Великі Береги
Nagyberezna – Великий Березний
Nagydobrony – Велика Добронь
Nagygejőc – Великі Геївці
Nagypalád – Велика Паладь
Nagyszőlős – Виноградів
Oroszgejőc – Руські Геївці

Ökörmező – Міжгір'я
Palágykomoróc – Паладь Комарівці
Palló – Палло
Perecseny – Перечин
Péterfalva – Петрово
Puskino – Пушкино
Rahó – Рахів
Rát – Ратівці
Salánk – Шаланки
Sislóc – Шишлівці
Szolyva – Свалява
Tekeháza – Текове
Técső – Тячів
Tisza – Тиса
Tiszaújhely – Нове Село
Újakli – Нове Клинове
Ungtarnóc – Тарнівці
Ungvár – Ужгород
Verbőc – Вербовець
Visk – Вишкове
Volóc – Воловець

*A tanulmányokban illetve a *Digitális változatban* megjelenő írásokban előforduló földrajzi nevek és államnyelvi megfelelőjük található a jegyzékben.

Balassi Intézet
2008
